

MÁRIA ANTOINETTE MAGÁNÉLETE

EGY UDVARHÖLGY VALLOMÁSAI

*

MADAME CAMPAN, ELSŐ KOMORNA EMLÉKIRATAI

**FORDITOTTA
POGÁNY ELZA**

**HAJNAL KÖNYVKIADÓ-VÁLLALAT
BUDAPEST, VI., RÉVAY-UTCA 14.**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2017
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-242-0 (online)
MEK-17570

I. KÖTET

ELŐSZÓ

A Mária Antoinette királynő sorsa, hirtelen zuhanása fény és ragyogás magasságából vesztőhely borzalmaiba, soha meg nem szűnő érdeklődést, részvétet, szimpatikus borzongásokat ébreszt a történelem kulisszatitkait kereső lelkekben.

A régen lezajlott viharzások ma közelebb állanak szomorú tapasztalatainkhoz, mint valaha.

Jól esik hasonlóságokat észrevenni, különbségeket kutatni tegnap és ma között.

A Bourbonok trónjának felborulása, mint korszakalkotó esemény szerepel népek történelmének és társadalmak fejlődésének útján; korszakalkotó őse az utána következő összeomlásoknak és elsőbbség jogán kötelezi reánk, hol pozitív, hol negatív értékű tanításait.

A madame Campan emlékirataiból sajtóságos bizonyosság szűrődik le: az események feltartóztatatlan végzetszerűsége...

Minden: végzet.

Végzet, amely nem törődik lényeggel, következetességgel.

Végzet, amely ferdít, hazudik, csal, rágalmaz, görbe utakon jár, aknamunkát végez, aláás, felfordít.

Végzet, amely mindenkinél hatalmasabb, erősebb, akaratosabb.

Kiszámíthatatlan végzet. Előre nem látható, meg nem fontolható végzet.

Bizonyosságában, beteljesülésében ijesztő végzet.

Elkerülhetetlenségében megnyugtató végzet.

A madame Campan emlékiratai őszinteségük erejénél fogva becsesek.

„Mindent el fogok mondani, amit láttam” - írja. - „Mária Antoinette jellemét, magánéletének sajátosságait, időtöltését, anyai szeretetét, állhatatos barátságát, balsorsában tanúsított lelkierejét. Megnyitom úgyszólván legtitkosabb magánszobájának ajtaját, ahol jóban, rosszban annyi felejthetetlen órát töltöttem vele.”

Madame Campan szavának áll és művéből plasztikusan alakul ki egy szép, kedves, okos, emberi érzésű, becsületes gondolkozású királynő, akit beszennyeztek, megrágalmaztak, irigyeltek, gyűöltek, üldöztek, kinoztak, gyötörtek, vérpadra vittek.

Végzete így akarta.

Hiába volt jó, okos, önérzetes, egyszerű, emberies. Nem látták, nem vették észre.

Rossznak akarták tudni, könnyelműnek, elvetemültnek, bűnösnek, szemérmetlennek, erkölcstelennek, gyűlöletesnek, ellenségesnek.

Igy állította be végzete és a végzet hatása alatt működő emberek cselszövése.

Madame Campan látta a tajtékzó düh minden fondorlatát. Látta a romlott erkölcsű udvar erőlködését, hogy elbuktassa Mária Antoinettet.

Látta azonban az udvari élet nagyszerű ragyogását is. Látott tobzódást, életörömet, élvezetet, nevető bűnöket, szeretetreméltó vétkezéseket, finom gonoszságokat.

Mindent látott és mindent úgy írt meg őszintén, okosan, ahogy volt. Tolla nyomán a francia udvar élete örökre eleven maradt.

Azért értékesek a feljegyzései.

Pogány Elza.

I.

A legelső esemény, amelyre gyermekkoromból visszaemlékszem, a XV. Lajos ellen elkövetett merénylet. Aznap éppen Versaillesban ebédeltünk szüleimmel ismerősöknél. Viaszgyertyák fénye világította be a termet, sokan már játékasztaloknál ültek, mikor a ház egyik barátja dúlt arccal, sápadtan rohant be:

- Rettenetes hírt hozok. A királyt meggyilkolták!

Két hölgy nyomban elájult, egy gárdista lecsapta kezéből a kártyát és nagyot kiáltott:

- Persze... a jezsuiták!...

- Az Istenért, vigyázzon bátyám! - kiáltott közbe rémülten egy hölgy. - Azt akarja, hogy lecsukják?

- Lecsukjanak? Amiért gonosztevőket leplezek le? Miért csuknának le?

Apám lépett a szobába és óvatosságra intette a jelenlevőket. A törszúrás állítólag nem halálos, mindazonáltal úgy illik, hogy mindenki menjen haza, ilyen zavaros időben szét kell oszlatni minden társaságot.

Csézába ültünk anyámmal együtt és végighajtottunk a fasoron. A gyalogjárón, jobbról is, balról is, csupa zokogó, jajveszékelő ember járt.

Láttam, hogy egy embert letartóztattak. Királyi hajdu volt. A szerencsétlen megőrült és szüntelenül kiabálta:

- Ismerem a gonosztevőket, a csöcseléket!

A riadalom néhány percig feltartóztatta útjában csézánkat. Anyám ismerte a szerencsétlen embert és közölte nevét az egyik csendőrrel, aminek következtében a király hűséges szolgáját a csendőrkaszárnyába szállították.

Akkoriban még valóságos rajongással szerették az uralkodót és a merénylet olyan felháborodást keltett, hogy boldog-boldogtalant indokolatlanul letartóztattak.

Elfogták például La Serret, az invalidok guvernőrijét családjával és személyzetének nagy részével együtt, mert La Serre kisasszony, aki zárdájából a „három király” ünnepére hazament látogatóba, a merénylet hallatára úgy nyilatkozott, hogy mater N. megjósolta a szerencsétlenséget, mert a király nem elég vallásos.

Kihallgatták természetesen mater N.-t és a zárda több apácáját.

Az eseménnyel egyébként a jezsuitákat gyanúsították és későbbi bukásuknak egyik oka a nekik tulajdonított merénylet volt.

Darniens, a merénylő megragadta az alkalmat, hogy régebbi gazdáin bosszút álljon. Elfogattatta őket és a szembesítésnél kijelentette egyiknek-másiknak:

- Csak azért okoztam önnek rémületet, hogy gonosz bánásmódját megbosszuljam.

A nőknek pedig azt mondta, hogy börtönében már előre mulatott ijedezésükön.

A szörnyeteg többek között azt is bevallotta, hogy a tiszteletreméltó La Bourdonnayet, egy választóvízes irrigációval ölte meg. Sok gaztettet követett el. Sajnos az emberek igen könnyelműen fogadnak szolgálatukba bárkit. Hasonló példák kétségkívül fényesen igazolják, hogy csak a legmesszebbmenő tudakozódás után szabad idegeneket a házba befogadni.

Landsmath, istállómaster és a vadászok parancsnoka, közvetlenül a merénylet után bement a királyhoz.

XV. Lajos nagyon szerette a nyíltszívű, kissé faragatlan beszédű, öreg katonát, aki mitsem törődve udvari etikettel, mindig elfogulatlanul mondta meg véleményét.

A gyilkossági kísérlet után a trónörökösné és a főhercegnők, a XV. Lajos leányai, ott jajveszékelték a király körül, mikor Landsmath belépett.

- Küldje ki ezeket a siratóasszonyokat, felség - mondta az istállómaster, - egyedül akarok beszélni felségeddel.

A király intésére a főhercegnők távoztak.

- Nem sebesülhetett meg valami veszedelmesen, felség - szólalt meg Landsmath, - hiszen egész csomó mellvédőt és mellényt viselt! Köhögjön erősen!

A király engedelmeskedett. Az istállómaster azután odatartotta az illemedényt a királynak és röviden és velősen ráparancsolt, hogy használja.

- Nem lesz semmi baj! Mulasson az egészen! Négy nap múlva elmegyünk együtt szarvasvadászatra.

- De hátha mérgezett törrel szurtak meg - aggodalmaskodott a király.

- Nevetséges! Ha igaz lenne is, a mellények és mellvédők úgymint megtisztították a tört.

A király megnyugodott és jól töltötte az éjszakát.

Ugyancsak Landsmathal történt meg, hogy XV. Lajos ráparancsolt, hogy menjen és nézze meg elhalt gyóntatóját a ravatalon.

- Felség, - védekezett az istállómaster, - nagyon szerettem a gyóntatómat, igen felizgatna, ha megnézném!

- Nem tesz semmit! Parancsolom, hogy nézze meg!

- Komolyan kívánja, felség?

- A legkomolyabban.

- Először életemben követnék el engedetlenséget uralkodómmal szemben... Engedelmeskedem!

Másnap reggel, a felkelésnél, mihelyt XV. Lajos megpillantotta hűséges emberét, megkérdezte tőle:

- Teljesítette parancsomat?

- Igenis, felség!

- Nos, mit látott?

- Szavamra, azt láttam, hogy mindketten, felséged is, meg én is... semmik sem vagyunk!

XV. Lajos tudvalevőleg mindig igyekezett Bourbon Lajost, a magánembert és a francia királyt önmagában különválasztani.

Minden vásárlásnál, üzletlebonnyolításnál, mint magánember járt el. A versaillesi „Szarvaskert”-ben gyönyörű házat vett, ott lakott a jelentéktelenebb kedveseivel. Pompadour asszony elnézésből, vagy ravaszságból tűrte a dolgot, nehogy hivatalos elsőbbségét és teljhatalmát elveszítse.

A király megunt a sikereit az udvarnál és magánszórakozására a „Szarvaskert” villáit rendezte be. Fiatal leányokat megvásároltak, vagy megszöktettek szüleiktől és idehozták őket. Hosszú időt, esztendőket is fordítottak egy-egy leány elcsábítására és kiképzésére.

Sokat emlegették például a Romans kisasszony történetét.

A király nagy kísérettel indult Párisba, hogy valami ünnepségen résztvegyen. A Tuilerie terrasza előtt egy lovagot pillantott meg, mellette egy csinos nőt, aki kézenfogva vezetett egy ragyogó szépségű fiatal leányt.

A király észrevette, hogy igyekeznek figyelmét a szép leányra felhívni. Alighogy visszatért Versaillesba, magához hívatta Le Belt, titkos szórakozásainak bizalmasát és elrendelte, hogy kutassa fel Párisban az imént említett tizenkét-tizenháromeves leány kilétét. Pontosan leírta külsejét. Le Bel aggodalmaskodott, hogy kutatásai nem fognak eredménnyel végződni.

- A család kétségkívül a Tuilerie közelében lakik! - válaszolta a király - vagy Saint Honoré, vagy Saint Germain felé. Szegény embereknek látszottak, akik gyalog szoktak járni. Aligha vezették egész Párison keresztül gyalog a kis leányt. Vadonatúj, rózsaszín ruha volt rajta, bizonyára egész nyáron viselni fogja. Vasár- és ünnepnapokon valószínűleg a Tuilerie-kertben sétálgatnak. Forduljon csak a Feuillans-terasz limonádé árusához. A gyermekek mindig szoktak üdítő italokat inni. Ott bizonyosan bővebb felvilágosítást fog kapni.

Le Bel megfogadta a király utasításait és egy hónapon belül felfedezte a leányka lakását. A király jól sejtett.

A család elfogadta a feltételeket és XV. Lajos két éven át tetemes pénzösszegekkel járult a leányka neveltetéséhez.

Romans kisasszony mitsem sejtett rendeltetéséről. Tizenöt éves korában elvitték Versaillesba, azzal az ürüggyel, hogy megnézheti a kastélyt.

Délután négy és öt óra között, mikor a fogadótermek teljesen kiürültek, vitték a kastély egyik folyosójára. Le Bel már várta és kinyitotta a király lakosztályába vezető folyosó ajtaját.

A fiatal leány már régóta ismerte Le Belt, a legnyugodtabban ment vele és kíváncsian nézegette az épület szépségeit: sőt kérte, hogy Le Bel úr mutasson meg mindent szüleinek is. Természetesen Le Bel kijelentette, hogy a szülőket nem hozhatja be, nézze csak meg nyugodtan a belső szobákat is, majd ha mindent látott, visszakíséri szüleihez, akik addig künn várnak rá.

Romans kisasszony beleegyezett és az ajtó bezárult mögötte.

Le Bel megmutatta az uralkodó szobáját és a legmelegebb rajongással beszélt az uralkodóról. Azután beléptek a király legbelsőbb szobájába. XV. Lajos türelmetlenül várta a két évig tartó fáradozás és előkészítés gyümölcsét.

A romlottság és erkölcstelenség ilyen magas foka szomorú gondolatokat sugalt!

A fiatal leány tisztasága és mitsem sejtő ártatlansága eredményeképpen, ő volt az egyetlen, aki iránt XV. Lajos melegebben érdeklődött és akinek megengedte, hogy fia a Bourbon nevet viselje.

Később elvették a fiut anyjától.

XV. Lajos feltette magában, hogy egyetlen házasságon kívül született gyermekét sem fogja törvényesíteni, mert a XIV. Lajos természetes gyermekei túlságosan terhelték az államot igényeikkel.

A Romans kisasszony fia, Bourbon abbé kivételt képezett. Nagyon szép ember volt és rendkívül hasonlított apjához. A király leányai is nagyon szerették. Fiatalon halt meg, himlőben.

Romans kisasszony a király akarata ellenére férjhezment Cavanachoz.

Fesztes, szertartásos élethez szokott uralkodók gyakran vágyódnak egyszerű polgáremberek szórakozásaira és olykor azt képzelik, hogy személyiségüket titkok fátylával leplezhetik. Tulajdonképpen fel kellene világosítani őket tévedésükről; meg kellene tanítani valamennyiüket arra, hogy szokják meg a nagysággal járó unalmat is, ha a nagyság előnyeiket élvezik.

XV. Lajos előkelő tartásával, szelid és mégis fenséges arckifejezésével rendkívül hasonlított XIV. Lajoshoz. Sajnos azonban igen gyakran engedett meg magának titkos szórakozásokat, amelyek természetesen, később napfényre kerültek. Évekig járt a polgári osztályok legalsóbb rétegeinek táncmulatságaira. Mindig jelentést tétetett magának kiskereskedők, varrónők, masamodok készülődő báljairól és gárda kapitánya kíséretében, álarcosan, fekete dominóban, kézhintón vagy tolókoszin ő is elment.

Rendszerint öt vagy hat udvari ember is kísérte tudtán kívül a királyt, hogy lehetőleg megbízható környezetben maradjon.

Apósom gyakran mesélte, hogy fiatal korában ő is sűrűn kapott parancsot, hogy ezeken a mulatságokon, valamelyik szálloda nagytermében, vagy esetleg negyedik emeleti helyiségekben, jelenjék meg álarcosan.

Akkoriban álarcos társaságok meghívó nélkül is elmehettek farsang idején polgári mulatságokra. A társaság egyik tagja megnevezte magát, felemelte álarcát és az ajtók megnyíltak előttük.

A titkos kóborlások alkalmával nevelési hiányokat testi szépséggel pótoló leányoktól sok népies, durva kifejezést tanult a király.

Legszégyenletesebb kicsapongásai közepette is tudott azonban hirtelen rangjához méltóan viselkedni.

Egy alkalommal legbizalmasabb kíséretével, vidám vacsoránál ült. A férfiak kedveseik testi szépségeiről beszéltek dicsekedve és feleségük fogyatékosságait becsmérelték. Valaki félreérthetetlen megjegyzést tett a királynéra. XV. Lajos szigorú arcot öltött, kezével kétszer-háromszor az asztalra ütve kiáltotta:

- Uraim! Itt a király!

Tizenöt éves koromban kineveztek a főhercegnők felolvasónőjének.

Leszcinska Mária éppen akkor halt meg.

A dauphint már három éve eltemették. A jezsuiták uralma megdőlt, a vallásosság divatját multa az udvarnál, csak a főhercegnők ragaszkodtak még hozzá.

A királyt kizárólag vadászatok érdekelték. Ugyannyira, hogy gúnynak lehetett volna minősíteni az udvaroncok komoly megjegyzését, ha a vadászat olykor elmaradt: „A király ma nem dolgozik semmit.”

XV. Lajos szeretett utazgatni is. Az év első napján kijelölte naptárában, hogy mikor megy Compiègnebe, Fontainebleaubá, Choisyba, stb. A legfontosabb államügyek, legjelentékenyebb események sem zavarták meg időbeosztását.

Ugyanolyan szertartás divatozott az udvarnál, mint XIV. Lajos korában, csak éppen a méltóság hiányzott belőle.

Vidámság nem igen uralkodott Versaillesban. A francia szellem és szeretetreméltóság Párisban székel.

Pompadour marquise halála óta a királynak nem volt „hivatalos maitresse”-e, beírta a Parc aux Cerfsbeli szórakozásaival.

Családja körében kevés időt töltött. Reggelenként titkos lépcsőn jött le Adelaide hercegnő szobájába. Olykor kávé is hozott magával, sajátkezűleg készítette el és itt itta meg.

Adelaide hercegnő meghuzta a csengőzsinórt, így értesítette Victorie hercegnőt a király látogatásáról. Victorie hercegnő csöngetett Sophie hercegnőnek és ez továbbadta a jelt Louise hercegnőnek.

A hercegnők lakosztálya sok helyet foglalt el, Louise hercegnő lakott legtávolabb, ő volt a hercegnők közül legcsunyább és legalacsonyabb. Szegény sokszor lélekszakadva futott a csengetyűszóra az összes szobákon keresztül, mégis csak végső pillanatban érkezett, éppen-hogy megőlelhette vadászatra siető apját.

Minden este hatkor abba kellett hagynom a felolvasást. A hercegnők a hercegekkel együtt XV. Lajoshoz siettek, hogy a „cipőlehuzás” szertartásánál jelen legyenek.

A hercegnők hatalmas abroncsszoknyát vettek fel, erre arannyal himzett szoknyát, hosszú uszályt kötöttek derekukra és öltözetük egyéb pongyolaságát állig érő bő, fekete tafota köpennyel leplezték.

Udvaroncok, hölgyek, apródok, lovászok és udvari komornyikok fáklyákkal kezükben kísérték a királyhoz a hercegnőket.

A máskor oly csendes királyi palota hirtelen felélénkült, megelevenedett.

A király homlokán csókolt a hercegnőket. A látogatás egyébként olyan rövid ideig tartott, hogy sokszor egy negyedóra múlva folytathattam már abbahagyott felolvasásomat. A hercegnők visszatértek szobájukba, levetették a szoknyákat, uszályokat, kézímunkához ültek... én meg könyvet vettem elő.

Nyáron néha „cipőlehuzás” előtt meglátogatta a hercegnőket a király. Egyizben egyedül talált a Victorie hercegnő szobájában.

- Hol a „kövér disznó?” - kérdezte tőlem.

Nagy szemeket meresztettem, mint aki nem érti a kérdést. A király megismételte, de másodszor se tudtam, hogy mit feleljek. Mikor XV. Lajos elment, megkérdeztem a hercegnőtől, hogy vajjon ki a „kövér disznó”? A hercegnő a legnagyobb hidegvérrel jelentette ki, hogy őt szokta „kövér disznó”-nak nevezni a király, mert leányai közül a legkövérebb. Adelaide hercegnő „rongyos”, Sophie hercegnő „varju” és Luise hercegnő „pókháló” elnevezést kapta.

A király mulatott az elnevezéseken. Környezete azt hitte, közönségesebb „maitresseitől” tanulta a durva kifejezéseket, de az is meglehet, hogy egyenesen a szótárból kereste ki, szórakozásul.

A durva szavak jóllehet elárulták a király izlését és szokásait, modorát azonban kifogástalanul megőrizte. Járása könnyed és előkelő volt, nézése tiszteletet parancsolt, tartása királyi, rendkívül finom; barátságosan köszöntötte a legegyszerűbb polgárasszonyt is, akit útjába sodort a véletlen.

Rendkívül ügyesen végzett el mindenféle jelentéktelen apróságot. Nagy dolgok nem érdekelték, figyelmét hiábavalóságok kötötték le. Például a villa lapos végével, egyetlen ütéssel feltörte a tojást. Nyilvános ebédeknél bámulói sokkal kevésbé dicsérték szép alakját, mint tojástartó ügyességét.

A nép még mindig nagyon szerette a királyt. Kíváncsi lett volna, hogy korának és rangjának megfelelőbb életmóddal borítson fátyolt tévelygéseire és azzal igazolja alattvalói rajongó ragaszkodását. Sehogy sem tudták viselkedését szigorúan elbírálni. Mikor hivatalos maitresseket mutatott be az udvarnál, a királyné engedékenységet korholták. A hercegnőknek is szemrehányták, hogy miért nem előzték meg a veszedelmet, miért hagyták, hogy a király kegyencnők meghitt körében keressen szórakozást?

Rendkívül fájlalta mindenki a Henriette hercegnő halálát, mert tudták, hogy nagy befolyást gyakorolt a király szellemére. Mondogatták, hogy ha még élne, igyekezett volna családi körben szórakoztatni a királyt, elkísérné utazgatásaiban és betöltené a háziasszony szerepét, a belső lakosztályban rendezett, bizalmas vacsoráknál.

A hercegnők nem törődtek a király szórakoztatásával, aminek oka viszont abban rejlett, hogy apjuk elhanyagolta neveltetésüket.

A miniszterek, hogy port hintsenek a nép szemébe és vigasztalják nélkülözéseikért, időről-időre szigorúan reformálták a király személyes kiadásait és udvartartásának költségeit.

Fleury kardinális csakugyan rendezte némileg az anyagi helyzetet és tulzott takarékosági rendszerével keresztülvitte a négy fiatal hercegnő nevelési költségeinek és udvartartásának teljes leegyszerűsítését.

A hercegnők, mint más közönséges bennlakók, zárdában nevelkedtek, még pedig nem is Saint-Cyrben, a madame de Maintenon kitűnő intézetében, hanem vidéki apácáknál.

Louise hercegnő gyakran emlegette, hogy tizenkét éves korában az abc-t sem tudta jóformán és tulajdonképpen akkor tanult olvasni, mikor visszakérült Versaillesba.

Victorie hercegnő, gyakori rémülési rohamait a zárda sirboltjának tulajdonította, mert oda zárták be, valahányszor büntetést kellett elszenvednie.

Iszonyodva mesélték azt is, hogy a zárda kertésze haldoklás közben valóságos dührohamot kapott. A hercegnőknek a kápolnából végig kellett hallgatniuk a szivettépő ordítózást, miközben a haldokló lelki üdvéért imádkoztak.

Az átszenvedett borzalmak rossz következményeit másrészt nevetséges fonákságokkal tetézték. Adelaide hercegnő indulatos, zsarnok hajlamokat árult el. Az apácák minden bolondságát engedékenyen jóváhagyták.

Például a táncmester egy akkoriban divatos táncra: „rózsamenüettere” tanította a hercegnőket. Adelaide hercegnőnek nem tetszett az elnevezés és mindenáron azt akarta, hogy „kék menüettenek” nevezzék.

A táncmester erősködött, hogy nem teheti magát nevetségessé az udvar előtt, mindenki kigúnyolná, ha a hercegnő „kék menüettet” emlegetne.

Adelaide toporzékolt, sírt, kiabált: „Kék, kék!!” - A táncmester is kiabált: „Rózsa! Rózsa!”

A nagy zenebonára összegyűlt az egész társaság, hogy a fontos kérdést eldöntse. Az apácák ugyanazt kiabálták, mint a hercegnő: „Kék, kék!” - Nem volt mit tenni! A táncmester átkeresztelte a táncot „kék menuettere” és a hercegnő most már hajlandónak mutatkozott táncolni.

A gyermekneveléshez nem értő apácák között csak egyetlenegy akadt, aki igyekezett jósággal és szeretettel hatni a hercegnőkre. Soulanges asszony. A hercegnők nagyon szerették és mindig hálásan gondoltak rá. Szegényre szomorú sors várt később, mikor a Royal Lieu főnöknője lett. A forradalom dühöngésének esett áldozatul, a többi nővérekkel együtt. Vértanúvá hurcolták őket. Utolsó útjukon, a balsors gyászos kocsiján, a *Veni creator*-t énekelték erőteljes, csengő hangon... és daluk csak az egymásután porbahulló fejükkel némult el.

Mikor a hercegnők visszatértek a zárdából Versaillesba, a dauphin barátságos utasításait követték és szorgalmasan tanultak. Annyira jutottak végül, hogy hibátlanul írtak franciául és tudták a történelmet is.

Különösen Adelaide hercegnő árult el nagy tudásvágyat.

Szárnykürttől kezdve szájharmonikáig, minden hangszeren játszottak.

Tanultak olaszul, angolul, mennyiségtant, órásmesterséget, esztergályozást.

Adelaide hercegnő rövid ideig szép is volt, de sohasem hervadt el szépség hamarabb, mint az övé. Victorie hercegnő szép és kedves volt. Nézése, mosolya szívjóságról tanuskodott. Viszont sohasem láttam visszataszítóbb külsejű nőt Sophie hercegnőnél. Mindig oldalról nézett, mint a nyul és gyorsan járt. Félénk természetét sohasem tudta leküzdeni. Esztendő-hosszat se lehetett egyetlen szavát hallani, pedig azt mondták róla, hogy bizalmas hölgyei társaságában kedves és szellemes. Sokat tanult, de mindig egyedül olvasott. Felolvasónő jelenléte feszélyezte volna. Mindazonáltal az emberkerülő hercegnő is tudott barátságos, sőt szeretetreméltó lenni... még pedig viharok alkalmával. Annyira iszonyodott a vihartól, hogy olyankor a legegyszerűbb személyekhez is szívesen közeledett, ezer lekötelező kérdéssel kedveskedett, minden villámlásnál melegen megszorította kezüket és minden dörgésnél legszívesebben megölelte volna őket. Ha kitisztult az idő, a hercegnő megint ridegen hallgatott, kerülte az embereket, úgy ment el mellettük, mintha észre se venne senkit... a legközelebbi viharig.

Sajnálatraméltó lett volna a hercegnők életmódja, a sokféle elfoglaltság nélkül. Szerettek sétálni, de csak a versaillesi kertekben volt szabad járniuk. Szerették a virágot, de csak ablakaikban gondolhattak.

Louise hercegnő évek óta visszavonultan élt. Mindennap öt órát olvastam fel neki. Hangom elgyöngült sokszor. A hercegnő olyankor cukrosvizet készített és mentegette magát, hogy ennyire kifáraszt.

Egy este megzavarták felolvasásomat azzal a hírrel, hogy Bertin, a király egyik minisztere sürgősen beszélni óhajt a hercegnővel.

Louise hercegnő sietve kiment, néhány pillanat múlva visszajött, kezébe vette újra kézimunkáját és nyugodtan hallgatta tovább felolvasásomat. Mikor távoztam, meghagyta, hogy másnap délelőtt tizenegy órakor jöjjenek el pontosan.

Másnap azonban üresen találtam szobáját. A hercegnő reggel hét órakor elment a karmeliták kolostorába, hogy felvegye a fátyolt. Egyenesen Victorie hercegnőhöz rohantam, tőle hallottam, hogy csak a király tudott Louise hercegnő szándékáról. Sokáig ellenezte a dolgot, de tegnap este mégis elküldte Bertin miniszterrel beleegyezését. A hercegnőt már várták a kolostorban.

Adelaide hercegnő heves szemrehányásokat tett apjának a titkolózásért.

Victorie hercegnő titkon sokat siratta legkedvesebb testvére elvesztését.

Mikor a nagy esemény után először beszéltem Victorie hercegnővel, lábaihoz borultam, megcsókoltam kezét és fiatalos hévvel kérdeztem, hogy ő is el fog-e hagyni, mint Louise hercegnő? Jóságosan magához ölelt és karszékére mutatva mondta:

- Legyen nyugodt, gyermekem, bennem nincs annyi bátorság, mint Louiseban, sokkal jobban szeretem a világi élet kényelmességeit. Látja, ez a karosszék elkényeztetett.

Alig vártam, hogy engedélyt kapjak fenkölt lelkű úrnőm látogatására és kimehessek Saint-Denisbe.

Rendkívül kegyesen, fátyol nélkül és külön szobájában fogadott. Elmondta, hogy éppen a mosókonyhából jön, ott dolgozott.

- Tulságosan igénybe vettem fiatal tüdejét két éven át - mondta jóságosan - de tudtam, hogyha ide bekerülök, nem olvashatok mást, mint lelki épülésünkre szánt könyveket, azért siettem minden történetirót átvenni, aki érdekelt.

Elmondta, hogy azon az estén, mikor Bertin miniszter a király beleegyezését kézbesítette, olyan izgatottan jött vissza, hogy alig tudott karszékéig támolyogni, de büszke rá, hogy felindulását le tudta küzdeni és semmit sem vettem észre. Boldognak érezte magát a kolostorban és rábeszélte, hogy kövessem példáját, ha igazán boldog akarok lenni. Azt feleltem, hogy családom fájdalmasan nélkülözne otthon, mert nagy egyetértésben élünk.

Sokat találgatták, hogy vajjon mi indította Louise hercegnőt a nagy elhatározásra. Éles nyelvek azt híresztelték, hogy bántotta, hogy rangsorban az utolsó a hercegnők között.

Azt hiszem, hogy alaposabban megértettem az igazi okot.

Louise hercegnő rajongott minden szép és nagy cselekedetért. Nem állott módjában más áldozatos tettet elkövetni, mint hogy a királyi palotát zárdai cellával, a drága, szép ruhákat durva szövettel cserélje fel. Megtette.

Még kétszer-háromszor beszélhettem Louise hercegnővel a fogadószoba rácsánál.

XVI. Lajos személyesen közölte velem halála hírére:

- Louise néném, az ön régi úrnője meghalt Saint-Denisben. Ebben a pillanatban kaptam értesítést. Jámorsága és önmegtagadása igazán bámulatraméltó. Utolsó lázámaiban azonban úgy látszik, hogy jó néném még egyszer hercegnőnek álmodta magát, mert azt kiabálta: „Gyorsan, gyorsan a Paradicsomba!” Bizonyára azt képzelte, hogy istálló-mesterének osztogat parancsokat.

A jóságos, szelíd Victorie hercegnő lehető legegyszerűbben élt meghittjei körében. Háznépe rajongott érte. Sohasem hagyta el sem Versailles, sem kényelmes karszékét, mégis pontosan eleget tett vallásos kötelességeinek, mindenét szegényeknek adta és szigorúan betartotta a böjtnapokat.

Rossz nyelvek sokat gúnyolták sovány kosztját. Pedig a hercegnő szeretett jól enni, de böjt alatt sokat aggodalmaskodott azon, hogy milyen ételeket szabad és mit nem szabad ennie. Emlékszem, hogy egyszer kétségek gyötörték valamilyen vizimadár miatt, amelyet böjtben asztalára hoztak. Kikérte egy püspök tanácsát. A püspök komoly és fontoskodó arccal mondott megdönthetetlen ítéletet:

- Kifőzés után tegyék a madarat hideg ezüstitálra és szurják át. Ha leve összeáll, akkor zsiros a madár, ha azonban egy negyedóra múlva is folyékony marad, akkor bőjtös és egész bátran meg lehet enni bármikor.

Victorie hercegnő azonnal megejtette a próbát és legnagyobb öröme a madár bőjtös ételnek bizonyult...

A bőjtös életmód általában terhére esett, önmehtagadásába került szigorúan betartani. Türelmetlenül várta husvétkor az éjféli harangszót és olyankor rögtön szárnyast és rizset tálaltak be neki.

Kedves nyíltsággal vallotta be gyöngéjét. Nemcsak szigorú, de érzéktelen lehetett a hercegnő kitűnő tulajdonságaival szemben, aki ezért hibáztatta.

Adelaide hercegnő okosabb volt, mint Victorie hercegnő, de sokkal ridegebb, parancsolóbb, félelemkeltőbb.

A hercegnők elkülönülve éltek a királytól, aki Pompadour marquise halála óta egyedül maradt.

Choiseul herceg ellenségei nem találtak intrikáiknak alkalmas talajú társaskört.

A király csak egészen közönséges nőkkel érintkezett, akiket nem lehetett politikai intrikákra felhasználni, már csak azért sem, mert a Parc aux Cerfs női igen sűrűn változtak.

Az érdekeltek új maitraisset akartak adni a királynak és úgy tervezték, hogy a kegyencnő társaságát fogják felhasználni Choiseul herceg elgáncsolására.

Választásuk Du Barry asszonyra esett, habár kétségbevonhatatlanul közönséges nő volt úgy származásánál, mint nevelésénél és szokásainál fogva.

Mindenekelőtt férjhez adták egy régi nemesi családból származó emberhez és azt hitték, hogy ezzel elhárították a megütközést keltő akadályt.

Saját szempontjukból nézve, jól választottak. A király kifáradt az élvezetekben, megunta a gyönyöröket. Uralkodói mivolta nyomást gyakorolt eltompult kedélyére. Már nem hatott volna reá Pompadour marquise esze, műveltsége, szépsége, őszinte ragaszkodása. Vidám Roxellanera volt szüksége, aki semmibe se vegye királyi méltóságát.

Du Barry lábbal taposott minden formát, jó izlést, modort. Például megtette, hogy elment a királlyal a városi tanács ülésére és öreg szultánoknak való gyerekes majomságokkal szórakoztatta egész idő alatt az uralkodót. Máskor pedig vakmerő tiszteletlenséggel kiragadott kezéből egy csomó kibontatlan levelet, mert az egyiken Broglio gróf írását ismerte fel és attól tartott, hogy a gróf rosszat írt a királynak róla.

XV. Lajos vissza akarta venni a leveleket, de Du Barry nem tágított. Kétszer-háromszor körülfutották az asztalt, azután hirtelen bedobta a kandallóba az összes leveleket. Olvasatlanul égtek el.

A király éktelen haragra gyulladt, karon ragadta vakmerő kegyencnőjét és kiutasította a szobából. Du Barry megszeppent. Azt hitte, hogy kegyvesztett lett. Két órát töltött kínos várakozással szobájában. Mikor a király felkereste, zokogva borult lábai elé. A király megbocsátott.

Choiseul és Grammont hercegnők, Beauveau marsallné lemondtak a megtiszteltetésről, hogy a király legbizalmasabb körében szerepeljenek. Nem óhajtottak Du Barry grófnővel találkozni.

Du Barry gróf adott utasításokat a kegyencnőnek Aiguillon herceg, vagy Richelieu marsall pártjának tervei értelmében.

A Choiseul herceg bukásán dolgozó nagyravágyók egyre erősödtek a király kegyeiben Du Barry grófnő segítségével és keresztülvitték tervüket.

A hercegnőket a klerikálisok befolyásolták Choiseul ellen, bosszúból, amiért a jezsuiták hatalmát megsemmisítette.

A fiatal dauphint, nevelője: La Vauguyon herceg telítette előítéletekkel Choiseul ellen.

Igy állottak a viszonyok a francia udvarnál, mikor a fiatal osztrák főhercegnő: Mária Antoinette Versaillesba érkezett. Az a párt, amely jövetelét kívánta és okozta, éppen a bukás szélén ingadozott.

Adelaide hercegnő nyíltan bevallotta az osztrák uralkodóház ellen táplált ellenszenvét és mikor Campan úr, a dauphin leendő nejének házi személyzete élén a határig eléje menve, parancsokat kért a hercegnőtől, rosszkedvűen felelte, hogy rosszalja unokaöccse házasságát az osztrák főhercegnővel és ha módjában állana parancsokat osztogatni, kétségkívül senkit sem küldene a határra, hogy osztrák nőt kísérjen Versaillesba.

II.

Mária Antoinette Jozefa Johanna osztrák főhercegnő, Ferenc császár és Mária Terézia császárnő gyermeke, 1755 november 2-án született, a lissaboni földrengés napján. A szomorú katasztrófa úgy látszik végzetesen pecsételte meg a főhercegnő sorsát és ha nem is volt babonás, hatást gyakorolt kedélyére.

Mária Teréziának már éppen elég sok leánya volt, inkább szeretett volna fiut a világra hozni. Fogadást kötött Taroucka herceggel, aki feltétlenül fiút jósolt. A herceg elvesztett fogadása fejében egy féltérdre ereszkedő porcellán figurát készíttetett, amely egyik kezében táblát tartott. A táblára a híres udvari költő, Metastasio versét vésette:

*Jo perdei: l'augusta figlia
A pagar, m'a condannato
Ma s'è ver che a voi somiglia
Tutto il mondo ha guadagnato.*

Mária Antoinette szívesen beszélt gyermekéveiről. Nagyon szerette apját, Ferenc császárt, habár alig volt hét éves, mikor elvesztette. Élénken emlékezett egy jelenetre. Apja utra készült Innsbruckba. Már távozott a kastélyból, mikor megparancsolta egyik emberének, hogy hozza le Mária Antoinette főhercegnőt kocsijához. Kitért karokkal fogadta a gyermeket, szívéhez szorította és felkiáltott:

- Meg kellett még egyszer csókolnom ezt a gyermeket!

A császár váratlanul meghalt utközben és sohasem láthatta viszont kedves leányait.

Anyját is szívesen emlegette Mária Antoinette, de mikor gyermekei neveléséről esett szó, igyekezett mindenre súlyt fektetni, amit az osztrák császári udvarban annakidején elhanyagoltak.

Mária Teréziát inkább tisztelték, mint szerették gyermekei. Legalább is a királynő szavaiból úgy vettem ki. Kétségkívül azért vigyázott arra, hogy gyermekei ne szakadjanak úgy el tőle, mint a császári család gyermekei anyjuktól. Szomorú emlékek sugallták elhatározását. Tudniillik II. József felesége hólyagos himlőben halt meg néhány nap alatt. Koporsóját levitték a családi sirboltba. Ugyanakkor kellett volna Josefa főhercegnőnek Nápolyba utaznia vőlegényéhez. A császárnő parancsot adott leányának, hogy addig ne utazzék el Bécsből, míg elődei sirjánál, lenn a sirboltban nem imádkozott.

A fiatal főhercegnő halálos ítéletének tekintette a parancsot. Bizonyosra vette, hogy ha lemegy a sirboltba, ahova most vitték le ragályos betegségben elhalt, szerencsétlen sógornője koporsóját, ő is áldozatul esik a járványnak, zokogva ölelte át legkedvesebb hugát: Mária Antoinettet és sirva panaszkolta, hogy nem a nápolyi utazásért fognak megválni egymástól, hanem, hogy soha többet ne találkozzanak; ha most lemegy a sirboltba, nemsokára visszatérül örök pihenésre őseihez.

Sejtelve nem csalt. Néhány nap alatt elragadta a veszedelmes kór. Huga, Karolina főhercegnő került le helyette Nápolyba.

A császárnét sokkal inkább lefoglalták fontos államügyek, semhogy anyai szeretetének szentelhette volna életét. Orvosa, a híres van Swieten, minden reggel meglátogatta a császári gyermekeket és kimerítő jelentést tett egészségi állapotukról a császárnőnek. Egyébként kilenc-tíz nap is eltelt, hogy nem látta gyermekeit.

Ha nagynevű idegen vendég érkezett az udvarhoz, a császárnő családja körében tartózkodott, hogy a vendég előtt olyan látszatot keltsen, mintha személyesen vezetné gyermekei nevelését.

A főudvarmesternőknek mitsem kellett tartaniok a Mária Terézia ellenőrzésétől. Növendékei szeretetét a legkárosabb engedékenységgel és elnézéssel igyekeztek megnyerni.

Mária Antoinette főudvarmesternőjét elbocsátotta a császárné, mikor megtudta, hogy leveleit és feladatait ceruzával előírja.

Brandes grófnő vette át a főhercegnő nevelését és lelkiismeretesen, pontosan teljesítette kötelességét. Mária Antoinette valóságos szerencsétlenségnek tartotta, hogy olyan későn került a tehetséges grófnő szárnyai alá és mindvégig barátságos összeköttetést tartott fenn vele.

Mária Antoinette nagyon foggyatékos nevelésben részesült Saját hazája irodalmát és történelmét sem ismerte, csak olaszul tudott. A francia udvarnál hamar észrevették a hiányokat és azért híresztelték róla, hogy nem okos.

A lapok mindenesetre dicshimnuszokat zengedeztek a Mária Terézia tehetséges gyermekeiről. Idézték latin feleleteiket. Persze, feleltek is latin kérdésekre latinul, de egy szót sem értettek abból, amit mondtak.

Említették egyszer a királynő előtt azt a rajzát, amelyet Mária Terézia a francia követnek mutatott a házassági szerződés egyes pontjainak megbeszélésénél.

Mária Antoinette megjegyezte:

- Elpirulnék, ha nevelésem szemfényvesztésének bizonyítéka szemem elé kerülne. Egyetlen vonalat se huztam azon a rajzon.

Pedig Mária Antoinette rendkívül könnyen fogott fel mindent és ha többi tanárai is olyan lelkiismeretesen teljesítették volna feladatukat, mint Metastasio abbé, minden biztonnal épp olyan eredményt ért volna el a többi tárgyakban is, mint olaszban. Szépen és könnyedén beszélt olaszul. A legnehezebb költőket is nehézség nélkül fordította.

Nem tanulta meg ugyan a francia helyesírást, de folyékonyan, jól beszélt franciául. Majdnem büszke volt rá, hogy németül elfelejtett. 1784-ben elhatározta, hogy alaposan megtanulja anyanyelvét. Hozzá is fogott, de csak hat hétig folytatta a tanulást. A német nyelv éppen olyan nehézségeket okozott neki, mint született francia nőknek.

Egy ideig angol órákat vett tőlem. Meglepő gyorsan haladt, de azt is abbahagyta.

Zenében volt legtehetségesebb. Nem játszott tulajdonképpen egyetlen hangszeren sem kifogástalanul, de úgy tudott lapról játszani mindent, mint a legjobb zenetanár.

Zenei tehetségét is Franciaországban fejlesztette, mert Bécsben épp úgy elhanyagolták zenei nevelését is, mint a többi.

Alighogy megérkezett Versaillesba, bemutatták zenetanárát: La Gardeot. Mária Antoinette azzal az öröggel, hogy a hosszú utazás és a versaillesi ünnepségek túlságosan kifárasztották, távoli időpontot jelölt meg a zeneleckék elkezdésére. Igazság szerint azonban röstellte tudatlanságát és titokban három hónapig vett órákat a Campan tehetséges fiától.

- A dauphin feleségének, - jegyezte meg Mária Antoinette mosolyogva, - vigyáznia kell a főhercegnő jó hírére.

Három hónapi szorgalmas tanulás után bámulatba ejtette gyakorlottságával mesterét.

Sokáig gondot okozott Choiseul hercegnek, hogy kit nevezzen ki a Mária Antoinette francia tanáranak. Hosszas tanácskozások és kísérletezések után, a toulousei püspök ajánlatára Vermond abbét bízták meg a fontos feladattal.

A történetírók nem igen foglalkoztak Vermond abbéval, mert hatalmát sötét homály borította. Pedig Mária Antoinette minden elhatározására döntő befolyással bírt. A benyomások iránt legfogékonyabb korban kezdett foglalkozni a dauphin fiatal feleségével és mindenekelőtt arra törekedett, hogy szeretetét megnyerje, a tanítást sokkal kevésbé fontosnak tartotta. Bizonyos dolgokban szántszándékkal tudatlanságban hagyta tanítványát. Például Mária Antoinette jól beszélt franciául, de hibásan írt. Vermond abbé minden levelét átnézte, mielőtt Bécsbe küldte volna. Az abbé hiúságának hizelgett, dicsekedett is vele sokat, hogy a legbizalmasabb titkokba betekintést nyerhet.

Az abbé annakidején kitűnő fogadtatásban részesült a bécsi udvarnál. Mária Terézia mindent elkövetett, hogy befolyást gyakorolhasson az abbéra és az abbé Mária Antoinettre. Bevonták a legbizalmasabb családi körbe és mindenestre elérték, hogy el volt ragadtatva a bécsi udvartól, legnagyobb szerűbbnek tartotta a világon, mert azelőtt soha semmi nagyszerűséget nem látott. Csak a bécsi etikettet tisztelte, dicsőítette, a Bourbonok udvartartását igyekezett nevetségessé tenni, folyton lázította ellene fiatal tanítványát és sok olyan lépésre beszélte rá, amelyeknek következményeit nem láthatta előre.

Alacsony társadalmi osztályból származó, hiú, fecsegő, finomkodó és amellet goromba, visszataszító külsejű, különcködést affektáló, magasabb rangakkal szemben tiszteletlen ember volt az abbé, akit Mária Antoinette rossz csillagzata rendelt útjába, hogy a versaillesi udvar veszedelmes szinpadán első lépéseit irányítsa.

Lehet, hogy sokan túlszigorúnak fognak találni Vermond abbéval szemben, de nem tüntethetem fel kedvező világításban azt az embert, aki magát a királynő bizalmasának és egyetlen tanácsadójának mondta ugyan, de oktanul vezette s Mária Antoinette elragadó tulajdonságai mellett súlyos baklövéseket követett el, ártott boldogságának, hírének. Ha valaki önként vállal kötelezettségeket, csak sikerrel igazolhatja nagyravágását.

Choiseul meg volt elégedve választásával és mikor Vermond abbéval egyidejűleg még egy fejdíszekhez értő komornyikot is küldtek Bécsbe francia divatcikkekkel, azt hitték, hogy mindent megtettek a leendő francia királyné kellő kiképzésére.

A fiatal dauphin és a főhercegnő házasságát tudvalevőleg Choiseul herceg hatalmának tetőpontján határozták el. Az esketési szertartások megállapítását Durfort marquisra bízta, őt szemelték ki bécsi követnek is Breteuil báró helyett. A dauphin házassága után hat hónappal azonban Choiseul herceg kegyvesztett lett, viszont Guemenée és Narsan úrnők nagyobb befolyásra tettek szert és keresztülvitték, hogy Rohan Lajos herceget, a későbbi kardinálist bizzák meg a bécsi követséggel.

A gúnyos és gyalázó röpiratok tudatlan szerzői tévesen állították, hogy a főhercegnő még házassága előtt ismerte Rohant.

Mária Teréziára nézve kellemetlenebb embert keresve sem küldhettek volna Bécsbe, mint a könnyelmű, erkölcstelen fiatal Rohan herceget. Fogalma sem volt diplomáciáról sem, amint-hogy felületes maradt mindenben. Hire megelőzte Bécsben. Kedvezőtlen körülmények között kezdte meg küldetését.

Pénzt nem kaphatott hazulról, tengersok adósságot csinált és azt hitte, hogy illetlen, tisztességtelen fényűzésével elszédíti Bécs városát és az udvart.

Kilenc nemes embert vitt magával kíséretében, tizenkét apródot, rengeteg szolgát, komornyikot, házikápolnát stb.

A hiú szemfényvesztés nem tartott sokáig. Hamar felütötték fejüket az anyagi zavarok. Emberei nem kaptak fizetést és hogy pénzhez jussanak, csempészettel foglalkoztak. Állítólag a Rohan titkárságában egy év alatt több selyemharisnyát adtak el, mint Párisban és Lyonban.

Mária Terézia megvetőleg nyilatkozott Rohan herceg viselkedéséről. A lehető legritkábban fogadta kihallgatáson.

A herceg igyekezett a császárnő kegyét megnyerni az Erzsébet főhercegnő és XV. Lajos között tervezett házassággal. Olyan ügyetlenül fogott azonban a dologhoz, hogy Du Barry minden különösebb fáradság nélkül meghiúsíthatta a tervet.

III.

A határon, Kehlnél pompás pavillont állítottak fel. Nagy teremből és két kisebb szobából állott. Egyik a bécsi kíséret részére fenntartva, a másik a főhercegnő francia udvarának. Madame Noailles udvarhölgy, négy palotahölgy, Saulx Tavannes gróf, Tessé gróf, Chartres püspöke, testőrtisztek és istálló mesterek alkották a francia kíséretet.

Az előirt etikett szerint a főhercegnőt teljesen levetkőztették, hogy semmit se hozzon magával az idegen udvarból, még inget és harisnyát sem. Az ajtók megnyitak és a főhercegnő nyílt tekintettel, könnyes szemmel repült Noailles grófnő karjaiba, kérve, hogy vezesse, álljon jó tanáccsal mellette, legyen mindenben irányítója és támasza.

Járásának könnyed mozdulatai, elragadó mosolya mindenkit meghódított. Lényéből francia vidámsággal párosult fenség sugárzott. Fejtartása elárulta, hogy Cézár leánya.

Noailles grófnő egyéni értékéhez nem férhet szó. Mégis, akik ragaszkodtak a királynőhöz, első és döntő szerencsétlenségnek tartották, hogy nem elnéző, felvilágosodott nő vezette a francia udvarba lépésekor. Szeretetre méltósággal adott jó tanácsok jobban hatottak volna a Mária Antoinette fiatal kedélyére.

Noailles grófnőnek már külső megjelenése sem volt kellemes. Feszesen tartotta magát, mindig túlkomolyan viselkedett. Kitűnően ismerte az udvari szertartásokat, de nem magyarázta meg őket kellőképpen a fiatal hercegnőnek, csak terhére esett velük.

A sok formaság kétségkívül fárasztónak bizonyult, de nem minden ok nélkül kényszerítették a dauphin feleségére.

Mindenekelőtt tiszteletet akartak kelteni a sok ceremóniával. Impozáns környezettel óhajtották védelmezni a fiatal főhercegnőt rosszindulatú rágalmak halálos nyila ellen.

Éppen azért, meg kellett volna értetni Mária Antoinettel, hogy Franciaországban külső formaságokkal tartják fenn a méltóságot, nem úgy mint Bécsben, ahol az egyszerű, derék osztrákok amugy is szeretik és tisztelik a császári családot.

Noailles grófnő kétségtelenül gazdag volt erényekben: vallásos, jótékony, feddhetlen erkölcsű, szóval minden tekintetben tiszteletreméltó, de legjobb tulajdonságait is türhetetlenné tette rettenetes korlátoltsága.

Másképp festett volna minden, ha valaki kedvesen, megértően világosította volna fel a főhercegnőt, hogy a sok alkalmatlan szokás, udvarhölgyek, udvaroncok, három öles krinolinok tulajdonképpen arra valók, hogy megfékezzék a pajzán francia tréfát, könnyen útnak induló rágalmakat, befeketítést. Elejét veszik minden éles támadásnak.

Sajnos, Noailles grófnő mindezt nem tette, csak agyongyötörte fiatal úrnőjét előírásokkal. Viszont Vermond abbé egyre tüzelte és lázította az etikett ostobaságai és Noailles grófnő ellen, igyekezett minél nevetségesebb színben feltüntetni előtte mind a kettőt.

Mária Antoinette természetesen inkább hajlott a Vermond abbé tanításaira, mint a szigorú szóra. Elkeresztelte Noailles grófnőt „madame Etikett”-nek, amit egész Páris tudomásul vett és aszerint, hogy milyen érzésekkel viseltettek a dauphin felesége iránt, részint megszólták a gúnyolódásért, részint helyeselték.

XV. Lajos a vadászlovakban fogadta Mária Antoinettet. Uralkodóhoz és családfőhöz semmiképpen sem illő vak szenvedélyében, Du Barry grófnő jelenlétét is ráerőszakolta a főhercegnőre, a királyi család tagjaira, az udvarhölgyekre.

Mária Antoinette meg is sértődött miatta, de idegenek előtt eltitkolta megdöbbenését, csak bizalmasai előtt tett említést róla.

Versaillesban fényes ünnepségeket rendeztek a házasságkötés tiszteletére.

A trónörökösné tizenöt éves volt. Ragyogó fiatalságában felülemelkedett az átlagos szépségen.

Mikor belépett a várkapornába, első lépéstől kezdve az utolsóig felismert mindenkit, akit rangjához mértén kellett köszöntenie: mély tisztelettel, vagy fejbólintással, vagy egyszerű mosollyal.

Az alacsonyabb ranguaknak is juttatott szeretetreméltó, jóindulatú tekintetet, ha nem is tarthattak igényt kitüntetőbb tiszteletadásra.

XV. Lajost teljesen meghódította kedvességével. Semmi egyébről nem esett szó, csak élénkségéről, talpraesett feleleteiről.

Külsejét még sokkal szebbnek találták, mikor letette a nehéz gyémántékszereket, amelyeket házassága első napjaiban viselt.

Könnyű gáz, vagy tafota ruhájában Medici Venushoz és Atalantához hasonlították. Költők dicsőítették szépségét, festők igyekeztek arcvonásait megörökíteni.

Egyik festő nyíló rózsza közepébe festette a Mária Antoinette képét. XV. Lajosnak tetszett az ötlet és megjutalmazta a művészt.

A király szüntelenül a dauphin feleségéről beszélt. Du Barry keserű irigységgel törekedett a nagy lelkesedést lehűteni. Valahányszor Mária Antoinette szóba került, el nem mulasztotta megjegyezni, hogy vonásai nem szabályosak, kritizálta szavait és bosszantotta a királyt elragadtatásáért.

Du Barryt bántotta, hogy a dauphin felesége nem viselkedett olyan tisztelettel vele szemben, mint ahogy elvárta volna. Nem is tartotta titokban a király előtt sértődését. Attól is félt, hogy az élénk, fiatal főhercegnő családi körbe fogja vonzani a királyt és elidegeníti tőle. A Choiseul-párt iránt érzett gyűlölet is szította a kegyencnő ellenségeskedését.

Tudvalevőleg Choiseul herceg vitte keresztül a dauphin és az osztrák főhercegnő házasságát. Hat hónappal később azonban kegyvesztett lett és Mária Antoinettenek az osztrákokat gyűlölő miniszterek és politikusok között egyetlen vezetője és irányítója Vermond abbé maradt.

Aiguillon herceg, Le Vauguyon, Rohan, Richelieu marsall és a többiek, akik Choiseul elgáncsolására a Du Barry intrikáit vették igénybe, hatalomra kerülésük idején már nem semmisíthették meg az ünnepélyesen közhírré tett és fontos államérdekek szempontjából kívánatos házasságot. Mindazonáltal nem változtattak terveiken, csak fondorkodásaik menetét lassították. Minden reményüket a dauphin viselkedésére alapították.

Mária Antoinette egyre újabb tanújelét adta meleg szívének, szeretetreméltóságának, eszének.

A házasságkötési ünnepségek alkalmával óriási tűzvész támadt a Louis XV. téren. A dauphin és neje egész évi jövedelmüket felajánlották a szerencsétlenül járt emberek segélyezésére.

Mária Antoinette napokig szomorkodott a katasztrófa miatt. Sirva emlegette az áldozatokat, mikor udvarhölgyei közelebbi részleteket beszéltek el neki.

Valaki elmondta, hogy az áldozatok között rengeteg zsebtolvajt találtak. Minden zsebük tele volt órákkal, láncokkal, ékszerekkel.

- Legalább elnyerték méltó büntetésüket! - fejezte be elbeszélését az illető.

- Nem, asszonyom, nem! - válaszolta Mária Antoinette. - Hiszen tisztességes, derék emberekkel együtt haltak meg!

A főhercegnő nagyon sok gyémántot hozott magával Bécsből, XV. Lajostól is rengeteg ékszert kapott. Többek között az elhalt trónörökösné gyémántjait és gyöngyeit, azonkívül mogyoró nagyságú gyöngyszemekből álló, egysoros nyakéket, amelyet Ausztriai Anna viselt először és tőle örökölték az utána következő trónörökösnék és királynék.

A három hercegnő, a XV. Lajos leányai, is igen értékes ékszerekkel kedveskedtek.

Adelaide hercegnő egyidejűleg ezüst kulcsot adott át neki, amelynek segítségével, bizonyos folyosókon keresztül, egyedül is felkereshette nagynénjeit, ha tanuk nélkül kívánt beszélni velük.

Mária Antoinette kedves szavakkal köszönte meg az ajándékot. Azt mondta, hogy a drága ékszereket nem is tudja kellőképpen méltányolni, annyira örül a megbecsülhetetlen kincsnek, amit kapott, mert a kulcsnak fogja köszönhetni, hogy bizalmasan érintkezhetik nagynénjeivel és meghallgathatja jó tanácsait.

Csakugyan gyakran vette hasznát a kulcsnak, de csak Victorie hercegnőnél időzhetett bizalmasabban, Adelaide hercegnő nem tudta leküzdeni az osztrák főhercegnő iránt érzett előítéletét és unta fiatal unokahuga élénkségét.

Victorie hercegnő érezte, hogy társasága és jó tanácsai hasznára válhatnak a tapasztalatlan trónörökösnének, hizelgők és képmutatók közepette. Igyekezett udvarhölgye és kedvence: Dunfert marquise társaságába vonzani Mária Antoinettet. Rendeztek is néhány összejövetelt, de Noailles grófnő és Vermond abbé elleneztek a barátságot.

Az esküvői ünnepségek után rövid idővel, a trónörökösné bevonult Párisba.

Határtalan örömmel fogadták. A király termeiben elfogyasztott ebéd után a kertet megtöltő tömeg lelkes kiáltozására Mária Antoinette kiment a főútra nyíló erkélyre.

- Szent Isten, mennyi ember! - kiáltott fel csodálkozva, mikor a tengersok, ráirányuló tekintetet megpillantotta.

Brissac herceg, Páris kormányzója megjegyezte:

- Ne vegye rossz néven a dauphin ő királyi fensége, de ezek mind fenséged hódolói!

Nem, a dauphin nem vette rossz néven a feleségével szemben nyilvánuló lelkesedést és hódolatot. Sértő közönyt, ridegséggel határos tartózkodást tanúsított iránta.

Érzékeit hidegen hagyta a Mária Antoinette fiatal szépsége. Kötelességszerűen felesége ágyában töltötte az éjszakákat, de elaludt, anélkül, hogy egyetlen szót is intézett volna hozzá.

Sokáig tartó ellenszenvének oka a La Vauguyon befolyásában keresendő. A Mária Antoinette ellenségei máris válási terveket szőttek, amit sok körülmény és szavahihető, magas udvari méltóságok kijelentése is bizonyít.

A fiatal pár házassága első évében Fontainebleauban utazott. Ellenséges intrikák folytán azonban a dauphin szobáit nem hozták rendbe, hogy ne lakják felesége mellett, hanem az épület tulsó oldalán.

Mária Antoinette sejtette, hogy merről fúj a szél és panaszt emelt a királynál. XV. Lajos szigorú rendeletet adott és a késedelmes javítások néhány napon belül csakugyan elkészültek. A dauphin elfoglalhatta a felesége lakosztályával szomszédos szobát.

Az ellenséges párt azonban továbbra is mindent elkövetett, hogy a dauphin hideg tartózkodását fiatal feleségével szemben fokozza.

Mária Antoinettenek nagyon fáj a dauphin viselkedése, de soha egyetlen szóval sem panaszkodott. Minden oldalról dicsérték szépségét, báját, csak egyedül férje vetette meg, számba se vette. Némán tűrte a sérelmet, csak olykor árulta el egy-egy könnycsepp titkos bánatát, személyzete előtt.

Egyetlenegyszer történt meg, hogy néhány türelmetlen szó szaladt ki száján. Egy öreg kisasszony kellemetlenül aggodalmaskodott, hogy ne üljön lóra, mert esetleg kockáztatja vele a születendő trónörökös életét.

- Az Istenért, kisasszony, - válaszolt Mária Antoinette, - hagyjon békét! Biztosíthatom, hogy egyáltalán nem kockáztatok trónörököst.

Nem említettem még eddigelé a királyi család többi tagjait, a dauphin fivéreit és nővéreit, akik Mária érkezésekor madame Marsan vezetése alatt állottak.

Az idősebbik hercegnő: Klotild, 1777-ben Sardinia későbbi királyához, a piemonti herceghez ment férjhez.

Klotild hercegnő gyermekkorában rendellenesen kövér volt. „Kövér hercegnőnek” is gúnyolták.

A fiatalabb: Erzsébet hercegnő áldozatul esett bátyja iránt érzett önfeláldozó szeretetének.

Még járni is alig tudott, mikor a dauphin megnősült. Mária Antoinette jobban szerette, mint Klotildot. A gyermekek nevelőnője rossz néven vette a megkülönböztetést és ügyetlen panaszával még jobban elhidegítette a trónörökösné és Klotild hercegnő között fennálló barátságot.

A helyzetet teljesen elmérgesítették a nevelési viták.

Sokan nyíltan megszólták a Mária Terézia leányainak nevelését. Vermond abbé személyes sértésnek vette a kritikát és félig tréfásan, félig komolyan pártját fogta Mária Antoinettenek, sőt, csipős megjegyzéseket tett a madame Marsan tanítására.

Természetesen a nevelőnőhöz hamar visszakerült a kritika. Meg is haragudott érte. Ettől a pillanattól kezdve véget nem ért az áskálódás, pletykakovácsolás a madame Marsan körében. A trónörökösné minden tettét félremagyarázták, hibájául rótták fel vallásosságát, szórakozásait, udvarhölgyeivel elkövetett tréfáit.

A Marsanék köre tette lehetővé a Rohan herceg bécsi küldetését, következőleg a herceg teletüdővel visszhangozta az igazságtalan bírálgatást. Túl buzgalmában úgy tüntette fel Mária Antoinettet, mint aki minden szívet elidegenít magától, a francia udvar méltóságához nem illő, könnyelmű viselkedésével.

Mária Antoinette egyremásra kapta az intő leveleket Bécsből. Csakhamar rájött, hogy merről fúj a szél. Ebből az időből származik Rohan herceg iránt táplált ellenszenv.

Abban az időben a bécsi követ levelet írt Aiguillon hercegnek, amelyben tiszteletlen kifejezésekkel illette Mária Teréziát állásfoglalásáért Lengyelország felosztásának kérdésében. A levelet hangosan felolvasták Du Barrynál.

A követ könnyelmű levele mélyen sértette a trónörökösné önérzetét és büszkeségét.

Bécsben is hamarosan gyanut keltett a Mária Antoinetteről érkező sok panasz.

A császárnő elhatározta, hogy kabinettitkárát, Neni bárót Versaillesba küldi, hogy figyelje meg pontosan a trónörökösné viselkedését, valamint az udvar és a párisiak véleményét.

Neni báró kellő időt, éles megfigyelést szentelve az ügynek, mihamar megvilágíthatta császárnője előtt a Rohan herceg szerepét és a jóindulatú figyelmeztetések leple alatt terjesztett rágalmak eredetét. Kisült, hogy a francia udvarnál igen hatalmas párt ellenséges indulatokkal nézi a Bourbon- és Habsburg-házak összeköttetését. Mária Antoinette semmivel sem szolgáltatott okot ócsárlásokra, csak a gyűlölet és szerencsétlenség kovácsoltak ellene később fegyvert, a szemére lobbantott könnyelműségből.

Mária Terézia meggyőződött Neni báró beszámolásai révén leánya ártatlanságáról és most már minden igyekezete odairányult, hogy Rohan herceget visszahivassa Bécsből.

Parancsot adott Neni bárónak, hogy értesítse a francia külügyminisztert elégedetlensége okairól.

A Rohan-család azonban erélyesen állást foglalt a követ mellett és Mária Terézia kitérő választ kapott.

Csak két hónappal XV. Lajos halála után eszközölték ki Bécsben a Rohan herceg visszahívását. Nyomatékosan panaszt emeltek ellene, többek közt felhozták kalandjait úgy az udvarhölgyek, mint alacsonyabb társadalmi osztályú nők körében; továbbá fenhéjázó és kihívó viselkedését minden külföldi miniszterrel, különösen a dán és angol miniszterekkel szemben, úgyannyira, hogy a császárnőnek személyesen kellett közbelépnie, hogy kellemetlen következményeket elháríthasson; hibájául rótták fel adósságait is és vallásmegvetését.

Időközben a versaillesi udvar új családtagokkal szaporodott. A dauphin fivérei: Provence és Artois grófok megházasodtak. A sardiniai király leányait vették el.

Mária Antoinette kortársakat kapott bennük, ami helyzetét mindenestre megkönnyítette.

Provence grófnőn, szép szemén kívül, nem igen akadt semmi dicsérni való.

Artois grófnőnek kissé túl hosszú orra, egyébként kellemes arca, szép fehér arcra volt. Jó szíve, bőkezősége megnyerte környezete szeretetét. Tekintélye is feltétlenül növekedett, amíg csak egyedül ő adott örökösöket a francia trónnak.

A három fiatal udvar szoros barátságot tartott fenn. Közösén étkeztek mindaddig, míg a királynő későbbben olykor Polignac hercegnőnél ebédelt, vacsoránál azonban mindvégig pontosan találkoztak Provence grófnőnél. Elisabeth hercegnő is részt vett a családi vacsorákon, mikor nevelése befejeződött, sőt gyakran meghívták a három hercegnő nagynénit is.

A versaillesi udvarnál nem történt etikettváltozás XV. Lajos uralkodása alatt.

A játékasztalokat esténként a dauphin feleségénél állították fel, mint az udvartartás első asszonyánál. Régebben, Leszcinszka Mária halálától a dauphin házasságáig, Adelaide hercegnőnél játszottak. A hercegnő nem tudott belenyugodni a változott viszonyokba, habár jogsultságuk ellen nem emelhetett kifogást. Mindazonáltal távoltartotta magát a család és udvar játékestélyeitől és külön játszmákat rendezett lakosztályában.

A király „cipőlehúzója” még mindig ünnepélyes szertartások között történt.

Ünnepélyes misét is hallgattak mindennap.

A fiatal hercegnők bizalmas együttlétüket még kedvesebbé és mulatságosabbá óhajtották tenni, tehát elhatározták, hogy betanulják a legszebb párisi szindarabokat és előadják.

A szintársulat tagjai: a három fiatal hercegnő, Provence és Artois grófok, a két Campan: apa és fiú, voltak.

Nézőközönség: kizárólag csak a dauphin.

Legnagyobb titokban tartották időtöltésüket, mintha fontos államtitok lenne. Féltek az idősebb hercegnők rosszaságától és abban sem kételkedtek, hogy XV. Lajos szigorúan betiltja efajta szórakozásukat.

Egy félemeleti helyiségben, ahol a szolgaszemélyzetnek semmi dolga sem volt, tartották előadásait. A színpadot könnyen szét lehetett szedni és mindig gondosan elzárták a szekrénybe.

Provence gróf tudta leghibátlanabban szerepét; Artois gróf nemcsak tudta, de kellemesen adta is elő. A hercegnők nagyon rosszul játszottak. A trónörökösné olykor finoman és érzéssel szavalt.

A dauphin kitűnően mulatott az előadásokon. Ettől az időtől kezdve vetkőzte le félszeg modorát és felesége iránt is jobban érdeklődött.

A színházjátszásról csak sokkal később értesültem, mert mind a két Campan szigorúan őrizte a titkot.

Hajszálon mult azonban egyszer, hogy nem pattant ki a dolog.

Mária Antoinette megbízta a Crispinnek öltözött és kipirosított Campant, hogy hozzon le valamit szobájából.

Rejtett lépcső vezetett a félemeleti helyiségből egyenesen a Mária Antoinette öltözőszobájába. Campan valami neszt hallott és óvatosan megállott hallgatózni az ajtó előtt.

Ugy látszik egy ruhatári szolga odabenn szintén figyelmes lett a kívülről hallatszó neszre és hirtelen kinyitotta az ajtót. Ugy megrémült a beléje ütköző vörös Crispintől, hogy ijedtében hanyatt esett és torkaszakadtából kiabált segítségért.

Apósom felemelte a szerencsétlent, megnevezte magát, hogy ne féljen, de lelkére kötötte, hogy el ne árulja senkinek, amit látott.

Mária Antoinette azonban nem merte tovább folytatni titokban sem a színjátszást, félt, hogy egy-két hasonló baleset leleplezi őket, inkább önként abbahagyták. Végeszakadt a szereptanulásnak, pedig emlékezőtehetségét is fejlesztette és francia nyelvben is nagyobb gyakorlatra tett szert tanulás közben.

Vermond abbé mindennap meglátogatta a trónörökösnét, de nemcsak hogy nem tanította, hanem fel sem olvasott neki. Soha életében nem ajánlott királyi tanítványának történelmi olvasmányokat, holott ezeknek igen nagy használ vehette volna. Az is igaz, hogy sohasem mutatott hercegnő nagyobb ellenszenvet komoly olvasmányok iránt, mint Mária Antoinette.

Amíg XV. Lajos élt, a trónörökösné ellenségei semmivel sem hangolták ellene a közvéleményt.

A franciák szerették, bámulták, különösen a párisiak. Valósággal zarándokoltak Versaillesba, hogy láthassák.

Az udvar nem osztotta teljesen a nép elragadtatását. A Choiseul ellenségei átvitték politikai ellenségeskedésüket az osztrák császári családra és Mária Antoinettere is.

Külsőleg mindenki igyekezett kedvében járni. Tudták, hogy XV. Lajos nem élhet sokáig és előrelátó szemük észrevette, hogy Mária Antoinette szerepet fog játszani az uralkodásban, attól a pillanattól kezdve, mikor a dauphint magához láncolja.

IV.

Május első napjaiban, XV. Lajos váratlanul hólyagos himlőbe esett.

Az idősebb hercegnők megható önfeláldozással ápolták; a trónörökösné bámulta halál-megvető bátorságukat és nagyrabecsülésének, trónralépésekor több ízben tanujelét adta.

Ugy látszik a palota levegőjét megfertőzte a rettenetes kór, mert ötvennél többen megbetegedtek, pedig csak éppen végighaladtak a folyosón. Tizen belehaltak.

Az uralkodó végét járta. Az udvari emberek hiába igyekeztek fegyelmezett, hideg arcot ölteni, reménység, nagyravágyás, öröm, fájdalom, a szívek legkülönbélebb érzései rejtőztek a gyakran ismételt kérdés mögött: „Hogy van a király?”

1774 május 10-én fejezte be XV. Lajos földi pályafutását.

Du Barry grófnő néhány nap óta visszavonult Aiguillon grófhöz Ruellesbe. Még akadtak tizen, tizenöten, akik azt hitték, hogy most is tisztelegniök kell nála. Az új udvar sokáig rossz szemmel nézte ezeket. Hat év múlva is emlegették nevükkel kapcsolatban. „Ennek a kocsiját is ott látták Ruellesben a tizenöt kocsi között!”

Az egész udvar kiment Versaillesba. A palota megtelt kíváncsiakkal, az „Oeil de boeuf” udvari emberekkel és izgatottan várták az érkező híreket.

A dauphin kijelentette, hogy a halál bekövetkezése után nyomban, az egész királyi családdal elutazik.

A szomorú eseményre való tekintettel, nem tartották volna illendőnek szájról-szájra adni parancsokat a távozásra, azért abban állapodtak meg, hogy égő viaszgyertyát tesznek a király szobájának egyik ablakába és a halál pillanatában eloltják, így adnak jelt az istállószemélyzetnek.

A jelre testőrök, apródok, istállómesterek lóra ültek és indulásra készen álltak.

A dauphin feleségénél időzött, együtt várták XV. Lajos halálának hírét.

Hirtelen mennydörgésszerű robaj hallatszott az előszobából. Az udvari emberek seregestől távoztak az elhalt király előszobájából és az új uralkodó előszobájába tömörültek tisztelegni.

A trónörököspár megértette a zajból, hogy elkövetkezett uralomrajutásuk pillanata. Meghatottságukban térdreborulva, könnyes szemmel kiáltották:

- Uristen, segíts meg, vezérelj! Igen fiatalon lépünk a trónra!

A körülállók elérzékenyülve nézték a jelenetet.

Noailles grófnő köszöntötte azután az új királynőt és kérte öfelségeiket, hogy menjenek ki belső szobáikból és fogadják a hercegek, generálisok, udvari emberek hódolatát.

Az ifjú királyné férjére támaszkodva, szemét zsebkendőjével eltakarva, fogadta az első alattvalói hódolatot.

A kocsi időközben előállott, gárdisták és istállómesterek elvágattak, a versaillesi kastély pusztán maradt.

Mindenki igyekezett mielőbb távozni a megfertőzött helyről. Senkinek érdeke sem kívánta már, hogy egészségét kockáztassa.

Villequier herceg, a XV. Lajos ezévi kamarása, a halottas szobából távozva, lelkére kötötte a házi orvosnak, hogy boncolja fel a holttestet és balzsamozza be. Az orvos azonban úgylátszik féltette életét.

- Készséggel teljesítem kívánságát, - válaszolta a hercegnek, - azzal a kikötéssel, hogy állásával járó kötelessége szerint, ön tartja a holttest fejét.

A herceg némán távozott és a király holttestét se nem boncolták, se nem balzsamozták.

Néhány alacsonyabb rendű szolga és napszámos virrasztott a tetem mellett. Ők teljesítették az utolsó szolgálatot elhalt parancsolójuk körül. Az orvos rendelete értelmében borszeszt öntöttek a koporsóba.

Az udvar már utban volt Choisy felé.

A borus hangulat már féluton eloszlott. Artois grófnő valami tréfás megjegyzést tett, mire mindannyian nevetésben törtek ki. Az előbbi meghiúsultság könnyei teljesen felszáradtak.

Óriási tömegek lepték el az utat Páris és Choisy között. A kedélyeket az új helyzet problémái foglalkoztatták. Vajon milyen befolyásuk lesz a hercegi nagynéniknek? Milyen a királynőnek? Mi lesz a Du Barry grófnő sorsa? Kik lesznek az új király miniszterei?

A sok fogas kérdés néhány nap alatt megoldásra talált.

A király fiatalságára való tekintettel elhatározták, hogy bizalmi embert (premier ministre) neveznek ki melléje. Machault és Maurepas között kellett választania. A király Machault mellett döntött, de Adelaide hercegnő befolyására, visszahívatta a kinevezéssel már útnak indított hírnököt és Maurepast nevezte ki.

Aiguillon herceg túlbuzgón szolgálta annak idején a Du Barry érdekeit, természetesen most elbocsátották.

Terray abbát is elmozdították állásából, fogadkozásai és memorandumai ellenére, habár tehetségeit elismerték. Erkölcstelen magánélete miatt nem akarták tovább tűrni az udvarnál. Clugnyt nevezték ki helyére.

Du Barry grófnőt Pont aux Damesba utasították, inkább szükségesség, mint szigor szempontjából. Feltétlenül vissza kellett vonulnia egyelőre, hogy államügyek szálait kiragadják kezéből. Tekintélyes évjáradékot és birtokot kapott kárpótlásul.

Du Barry grófnő hálás szívvel fogadta a XVI. Lajos intézkedéseit és nem felejtette el jóságát soha.

A forradalom leghevesebb viharában üzenetet küldött a királynénak, hogy senki sem fájlalja jobban szenvedéseit, mint ő, aki évekig élhetett a trón közelében és élvezte a királynő kegyes jóindulatát; alattvalói hűséggel ajánlja fel minden vagyonát, rendelkezze vele a királynő tetszése szerint.

Őfelségeik nem vették igénybe természetesen a felajánlott szolgálatokat, de jól esett szívüknek a hála.

Du Barry grófnő tudvalevőleg szintén áldozatul esett a forradalomnak. Tulságosan ragaszkodott az élethez és nagyon gyöngének mutatkozott. Ő volt az egyetlen francia nő, aki a vérpadon sirt és kegyelemért könyörgött. Szépsége és könnyei meghiúsították némileg a népet. Gyorsabban végeztek vele, mint másokkal.

Mindenki azt hitte, hogy XV. Lajos halála után Choiseul herceg visszatér az udvarhoz. A fiatal királyné, a herceg régi párthivei és barátai mindent elkövettek, hogy a király kegyét megnyerjék számára, de hasztalan. XVI. Lajos azonban hajthatatlan maradt. Nem akarta

megbocsátani Choiseulnek, hogy a jezsuitákat elgáncsolta. Elhatározását egyrészt az apjától örökölt feljegyzések és La Vauguyon irányítása, másrészt Adelaide hercegnő ellenszenve befolyásolták.

Vermond abbé valósággal remegett eleinte a fiatal uralkodótól, annyival is inkább, mert Choiseul herceg ajánlatára került Mária Antoinette mellé. Az is szálka lehetett a király szemében, hogy az enciklopedisták hívének mondták. Az abbé bizonyosra vette, hogy XVI. Lajos nem igen sziveli. Trónralépése előtt soha, egyetlen szót sem intézett hozzá, ha el nem kerülhetett, legfeljebb vállvonogatással felelt. Vermond abbé jónak látta levelet írni a királynak, amelyben kifejtette, hogy állását kizárólag a boldogult uralkodó megtisztelő bizalmának köszönheti, s habár a királyné nevelésével kapcsolatban bizalmi állást tölt be, mégsem vehetné tovább igénybe, a király beleegyezése nélkül.

XVI. Lajos visszaküldte az abbénak a levelet, mindössze annyit írt a végére: „Engedélyezem, hogy Vermond abbé továbbra is megtarthassa állását a királyné mellett.”

A fiatal király, előde halálakor még mindig nem élt férji jogaival, mindazonáltal kezdett melegebb ragaszkodást mutatni felesége iránt.

Az udvari gyász alatt nem vadászhatott a király, ehelyett a kertekben sétálgatva üdült. Ilyenkor, mint férj és feleség, karonfogva sétáltak a királynéval.

A jó példa hatása alatt már rögtön másnap az udvari emberek is karonfogva sétálgattak a terraszon feleségükkel, habár azelőtt már régóta és nem indokolatlanul, különváltan éltek. De az udvarnál sokan szívesen halálra unják magukat, csupa hizelgési vágyból.

Alig töltött a királyi család négy napot Choisyban, a három idősebb hercegnő hirtelen megbetegedett. Önfeláldozásuk, amellyel apjukat ápolták, súlyos következménnyel járt.

A fiatal királyi párnak gyorsan távoznia kellett, hogy a ragályt elkerüljék.

A Boulogne erdőbeli vadászkastélyt szemelték ki lakóhelyököül.

A párisiak megragadták az alkalmat, hogy uralkodójukat láthatják és seregestől vándoroltak a kert rácsos kerítése elé. Már reggel hat órakor elkezdtek éljenezni a királyt és naplementéig szakadatlanul éljenezték.

Egy divatárúkereskedő vagyont szerzett fekete sagrinbőrből készült kis gyászdobozokkal, melyekben a királyné arcképe volt „La consolation dans le chagrin” felirással.

Minden fejdiszt, divatcikket a napi érdekességeknek megfelelően kereszteltek el. Igyekeztek a bőséget jelképezni mindenben. A nők gabonakalászokkal díszítették fejviseletüket. A költők dicsőítették az új királyt. A szívek - vagy helyesebben szólva a francia fejek - határtalanul lelkesedtek. Soha nem részesítettek uralkodót olyan egyhangú ünneplésben trónralépésekor, mint XVI. Lajost.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az osztrákellenes párt éber figyelemmel kísérte a fiatal királyné minden mozdulatát és gonosz kárörömmel ujjongtak, valahányszor tapasztalatlan fiatalságában imitt-amott hibákat követett el.

A vadászkastélyban részvétlátogatást tett minden nő, akit valaha az udvarnál bemutatnak. Öregek és fiatalok egyaránt kötelességüknek tartották a királynál és nejénél tisztelegni az általános fogadónapokon.

A fekete gyászbóbítás, tornyos frizura görnyedező, hajbókoló öreg nénikék remegő fején, olykor bizony furcsa látványt nyújtott, de Mária Antoinette sokkal méltóságteljesebben viselkedett, semhogy magatartásáról egy pillanatra is megfélemedezett volna, mégis igyekeztek gáncsolni és rossz színben feltüntetni az egyik palotahölgy tréfája miatt. Clermont Tonnerre

grófnőt kifárasztotta a hosszúra nyúló fogadás. Rangjánál fogva, egész idő alatt a királyné háta mögött kellett állania. Végre, hogy segítsen kinos helyzetén, leült a padlóra, elrejtőzködött a királyné s az udvarhölgyek széles krinolinja mögé és onnan huzogatta a hölgyek ruháját, mókázott, hogy a figyelmet magára vonja.

Természetesen a feszes látogatásokkal ellentétben, nevetségesen hatott a gyerekes tréfa. A királyné olykor legyezője mögé rejtette mosolyát. Az öreg hölgyek szigorú ítélőszéke nem mulasztotta el megróni. Azt mondták róla, hogy a királyné kinevette a tiszteletreméltó előkelőségeket, akik hódolatukat óhajtották kifejezni; tiszteletlenül viselkedett velük szemben, nem is fogják soha többé betenni lábukat az udvarhoz.

Már másnap reggel gúnydal keringett, szájról-szájra a csufolódó királynéről. Utolsó versszakára most is emlékszem:

*Petite reine de vingt ans,
Vous, qui traitez si mal les gens
Vous repasserez la barrière
Laire, laire, laire, lanlaire, laire, lanlaire.*

Ha magasrangukat szólanak meg, a rossz hír villámgyorsan befutja az egész világot és történelmi hagyományként fenntartja magát időtlen-időig! - Tizenöt év múlva, Auvergne legelrejtettebb belsejében, tanuja voltam, mikor valaki a legapróbb részletekig, tüzetesen elmesélte az öreg asszonyok fogadásának történetét és azt állította, hogy Mária Antoinette illetlenül szembenevetett hatvanéves hercegnőket, akik kötelességüknek tartották a szertartásnál megjelenni.

A király és fivérei elhatározták, hogy beoltatják magukat himlő ellen, Franciaországban azonban még nem ismerték az új eljárás előnyét és sokan nyugtalankodtak a király szándéka miatt. Akadtak, akik nyíltan hangoztatták, hogy a királynét terheli a felelősség, csak ő engedhette meg magának, hogy ilyen vakmerő tanácsot adjon a királynak... A himlőoltás északi udvaroknál már divatozott.

Szerencsére az oltás úgy a királynál, mint a királynénál kitűnően sikerült.

Mihelyt a beoltottak egészsége helyreállt, Marlyba utaztak.

Vidáman töltötték az időt. Lóháton, vagy kocsin tettek kirándulásokat. A királynénak eszébe jutott, hogy még sohasem látott napfelkelést és nagyon szeretné megnézni. A király beleegyezett kívánságába, de sajnos semmi kedvet nem érzett a tulkorai felkeléshez és ágyban maradt. Mária Antoinette elég óvatosan, nagy kíséretet rendelt maga mellé, sőt szolgáltevő hölgyeknek is megparancsolta, hogy vegyenek részt a hajnali kiránduláson, de a legmesszebbmenő óvatosság sem vehette elejét aljas rágalmaknak, amelyekkel igyekeztek a nép rajongó lelkesedését lehűteni. Nehány nap múlva már a leggyalázatosabb röpiratok egyike járt kézről-kézre Párisban. Fekete színben festették az ártatlan szórakozást, holott, igazán, a legegyszerűbb falusi asszony is akadálytalanul teljesítheti kívánságát, ha napfelkeltét óhajt látni.

A vegyes gúnyírat „Aurora felkelése” címen jelent meg.

Mária Antoinette ellenségei nem áttartották mindjárt a trónralépés első napjaiban ádáz harcot indítani gúnydalokkal, gyalázó rágalmaikkal ellene. Sürgősen ki akarták ábrándítani a franciákat belőle, hogy minél hamarább visszaküldhessék Ausztriába. Azért érezték sürgősnek a dolgot, mert a fiatal királyné szépsége tetőpontján állott és a király csodaszámba menő tartózkodása, egyik napról a másikra könnyen elpárologhatott.

De Chartres, az orleansi herceg, szintén elkísérte a királynét a hajnali kirándulásra. Sokat foglalatostkodott körülötte, de ez volt életüknek egyetlen bizalmasabb közeledése. XVI. Lajos nem szerette De Chartres herceget és a királyné mindig távoltartotta meghittebb körétől.

Nagyon valószínűtlen tehát, hogy a herceg féltékenységből, vagy sértett önérzetből gyűlölte volna olyan hevesen a királynét az utolsó években, mint ahogy némelyek állítják.

A marly-i tartózkodás alatt jelent meg Böhmer ékszerész először az udvarnál. Kapzsisága és ügyetlensége lett okozója a későbbi szerencsétlen nyakékügynek, amely a Mária Antoinette hírét és boldogságát végképp aláásta.

Az ékszerész első megjelenése alkalmával hat gyönyörű, nagy, körtealakba illesztett gyémántot hozott. A ritkaság köveket még XV. Lajos szánta Du Barry grófnőnek.

A királyné nem tudott ellenállani a vágnak, hogy a fejedelmi ékszert megvegye. Böhmer négyszázezer frankot kért érte.

Mária Antoinette nem akart a kincstár terhére esni költséges kedvtelésével és magánpénztárából fedezte a fülbevaló árát. Megállapodott Böhmerrel, hogy két követ kicserél a királyné köveivel és leszámítja a fülbevaló árából. Így is háromszázhatvanezer frankot kellett fizetni érte, még pedig négy-öt évre beosztott részletekben. A királyné magánpénztárát kezelő udvarhölgy teljesítette a kötelezettséget.

A későbbi nyakék története szempontjából tartottam fontosnak az első ékszervásárlást részletesen megemlíteni.

Ugyancsak Marlyban vezette be az udvarhoz De Chartres hercegnő Bertin divatárusnőt, akit híressé tett a nagy szerep, amelyet a francia nők cicomázásában játszott.

A királynéra nézve szerencsétlen következményekkel járt a divatárusnő felbukkanása. Mindennap valami újdonságot tudott felmutatni. Mária Antoinette addig a lehető leg-egyszerűbben öltözködött, mostantól kezdve azonban a ruhakérdés főfoglalkozásává vált. Mi sem természetesebb, mint hogy az udvar valamennyi asszonya követte példáját.

Mindenki éppen olyan ékszert, olyan tollat, olyan virágfűzért óhajtott viselni, mint a királyné, aki akkoriban ragyogó szépsége teljében állott.

A hölgyek öltözködése kezdett rengeteg összeget felemészteni. Anyák és férjek zugolódtak, sokan adósságba keveredtek, az anyagi zavarok perpatvart, egyenetlenséget szítottak a családokban.

Az ellenséges kar pedig elhintette a királyné ellen forduló hangulat újabb magvait és azt híresztelte, hogy tönkre fogja tenni anyagilag a francia nőket.

A viselet alaposan megváltozott. Gáz, virág, tollak felhalmozásával olyan magasságot ért el a fejdísz, hogy nem akadt elég magas kocsi, amelybe a nők beleülhettek volna. Lehajtott fejjel ültek, vagy a kocsi ajtaján kidugták fejüket, az is előfordult, hogy letérdeltek a kocsiban, csak hogy nevetséges fejdíszüket megkíméljék.

Számtalan karrikaturát állítottak ki mindenfelé, leggyakrabban a királynő arcvonásait viselő torzképeket, hogy a divat tulzásait nevetségessé tegyék, de nem használt semmit. Csak az idő, s a divat ingatlansága változtatott a helyzeten.

A királyné öltöztetése szigorú szertartások szerint történt. Őt szolgálattevő hölgy segédkezett, rangjának megfelelő előírások szerint. Egyik udvarhölgy adta reá az alsószoknyát és átnyújtotta az alját. A másik az inget húzta reá és vizet töltött kézmosáshoz. Ha a királyi család valamelyik hercegnője jelen volt az öltöztetésnél, az utóbbi szolgálatot ő teljesítette.

Vérrokon hercegnők jelenlétében, az udvarhölgy átnyújtotta az inget az első szolgálattevő hölgynek és ez adta tovább a vérbeli hercegnőnek.

A hölgyek lelkiismeretesen betartották a formákat, mintha fontos jogok forognának kockán.

Egy téli napon megtörtént, hogy a királyné egészen levetkőzve állott már, hogy ingét magára vegye. Kezemben tartottam az inget, abban a pillanatban belépett a „dame d’honneur”. Gyorsan lehuzta keztyűjét és megragadta az inget. Valaki künn a küszöbön éppen lábát törölte. Kinyitják az ajtót, az orleánsi hercegnő lép be. Lehuzza keztyűjét és közelebb jön, hogy az inget átvegye. De nem veheti át közvetlenül a „dame d’honneur” kezéből, nekem kell az átadást közvetítenem. Abban a pillanatban megint lábtörölés hallszik és Provence grófnő lép be. Az orleánsi hercegnő természetesen átnyújtja neki az inget.

A királyné, mellén keresztbefont karokkal állott egész idő alatt és szemmeláthatólag fázott. A hercegnő észrevette kellemetlen helyzetét, de nem segíthetett, odadobta egyelőre zsebkendőjét, azután lehuzta keztyűjét és nagy sebbel-lobbal huzta fel az inget, de közben összeborzolta a királyné frizuráját.

Mária Antoinette igyekezett mosolyok mögé rejteni türelmetlenségét, de többször morogta fogai között:

- Rettenetes! Még feldöntik az embert!

Az egész alkalmatlan etikett arra való volt, hogy a királyi méltóságot érvényre juttassa és kifejezze, hogy még a király fivérei és nővérei is alattvalók, akiknek kötelességük az uralkodót szolgálni.

A kicsinyes formák legintimebb, belső szobájáig kísérték a királyi párt, tekintet nélkül boldog, vagy boldogtalan hangulatukra.

A rabszolga szabályok törvényerőre emelkedtek. A legnagyobb államférfiak: Richelieu, La Rochefoucauld, Duras, készséggel teljesítettek apró-cseprő háziszolgálatokat, mert ezen a réven bizalmasabban közeledhettek az uralkodóhoz és nagyot lendítettek boldogulásukon. Nagyravágyásukat természetesen egy-egy átnyújtott pohár vízzel, az uralkodóra huzott inggel, vagy odavitt illemedénnyel leplezték és szolgálataikat nagy tisztességnak, rangjukkal járó előjogoknak minősítették.

A házi etikett vitte reá az uralkodókat, hogy bálványoknak, más halandó emberek fölött állóknak érezzék magukat. Viszont életük konvencionális kényszernek esik áldozatul.

Mária Antoinette türhetetlennek találta a versaillesi szokásokat.

Csak felesküdt és teljes díszben megjelenő szolgálattevő hölgyek időzhettek a királyné szobájában, a „dame d’honneur” és a „dame d’atours” társaságában.

Mária Antoinette eltörölte a feszes szertartást. Mihelyt hajviselete elkészült, köszöntötte a szobájában levő hölgyeket és kamarahölgyei kíséretében visszavonult egy kisebb szobába, ahol már Bertin kisasszony várta.

A divatárusnőt nem vezethették be a nagyterembe.

A királyné azt kívánta, hogy Páris leghiresebb fodrásza fésülje. Az udvari előírások értelmében azonban a királyi család közvetlen szolgálatában álló személyek nem folytathatták mesterségüket a közönség körében is. Kétségkívül meg akarták ezzel is akadályozni, hogy az uralkodóház magánéletéből hírek kerüljenek a mindenre kíváncsi nyilvánosság elé.

Mária Antoinette azonban attól tartott, hogy a fodrász izlése elromlik, ha nem gyakorolja mesterségét eléggé, azért megengedte, hogy az udvarhoz tartozó és az udvaron kívül álló hölgyeket is fésüljön. Természetesen sok minden került ezen az uton is közszájra a királyi palota eseményeiből és legtöbbször elferdített alakban.

A királyné valamennyi udvari szokás közül legkellemetlenebbnek a nyilvános ebédeket találta. Csak addig tartotta be e szokást, míg trónörökösné volt.

Akkoriban együtt ebédelt a dauphinnal. A királyi család mindenik külön háztartása nyilvánosan ebédelt. Az örök beengedhettek minden jól öltözött embert. Idegenek és vidékiek nagy lelki gyönyörűséggel nézték a látványt.

Ebédidőben az egész palotát elárasztotta a derék nézőközönség. Előbb végignézték, hogy a trónörökösné hogyan kanalazza a levest, azután futottak a hercegek főzelékevésében gyönyörködni és lélekszakadtan igyekeztek tovább, hogy jelen lehessenek a hercegnők csemegefogyasztásánál.

A szertartásos étkezések természetesen lehetetlenné tettek meghitt beszélgetéseket, vidám együttlétet; megghiusították a fesztelen családiasságot. Ha nem szokták volna meg fiatalkoruk óta, hogy sok idegen, báméskodó szem láttára egyenek, bizony étvágyuk is elment volna.

Régi szokás szerint a francia királyné csak kizárólag nők kíséretében mutatkozhatott a nyilvánosság előtt.

Ebédnél sem szolgálhatott fel férfiszemélyzet. A királyt is nők szolgálták ki, ha a királynéval ebédelt.

A „dame d'honneur” karján asztalkendővel, alacsony zsámolyon térdelt. Négy, diszbe öltözött szolgálattelvő nő prezentálta a tányérokat a királyi párnak. A „dame d'honneur” nyújtotta az italt.

Mária Antoinette ezt a szokást is eltörölte. Minden tekintetben igyekezett a bécsi udvar egyszerű szokásait meghonosítani Versaillesban. Sajnos, törekvése sokkal többet ártott, mint hitte volna.

A trón egyszerűsítéséről álmodozott, atyai királyról, hűséges alattvalókról. A királyság szép romantikáját szerette volna meghonosítani jó szívével, élénk fantáziájával.

Nem csoda, ha a bécsi udvar egyszerű fensége és a versaillesi bonyolult szertartások közötti ellentét, továbbá oktan tanácsadója, hajthatatlan udvarhölgye arra ösztönözték, hogy kivonja magát a reá nézve terhes, de mindamellett elkerülhetetlenül szükségessé vált szertartások alól. Tévedését jó szándék sugallta.

Akik közelről ismerték a királynét, tudják, hogy minden tiszteletet és szeretetet megérdemelt.

Tulságosan elnézően viselkedett személyzetével szemben. Mindenkit érdeme szerint értékelt, törődött sorsukkal, sőt szórakozásaikkal is.

Szolgálattelvő hölgyei között sok előkelő családból származó fiatal leány volt, akiknek nagy része Saint-Cyrben nevelkedett. Sohasem engedte meg nekik, hogy színházba menjenek, ha véleménye szerint nem játszottak elég erkölcsös darabot. Megtörtént, hogy elfelejtette a darabok tartalmát; olyankor, az előadás reggelén előbb átolvasta és csak azután nyilatkozott, hogy a leányok elmehetnek-e színházba, vagy sem. Felelősséget érzett magán és lelkiismeretesen igyekezett a környezetében levő fiatal leányok erkölcsére és viselkedésére vigyázni.

Tanuságot tehetek arról is, hogy a királyné rendkívül mértékletes és tisztességes volt. A reggeli kávé kivül semmiféle táplálék iránt nem érzett különösebb hajlandóságot.

Legbensőbb intimitásában is feltétlenül szemérmesen viselkedett. Állig érő flanellruhában fürdött és míg a fürösztőleányok kisegítették a kádból, magasra tartott lepedővel rejtették el a szolgálattevő hölgyek szeme elől.

Mindazonáltal Soulavie azt írta róla visszataszító művének első kötetében, hogy borzasztó szemérmetlen volt, meztelenül fürdött és így fogadott egy tiszteletreméltó papot.

Szigorú fenyítést érdemelnének mindazok, akik gyalázatos szennyirataikban aljas hazugságoknak történelmi emlékiratok színezetét merik adni.

V.

XVI. Lajos uralkodásának első idejét részint Marlyban, részint Compiégneben töltötte.

Alighogy állandó tartózkodási helyét Versaillesba helyezte át, nagyapja hátrahagyott iratait kezdte tanulmányozni.

Megigérte a királynénak, hogy közölni fog vele mindent, amit a „vasálarcos”-ra vonatkozóan talál. Véleménye szerint a vasálarc ügye azért lett olyan titokzatos rejtéllyé, mert egy híres író érdeklődést akart kelteni a különös hajlamú és életű állami fogoly iránt.

Éppen a királynénál tartózkodtam, mikor a király, kutatásai befejeztével elmesélte, hogy a titkos iratokban semmi feljegyzést sem talált a vasálarcost illetően. Maurepas miniszternél is érdeklődött az ügy iránt, mert hiszen koránál fogva emlékeznie kell a sokat tárgyalt, titokzatos eset mibenlétére, de tőle is csak azt a választ kapta, hogy a fogoly veszedelmes karakterű cselszövő, Mantua hercegeinek alattvalója. Annakidején a határra csalták, elfogták és eleinte Pignerolban, majd később a Bastilleben őrizték. Azért vitték át egyik fogházból a másikba, mert a pigneroli igazgatót áthelyezték ugyanolyan minőségben a Bastilleba és ő már ismerte a fogoly különböző fogásait, míg új, tapasztalatlan embernek könnyen túljárhatott volna eszén.

Ennyiből áll az egész titokzatos eset és csak költői fantázia szórakozott a „vasálarc” kitalálásával.

A közönség azonban továbbra is ragaszkodott az érdekes legendához és nem akarta tudomásul venni az igazságot. Mindenki Voltairere hivatkozva, kötelességének tartja hinni, hogy XIV. Lajosnak házasságon kívül született, vagy esetleg ikertestvére ült hosszú esztendőkön át börtönben, vasálarcosan.

Az álarc sajátságos történetét valószínűleg megmagyarázza az olasz szokás, hogy úgy nők, mint férfiak fekete bársony álarcokkal védekeznek a nap ellen. Lehetséges, hogy az olasz származású fogoly is olykor álarcosan sétálgatott a börtön valamelyik terrasán.

Ami az ezüst tányért illeti, amelyet a fogoly lehajított volna ablakából, csakugyan szerepelt, de Richelieu kardinális idejében és Valsinban.

XV. Lajos papírjainak áttekintésénél a fiatal király igen érdekes adatokat talált az elhalt uralkodó magánvagyonát illetően. Kiderült, hogy igen sok pénzintézetből huzott hasznot és nagy jövedelemre tett szert. Magánszórakozásait ebből a pénzből fedezte.

XVI. Lajos egyesítette a különféle járadékokat és első kamarásának ajándékozta.

A királyné szívéen viselte a XV. Lajos leányainak sorsát és anyagilag biztosítani akarta a nagy tiszteletben álló hercegnők boldogságát.

Keresztülvitte, hogy évjáradékot kapjanak. A király nekik ajándékozta Bellevue-kastélyt és azonkívül viselte istállóik, háztartásuk, személyzetük minden költségét. Még szaporították is a személyzetet.

XV. Lajos sokkal önzőbb volt, semhogy leányairól bőkezűbben gondoskodott volna. Már negyven évesek elmúltak, még mindig nem jelölt ki számukra más tartózkodási helyet, csak egy-egy szobát a versaillesi kastélyban; nem sétálhattak máshol, csak a kastély kertjében és csak erkélyükön, kis ládáknál és vázáknál ápolhattak virágot, holott nagyon szerettek kertészkedni.

Meg lehettek elégedve minden tekintetben a Mária Antoinette gondoskodásával.

A fiatal királyi pár uralkodásának első éveiben a párisiak még mindig szívesen ünnepelték királynőjüket.

Iphigenia egyik előadásánál például párját ritkító, lelkes ünneplésben részesítették. A színész egyenesen Mária Antoinette felé fordulva énekelt: „Urnők dallal, szívből köszöntünk téged!” Minden szem a királynét kereste. Szünni nem akaró taps és lelkesedés követte a művész szavait, együtt énekeltek vele, úgy dicsőítették a második Iphigeniát.

A királyné meghatottan törülgette zsebkendőjével könnyeit. Elérzékenyülésének kifejezése még nagyobb lelkesedésre ragadta hódolóit.

Tagadhatatlan, hogy Mária Antoinettenek tetszett a hódolat és kereste az alkalmat, hogy alattvalói ünnepelhessék.

A király feleségének ajándékozta „Kis Trianon”-t.

Mária Antoinette nagy súlyt fektetett a kert gondozására, jó karban tartására, de sem a kastély épületén, sem belső berendezésén semmit sem változtatott, holott a butor ugyancsak rászorult volna felfrissítésre. Még az egyszerű kis ágyat sem cseréltette ki, pedig Du Barry grófnő használta előtte.

Minden tévedés között legérthetlenebb, hogy miért vádolták pazarlással a királynét? Nemcsak Franciaországban, de egész Európában hire járt. Azt hitték, hogy kizárólag a francia udvart terheli minden felelősség az ország rossz finansziális helyzetéért.

Bizonyítékokkal igazolhatom, hogy a királyné éppen ellenkező hibában szenvedett; sokszor uralkodónőhöz nem méltó módon kicsinyes volt.

Rendkívül szeretett Trianonban tartózkodni. Egyetlen lakáj kíséretében szokott Trianonba menni, de kellő személyzet állott állandóan rendelkezésére ott.

Egy időben azt híresztelték, hogy a Trianon nevét „Kis Bécsre”, vagy „Kis Schönbrunn”-ra akarja változtatni.

Akadtt olyan korlátolt udvari ember, aki ezt az ostobaságot elhitte és mikor engedelmet kért, hogy társaságával együtt Trianont megtekinthesse, a királynéhez intézett kérvényében „Kis Bécs”-et írt Trianon helyett.

Szokás szerint átadták Mária Antoinettenek ezt a kérvényt is, mert minden efajta ügyet sajátkezűleg intézett el. Amint azonban az említett paszushoz ért, haragosan kiáltott fel, hogy mindig akadnak ostobák, akik eszközül szolgálnak a gonoszoknak. Nagyon jól tudja, hogy sokan terjesztették róla, hogy még mindig osztrák érzelmű, holott első sorban Franciaország kellene, hogy igényt tartson szeretetére.

Elutasította a kérvényt és egy ideig nem engedett be látogatókat a trianoni kertekbe. Megparancsolta azonkívül Campannak, hogy adja értésére a kérvényezőnek, hogy nagyon csodálkozik, hogy józaneszű ember ilyen fonákságot tételez fel róla. Esze ágába se jut kastélyai francia nevét osztrák nevekkal felcserélni.

A királyné népszerűtlenségének igen súlyos okot szolgáltatott fivérének, Maxmilián főhercegnek látogatása.

A főherceg inkognito utazott és nem tartotta szükségesnek elsősorban a vérbeli hercegeknél látogatást tenni. A királyné támogatta elhatározását.

A párisiak az orleánsi ág mellőzését látták a főherceg eljárásában és minthogy nagy tisztelettel viseltettek IV. Henrik leszármazottjai iránt, rossz néven vették a királyné állásfoglalását.

Egész nyíltan megrótták könnyelműségéért és osztrák érzelmeiért.

A főherceg, aki miatt ilyen heves családi és nemzeti viták törtek ki, sokkal jelentéktelenebb ember volt, semhogy különösebb érdeklődést váltott volna ki.

Tapasztalatlan fiatalságával, korlátoltságával minduntalan nevetséges baklövéseket követett el.

Szerencsétlennek lehetett minősíteni látogatását.

Egész Páris mulatott azon, hogy mikor a királyi kerteket megtekintette és Buffon tisztelete jeléül műveinek egy példányát nyújtotta át, a főherceg kifogástalan udvariassággal visszautasította a könyvet:

- Nagyon sajnálnám megfosztani tőle!

A királynét bántották fivére ügyetlenségei, de még jobban bántotta, hogy osztrákérzelmekkel vádolják.

Életében sok könnyet ejtett a soha meg nem szünő, igazságtalan vád miatt. Hiába védekezett, hiába igyekezett jóindulatát bizonyítani, minden fáradsága kárbaveszett.

Azzal, hogy fivére tapintatlanságát támogatta, fegyvert adott ellenségei kezébe. Mindent elkövettek, hogy elhitessék a néppel, hogy a királyné nem szereti hazáját és visszavágyódik Ausztriába.

Az udvar és a nagyközönség ingadozó kegyét nehéz lett volna megtartani. Mária Antoinette egyedül önmagára utalva mitsem tehetett.

A király sokkal közönyösebben viselkedett, semhogy vezetője lett volna. A Choisyban ébredező bizalmas egybehangoltság megint abbanmaradt.

XVI. Lajos komoly tanulmányokkal foglalkozott dolgozószobájában, az államtanácsban népének boldogításán dolgozott, üres óráiban vadászott, vagy technikai munkákkal szórakozott, csak arra nem gondolt, hogy trónörökös adjon országának.

Nagy pompával koronázták meg a királyt Reimsban.

A nép őszinte szeretettel és lelkesedéssel ünnepelte uralkodóját, aki meghatottságában testőrség nélkül vegyült a nép közé. Minden oldalról körülfogták, áldották, éljenezték.

A reimsi székesegyházban tették fejére a koronát és körülállók hallották, hogy fejéhez kapva mondta: „Szorit!” A fültanuk önkénytelenül és babonás hit nélkül gondoltak III. Henrikre, aki mikor fejére tették a koronát, azt mondta: „Nyom!”

Ebben az időben a királyné elhagyatva élt, még csak reménye se lehetett reá, hogy anyai örömök elé nézzen és ráadásul el kellett szenvednie, hogy Artois grófnő hozta világra a trón várományosát, a d'Angoulême herceg személyében.

Udvari szokás szerint az egész királyi családnak és az udvarnak jelen kellett lennie a hercegnők születésénél. A királynők meg éppenséggel nyilvánosság előtt szültek.

A királyné tehát kénytelen-kelletlen sógornője szobájában töltötte az egész napot.

Mikor kinyilvánították, hogy d'Artois grófnő fiut hozott a világra, a fiatal anya örömmel kiáltott fel:

- Istenem, milyen boldog vagyok!

A királynénak lelke mélyéig hatolt az örömkialtás. Fájdalmasan érezte, hogy nem remélhet anyaságot. Mindazonáltal fegyelmezte magát.

A szülönőt elárasztotta gyöngédségével és nem akart távozni mellőle mindaddig, míg vissza nem fektették ágyába. Azután a legnyugodtabb magatartással ment végig a lépcsőkön, a testőrség termein, megszámlálhatatlan, egybegyűlt sokaság között.

Halásznék, akik nyers és nevetséges modorukban szoktak beszélni az uralkodóval, szobája ajtajáig kísérték és kihívó modorban kiabálták utána, hogy most már rajta a sor, hozzon trónörököszt a világra.

A királyné meggyorsította lépteit és erős felindulással küzdve érkezett szobájába. Bezárkózott velem együtt, hogy kisírja magát, nem mintha irigyelte volna sógornője boldogságát, hanem mert különös helyzete elszomorította.

Sokszor tapasztaltam a királyné fegyelmezettségét jóban, rosszban, minden körülmények között. Meghatóan viselte szerencsétlenségét.

Miután nem állott módjában trónörököszt adni az országnak, igyekezett önámításokkal vigasztalódni. Gyermekeket gyűjtött maga köré és elhalmozta őket szeretetével.

Egyszer sétakocsizás alkalmával, egy öt éves, pirospozsgás, kék szemű kis parasztfiú vigyázatlanságból a lovak közé került. A kocsis rögtön megállította a kocsit és a fiucska sértetlenül került ki veszedelmes helyzetéből.

A gyermek nagyanyja kiszalad szalmatetős viskójából és magával akarja vinni a kis fiut, de a királyné kinyújtja kezét és kijelenti, hogy a sors neki adta a gyermeket vigasztalásul, mindaddig, amíg saját gyermekével boldogíthatja.

- Él a gyermek anyja? - kérdezte a királyné.

- Nem, felség, leányom mult télen meghalt és öt gyermek maradt a nyakamon.

- Magamhoz veszem a kicsit és a többiekről is gondoskodni fogok. Beleegyeznek?

- Oh, felség, boldogok az unokáim... de Jacques gonosz gyerek, nem fog felségednél maradni!

A királyné ölébe vette Jacques-ot és azt felelte, hogy azt majd bizza reá.

A sétakocsizást azonban nem lehetett tovább folytatni, mert Jacques éktelenül bömbölt és nagyokat rugott a királynén és udvarhölgyein.

Versaillesban is, a személyzet legnagyobb megdöbbenésére, éktelenül kiáltozott nagyanyja után. Nem lehetett elhallgattatni.

Az egyik lakáj feleségének gondjaira bizták a kis Jacques-ot.

Két nap múlva, csipkés fehér ruhába öltöztetve, ezüsttel himzett rózsaszín selyemövével, tollas kalappal hozták a királyné elé. Igazán gyönyörű gyermek volt. A királyné nem győzte dicsérni. Minden reggel kilenc órakor behozatta magához, együtt reggelizett vele, még a király jelenlétében is. Gyönyörűséggel szólította a kis fiut „gyermekem”-nek, a legmelegebb szeretettel halmozta el és igyekezett eltitkolni bánatát, hogy szíve hiába vágyódik szüntelen gyermek után.

Jacques mindaddig a királyné közelében maradt, míg később saját gyermeke nevelésével foglalkozhatott.

A szerencsétlen fiuból 1792-ben vérengző terrorista lett. Attól tartott ugyanis, hogy mint a királyné kegyeltje, bajba kerülhet. Jernappesnél egy ütközetben elesett.

A király megint közeledett feleségéhez, de még mindig nem élt férji jogaival.

A királyné szüntelenül dicsérte férje jó tulajdonságait és minden előnyös változást büszkén tulajdonított önmagának.

A király egy napon szokott jóindulatú, leereszkedő modorában köszöntötte az udvarhölgyeket.

Mária Antoinette megjegyezte:

- Vallják be hölgyeim, hogy elkényeztetett gyerekekhez képest, nagyon illedelmesen köszönt a király!

La Vauguyont szívből gyűlölte a királyné, mert őt okolta a király rossz szokásaiért és furcsa gondolkozásmódjáért.

La Vauguyon herceg halálakor egy öreg udvarhölgy, aki örök életét uralkodók közelében töltötte, anélkül, hogy valaha is sejtelte lett volna arról, ami az udvarnál történik, jó-hiszeműen dicsérte a királyné előtt legnagyobb ellenségét. Álmában se képzelte volna, hogy hercegi barátja mennyit ártott úrnőjének. Könnyes szemmel, túlradó szavakkal lelkesedett La Vauguyon nemes, jó szívéért. Elmondta, hogy halála előtt magához hívatta személyzetét és mindenkitől külön bocsánatot kért.

Mária Antoinette nem állhatta meg szó nélkül.

- Ugyan miért? Hiszen bőkezűen gondoskodott szolgáliról! Inkább a királytól és fivéreitől kellett volna bocsánatot kérnie, amiért olyan kevésbé gondoskodott nevelésükről, holott huszonöt millió ember sorsa, jóléte függ tőlük. Szerencsére a király és fivérei még elég fiatalok és szüntelenül azon fáradoznak, hogy nevelőjük mulasztását pótolják.

Az évek múlása és az új helyzet csakugyan kifejlesztették a király és fivérei egyéniségét.

XVI. Lajosnak finom arca volt, sajátságosan mélabús vonással. Nehézkesen járt, külsejét elhanyagolta. Bármilyen ügyesen gondozta haját fodrásza, néhány pillanat múlva megint rendetlen volt. Egyáltalán nem vigyázott magára.

Beszédhangja, ha élénkebben viselkedett, kellemetlenül élessé vált.

Radonvilliers abbé megszerettette vele a tanulást. Állandóan igyekezett tudását fejleszteni. Kitünően értett angolul. Milton legnehezebb verseit könnyedén fordította franciára. Többször hallottam. Földrajz is érdekelte. Szeretett térképeket rajzolni. Kitünően tudta a történelmet, jóllehet nem fogta fel szellemét tökéletesen. Értékelte különösen a drámák szépségeit és helyesen bírálta meg.

Egyszer néhány udvarhölgy megbotránkozásának adott kifejezést, mert néhány színész Molière-darabokat akart színrehozni Choisyban. A király kérdezte, hogy miért rosszalják a színészek választását? Egyik hölgy azt felelte, hogy Molière izléstelen. XVI. Lajos megjegyezte, hogy lehet, hogy Molière sokat vét a jó modor ellen, de sohasem vét az izlés ellen.

Nagyon szeretett mechanikai munkákkal is foglalkozni. Dolgozószobájában egy lakatos-legénnyel zárat és kulcsokat csinált. A királyné gyakran tett jelenlétemben szemrehányásokat férjének, mert keze fekete volt. Jobban szerette volna, ha más kedvtelése lett volna.

A királyné egyre növekvő befolyása, fivéreinek szeretetreméltósága, enyhítették a király ridegségét, melyet jó neveléssel egészen el lehetett volna tüntetni.

Sajnos nyersesége túlságosan gyakran került napfényre. Környezete félt tőle, kerülték az előre nem látott, hirtelen találkozásokat. Bármilyen alázatosak is az udvaroncok uralkodójukkal szemben, háta mögött szívesen kigúnyolják. A király udvariatlan feleleteit „ormánydöféseknek” nevezték.

XVI. Lajos szerette a rendet, pontosságot. Mindennap pontban tizenegykor feküdt le. A királyné egy este szokott társaságával Duras herceghez, vagy Guemenée hercegnőhöz akart menni. Hogy siettessék a király lefekvését, előretolták az óramutatót. XVI. Lajos csakugyan

azt hitte, hogy ütött a lefekvés órája és visszavonult termeibe, de senkit sem talált még ott szolgálattevő emberei közül. A tréfa híre hamar elterjedt Versaillesban és mindenki megróttá.

Királyoknak nincs házi menedékhelyük, sem királynőknek titkos, bizalmas szobájuk. Nyílt színen élnek. Ez olyan igazság, amit nem lehet eléggé hangsúlyozni és elégszer ismételni előttük.

A legjelentéktelenebb szolga is elfecsegi, mit látott, vagy hallott; szavai hamar forgalomba kerülnek. Így keletkezik a sokszor egészen hamis, de mindig megmásíthatatlan közvélemény és a legfenköltebb egyéniségeket is megbélyegzi.

VI.

1776 tele rendkívül hidegen köszöntött be. A királyné gyermekkori szánkirándulásaira gondolva, vágyódott szánkózni.

Egész bizonyos, hogy régebben Versaillesban is szánkáztak, mert a királyi kocsiszinben találtak szánt. A XVI. Lajos apjáé volt.

Ujabb szánokat készíttettek a királynénak és a hercegeknek és néhány nap múlva nagy csillogéssal, különleges alakú, arannyal diszített járműveken, megkezdődtek a kirándulások.

Majdnem hat hétig tartott a hó és fagy. Az udvar gyönyörűséggel használta ki a kedvező időjárást.

Senki sem gondolta, hogy az ártatlan szórakozásnak kellemetlen következményei lehetnek.

Eleinte csak a versaillesi parkban szánkáztak, de később a Champs Elysée-ig merészkedtek, sőt néhány szán végigszánguldott a boulevardokon is.

A hölgyek álarcosan vettek részt a kiránduláson és így hamar hire járt, hogy a királyné végigszánkázott Páris utcáin.

A közönség megint bécsi szokások meghonosításáról suttogott, holott Versaillesban már régebben is szánkáztak; de a kritika kegyetlenül kikezdte Mária Antoinettenek minden cselekedetét.

Az udvari pártok nem lépnek fel olyan nyílt erőszakkal, mint a forradalmiak, de azért éppen oly veszedelmessé válnak arra nézve, akit üldözőbe vettek. A királyné ellen mindig áskálódott egy párt.

A királyné megtudta, hogy bűnéül rójják fel a szánkázást és soha többet nem szánkázott, ha még úgy kedvezett is a téli időjárás.

A szánkázások idején kötött szoros barátságot a királyné Lamballe hercegnővel.

Szebb nőt képzelni sem lehetett. A hermelinbe és nyestbe burkolt, megtestesült tavasz. Szerencsétlen helyzete is növelte érdekességét. Majdnem gyermekkorában adták férjhez az orleánsi herceg példája által megrontott Lamballehoz. Sok könnyet ejtett, mióta Franciaországban élt. Tizennyolc éves korában özvegyen maradt. Gyermeké nem volt. Apósánál lakott és sokáig teljes visszavonultságban élt.

A királyné sajnálta a fiatal nőt. Életmódját nem találta korához illőnek és igyekezett a versaillesi udvarhoz kötni.

A Clemont kisasszony halála óta üresen hagyott főudvarmesternői állást, amelyet Lescinska Mária a sok hatáskörbeli összeütközés miatt nem óhajtott többé betölteni, most Lamballe hercegnővel töltötték be.

Néhány vitás kérdés a királyné és főudvarmesternője között, amellet bizonyít, hogy XVI. Lajos felesége találóan bírálta meg a helyzetet, de az akadályokat hamar elhárították és közmegelegedésre oldották meg a vitás kérdéseket és a királyné és Lamballe hercegnő között halálukig tartó, őszinte és meleg barátság fejlődött.

A királyné szépsége és jósága még mindig lelkesedésre hangolta a közvéleményt nagy általánosságban, de azért mindig áskálódtak titokban ellene.

Rövid idővel a király trónralépése után, értesítették a személye körüli minisztert, hogy sértő röpirat van készülőben a királyné ellen. A rendőrfőnök megbízta Goupil rendőrfelügyelőt, hogy nyomozza ki a dolgot.

Goupil nemsokára jelentést tett, hogy tudomására jutott, hogy Yverdunben nyomtatják a röpiratot, két ívet sikerült is már megszereznie. Felháborító rágalmakat irtak a királynéről benne, de valószínűség látszatát tudták kelteni és mindenestre árthatnak jó hírének. Módjában állana a röpirat többi részét is megszerezni, de sok pénzbe kerül.

Nyomban kifizettek háromezer louis d'or-t a rendőrfelügyelőnek és rövid idő múlva csakugyan az egész kéziratot és a kiszedett részeket is elhozta. Buzgalma jutalmául még ezer aranyat kapott és elő is akarták léptetni.

Egy másik kém irigylte azonban Goupil sikerét és leleplezte, hogy a szennyíratot ő maga irta, tíz év előtt szédelgésért Bicêtrebe küldték. Felesége is igen intrikus természetű. Szoros barátságot kötött Rohannal és azzal hitegette, hogy kibékíti a királynővel.

A botrányt sikerült csendben elfojtani, mindazonáltal elég bizonyíték arra, hogy Mária Antoinette körül bosszantó és aljas hálókat szőttek.

Még elvetemültebben járt el egy Cahouette de Villers nevű kalandos életű, leleményes asszony, aki mindenáron mint az udvarnál befentes akart szerepelni, holott sem születésénél, sem állásánál fogva nem tartozott az udvarhoz.

Már XV. Lajos uralkodásának utolsó éveiben pénzt csalt ki emberektől azon a címen, hogy a király kedvese. Elhitette mindenkivel, hogy csak azért nem viselheti a hivatalos „maitresse” címet, mert fél Du Barry haragjától.

Rendszeresen járt Versaillesba, a vendéglőben lakott és hiszékeny áldozatai szentül hitték, hogy titkos meghívást kapott az udvarhoz.

Később ravasz terveket szőtt, hogy a királyné közelébe jusson, vagy legalább is hogy a valószínűség látszatát keltse befentességének, az emberek előtt.

A királyné pénzügyi felügyelőjével volt viszonya. A felügyelő minden vasárnap beléphetett a királyné szobájába.

Villersné minden szombaton kijött a felügyelőhöz és nála lakott. Campan többször találta ott. Egy ízben megkérte, hogy a királynéről festett arcképét nyújtsa át a fenséges asszonynak. Campan ismerve a Villersné viselt dolgait, megtagadta kérését. Mindazonáltal néhány nap múlva mégis a királyné szobájának pamlagán látta a visszautasított képet.

Mária Antoinette igen rossznak találta a festményt és éppen parancsot adott, hogy vigyék vissza a Lamballe hercegnő szobájába, ahonnan áthozták.

Villersnét a visszautasított kép sem riasztotta vissza további vakmerő próbálkozásoktól.

A felügyelőnél többször látott a királyné aláírásával ellátott rendelkezéseket és írását utánózva, leveleket, cédulákat fogalmazott, a leggyöngédebb stilusban, hogy elhitesse az emberekkel, hogy bizalmas barátságban áll a királynővel. Hónapokon keresztül mutogatta titoktartás pecsétje mellett ismerőseinek a hamisított leveleket.

Megtette, hogy ilyen módon hamisított megrendeléseket mutatott fel divatárúkereskedőknek, sőt egy ízben felmutatott egy levelet, amelyben a királyné arra kéri, hogy kétszázezer frank kölcsönt szerezzen neki, mert nem akarja a királyt igénybe venni.

Béranger nevű főbérlő kötelnek állott és örülve, hogy királynőjének szolgálatot tehet, készséggel rendelkezésre bocsátotta a kívánt összeget. Rövid idő múlva azonban megbánta nagylelkű fellobbanását és közölte aggodalmait az udvarhoz közelálló emberekkel, akik

megecsíttették gyanúját. A család nemsokára kipattant. Villersnét Saint-Pélagieba, a rosszhiszemű adósok börtönébe zárták, szerencsétlen férjét pedig kötelezték, hogy térítse meg a kárt úgy Bérangernek, mint a becsapott ékszerkereskedőknek, akiktől felesége a királyné állítólagos megbízásából ékszereket vásárolt.

A hamisított leveleket beküldték a királynénak. Együtt hasonlítottuk össze a királyné kézírásával és úgy találtuk, hogy kitűnően utánozta, talán valamivel szabályosabb vonásokkal írt.

A család nem keltett nagyobb feltűnést, mert csendben és okosan leplezték le.

Lamballe hercegnő kinevezését követő évben a királynő szoros összeköttetésbe lépett Polignac grófnővel, aki rendszerint birtokán élt. A királyné kifejezést adott csodálkozásának, hogy nem látta azelőtt soha az udvarnál. A grófnő bevallotta, hogy rossz anyagi körülményei tartották vissza az udvari ünnepségektől és vallomásával még melegebb érdeklődést keltett maga iránt.

A jószívű királyné szerette jóvátenni a sors igazságtalanságait.

Polignac grófné alapján véve szerette a csendes, nyugodt életet, nem sokat törődött az udvarnál elért sikereivel. A királyné rokonszenvén kívül, minden egyéb hidegen hagyta.

Sokszor beszélgettünk egymással nyíltan, bizalmasan és határozottan tudom, hogy tisztán látta a helyzetet. Tudta, hogy a királyné vonzalma épp olyan megtisztelő, mint amilyen veszedelmes, udvari körökben.

A királyné őszinte barátságot akart kötni a grófnővel, de uralkodók és alattvalók között, ravasz udvari cselszövések közepett, hogy lehetne igaz barátságot fenntartani?

Mária Antoinettere sok szerencsétlenséget hozott tévedése.

Polignac grófnő sokkal szerényebb volt, semhogy nagyravágyó tervek kövacsolt volna, annál inkább igyekeztek barátai és rokonai saját előnyükre kihasználni a grófnőre sugárzó királyi kegyet.

Hogy minél szilárdabbá tegyék a Mária Antoinette vonzalmát, addig mesterkedtek, míg Polignac grófnő búcsú nélkül távozott az udvartól és levélben fejtette ki a királyné előtt, hogy bármennyire fájjalja is, távozni kénytelen; egyrészt anyagi helyzete parancsolja, másrészt a királyné kegyes jóindulata máris annyi ellenséget szerzett neki, hogy aknamunkájukkal előbb-utóbb sikerülne befeketíteni őt úrnője előtt. Soha sem tudná kiheverni a kegyes jóindulat elvesztését és aggodalmában inkább önként távozik.

A cselszövések jól számítottak. Tudták, hogy Mária Antoinette nem fog lemondani a barátságról és nem fog ellenmondást tenni.

Jobban foglalkoztatta a gondolat, mint valaha, hogy Polignac grófnőt minél erősebb szálakkal udvarához kösse. Nagyon szerette a grófnő természetes egyszerűségét, megjelenését.

Polignac grófnő sohasem követte a divat cifraságait. Legtöbbször igen egyszerű, de izléses háziruhában láttam. Soha sem emlékszem, még legünnepeltebb fénykorában sem, hogy valaha gyémántokat viselt volna.

Őszintén ragaszkodott a királynéhoz, de tüntetett egyszerűségével, nehogy azt higgyék, hogy mint a királyné „kedvence”, vagyona tett szert. Nem használta ki a kedvező helyzetet és soha nem irigykedett, nem féltékenykedett senkire.

- Legbelsőbb szobáimban, vagy Trianonban fogom fogadni őket - mondogatta a királyné - és végre élvezni fogom a privátélet örömeit.

Most is magam előtt látom a királynő örömteljes várakozását, tervezgetését. Nem látta be, hogy terve kivihetetlen és veszedelmes.

Mindenekelőtt a grófnő helyzetét kellett biztosítani. Kilátásba helyezték férjének a főistállómesteri állást.

Noailles grófnő sértődötten lemondott állásáról egyrészt, mert a főistállómesteri állásra férje pályázott volna, másrészt, mert kellemetlenül hatott reá, hogy Lamballe hercegnő, mint főudvarmesternő, föléje került.

Nemcsak a Noailles-család irigyelte Polignac grófék szerencsáját. Minden udvari ember úgy érzi, hogy méltánytalanság esik rajta, ha másokat kitüntetnek, vagy elérnek valamit. Ez szabály.

Irigyelték a bizalmat, melyet Polignac grófék és barátaik élveztek. Tudták, hogy a Polignac grófnő ajtaja vezet kitüntetésekhez, királyi kegyhez, magas állásokhoz. Aki előtt nem állott nyitva az ajtó, felháborodva méltatlankodott.

Polignac grófnő társasága sokat ártott Mária Antoinettenek és felbőszítette ellenségeit, pedig a barátság kezdetén még a királyné egyáltalán nem foglalkozott komolyabb ügyekkel. A társaság tagjai egyelőre csak arra törekedtek, hogy kegyét megnyerjék.

A királyné legbizalmasabb baráti körében hangadó szerepet játszott a rendkívül szellemes műpártoló: Vaudreuil marquis, továbbá Besenval báró, aki bizalomgerjesztő, hófehér hajával, finom modorával, egyszerűségével megnyert minden szívet. Lelkesen beszélt hazája havas hegycsucsairól, pásztordalokat énekelt és legkellemesebb elbeszélő volt az egész társaságban.

A királyné legbizalmasabb körében napi eseményeket, apró-cseprő botrányokat tárgyaltak. A legujabb dalok, anekdoták, szójátékok, tréfák kerültek szónyegre.

A Polignac-ház fénykora későbbi időre esett, a királyné most még nem töltötte a nap nagy részét náluk. Esténként Duras hercegéknél gyűlt még össze a királyi társaság. Ragyogó szellemű fiatalság szórakozott itt együtt. Főképpen társasjátékot játszottak: kérdés és feleletet, „Guerre Banpant”, szembekötösdit, „Descampativost”.

Páris örökösen kritizálta ugyan az udvari szokásokat, a társasjátékokat mégis átvette és a legnagyobb szenvedéllyel játszotta.

VII.

Mária Antoinette nem pártolta túlságosan a tudományt és művészeteket, mióta kellemetlenségei származtak néhány próbálkozás következtében.

A Clotilde hercegnő esküvője alkalmából tudniillik, előadatta a „Connetable de Bourbon” című tragédiát.

Egész Páris és az udvar kifogásolták az uralkodóház tagjainak nevét viselő szerepek illetlenségét, holott a királynő bizalmas köre, az első felolvasásnál el volt ragadtatva tőle.

Mária Antoinette megfogadta, hogy nem hallgat meg több bemutató felolvasást bizalmasai körében.

Később azonban, a király istálló mestere, Cubiéres, addig könyörgött, hogy hallgassa meg fivérének színjátékát, míg végre beleegyezett.

Vaudreuil, Crigny, Besenval és még mások hallgatták végig a felolvasást, sőt magam is jelen voltam apósommal együtt, hogy minél több vélemény és bírálat jusson kifejezésre.

Molé nevű színész olvasott fel a szerző helyett.

Sohasem tudtam felfogni, hogy milyen szemfényvesztést alkalmazhatott a felolvasó-művész, mert a silány, nevetséges fércmunka határozottan mindenkinek tetszett.

Molé gyönyörű hanggal, kitűnő előadással leplezte a Cubiéres szánalmas verseit. Annyi bizonyos, hogy minduntalan „Kedves! Elragadó!” kiáltások hallatszottak a hallgatóság köréből.

Elhatározták, hogy a darabot színrehozzák Fontainebleauban.

Az előadásnál történt meg először, hogy a király lebocsáttatta a függönyt, mielőtt végigjátszották volna a darabot.

Minden szereplő meghalt benne pástétommérgezés következtében.

A királyné nagyon restelte, hogy személyesen ajánlotta előadásra és most már igazán megfogadta, hogy nem hallgat soha többet végig bemutató felolvasást. Szavának is állott.

Párisban az ellenmondás szelleme már eleve érvénytelennek nyilvánította az udvar kritikáját a művészet terén. Például Fontainebleauban nagy tetszés mellett adták elő Chamfortnak: Mustafa és Zeangir című tragédiáját, a királyné ezerkétszáz frank évjáradékot juttatott a szerzőnek elismerésül, míg Párisban a darab menthetetlenül megbukott.

Mária Antoinette ezek után azt is elhatározta, hogy nem vesz többet pártfogásába ujonnan megjelent drámai művet. Támogatását ezentúl kizárólag zeneszerzőknek tartja fenn.

Néhány év alatt Franciaországban, addig sohasem ismert tökélyre fejlődött a zene.

Elsőrangú operatársulatot hoztak Párisba. Lassanként odaédesgették Gluckot, Piccinit, Sachinit. A híres zeneszerzőket, különösen Gluckot rendkívül kitüntették az udvarnál. A királyné állandóan vele beszélgetett, ha megjelent.

Sokan rossznéven vették a nagynevű komponista túlönérzetes kijelentéseit.

Egyizben a királyné érdeklődött, hogy mennyire haladt már „Armida” című operájával és hogy meg van-e elégedve vele?

- Nemsokára teljesen elkészülök vele, felség és nagyszerű lesz! - felelte Gluck.

Az operának tényleg igen nagy sikere volt, mégis megszólták szavaiért és dicsekvőnek mondták.

Mária Antoinette védelmére kelt és kijelentette, hogy elképzelhetetlen, hogy a szerző ne ismerje munkái értékét, mikor általánosan elismerik és méltányolják. Szerénykedése színlelés lenne.

Festészet nem igen érdekelte a királynét. A legjelentéktlenebb festőknek is megengedte, hogy lefessék.

A versaillesi képcsarnokba kiállítottak egy rettenetesen rossz képet, amely királyi díszruhában ábrázolta Mária Antoinettet és Bécsnek volt szánva. Minden jóízű ember megbotránkozott rajta.

Úgy látszott, mintha néhány száz évvel visszafejlődött a festészet Franciaországban. Boucher, Vanlou teljesen elrontották a francia ízlést. Az ember meg sem érti, hogy közvetlenül a XIV. Lajos korát követő időkben, hogyan tudtak oly vakon lelkesedni a Boucher képeiért?

A királyné őszintén bevallotta, hogy képekhez nem ért és csak a hasonlóságot keresi.

Nem maradt más jó kép Mária Antoinetteről, mint a svéd király udvari festőjének: Werthmüllernek jelenleg Stockholmban levő festménye és a Vigée Le Brun képe, amelyet sikerült megmenteni a forradalom viharából.

Sokat tett Mária Antoinette, a király fivéreivel együtt, a könyvnyomtatás érdekében.

1775-1781-ig élte a francia királyné legvidámabb éveit. Teletüdővel élvezte a minden oldalról kínálkozó szórakozásokat.

Choisyban olykor naponta kétszer is volt színielőadás, egyszer opera, vagy drámai színmű és tizenegy óra után mulatságos paródiák. Az opera művészei és művésznői a legfurcsább kosztümökbe öltözve játszottak furcsa szerepeket.

Guimard nevű táncosnő parodizálta különösen nagyon jól Emelinda és Iphigenia szerepeit.

A legszebb és legpazarabb ünnepélyt a király fivére rendezte a Mária Antoinette tiszteletére Brunoyban.

A kert bokrai között páncélos lovagok szunnyadtak, pajzsuk és lándzsájuk fákhöz támasztva hevert. A lovagi hőstettekkel lelkesítő várúrnők hiányában estek lethargikus álomba. Alighogy azonban Mária Antoinette megjelenik a ligetben, a lovagok felélednek kábultságukból, csengő hangok adják tudtul, hogy a szépséges királynő megtörte a varázst és daliák, teljesen régi lovagjátékok mintájára, bemutatják minden ügyességüket és versenyre kelve mérkőznek egymással.

Ötven, apródnak öltözött táncos huszonöt fekete mént és huszonöt hófehér kancát vezet elő, fényesen felkantározva.

A királyné színeit viselő pártot Bestris August vezette, az ellenpártot Picq, az orosz udvar balletmestere.

Versenyfutás, lándzsadobás, kitünően mimelt élet-halál párviadatok következtek, s habár mindenki tudta, hogy a királyné színei fognak győzni, a tökéletes előadás mégis lázba hozta a nézőket és úgy izgultak, mintha valóságos mérkőzésről lett volna szó.

Páris majdnem valamennyi szép asszonya ott ült a felállított tribünökön és csalódásig híven felelevenítette a régi lovagjátékok hölgyközönségének képét.

A királyné, a királyi család és az udvar közepette, magas baldachin alatt ült.

Pantomim előadás és óriási ballett, majd nagy bál fejezte be az ünnepséget.

Gyönyörű tűzijátékban és kivilágításban sem volt hiány.

A sötét éjben, láthatatlan, magas állványokon, ragyogó betűk rajzolódtak a levegőbe: „Éljen Lajos! Éljen Mária Antoinette!”

A királyi család, a király kivételével, kizárólag szórakozásainak élt. Mindig akadnak szolgálatkész udvaroncok, akik ügyesen tudják szítani a mulatnivágyást, ellesik fejedelmeik minden szeszélyét, támogatják szenvedélyeiket és nem kimélnek sem buzgalmat, sem fáradtságot, csakhogy fejedelmi kegyet élvezhessenek.

Ki merte volna a szépséges, tüzes királyné mulatnivágyását hideg, józan szavakkal meggátolni?

Nem is lett volna joga hozzá senki másnak, csak anyjának vagy férjének.

A király azonban semmivel sem akadályozta felesége kívánságait. Hosszantartó, hideg közönyét forró elragadtatás követte.

Valósággal rabszolgája lett a királyné óhajainak.

Mária Antoinette boldogan vette tudomásul a király szívében és érzékeiben végbemenő változást és nem tudta elrejteni sem önelégültségét, sem a hatalmat, melyet férje fölött gyakorolt.

A király minden este pont tizenegykor lefeküdt. A királyné azonban később térvén haza a Duras herceg vagy Guemenée hercegnő estélyeiről, gyakran felzavarta minden óvatossága ellenére is álmából.

Hogy elkerüljék a kellemetlen zavart, abban állapodtak meg, hogy a királyné mindig megmondja előre, ha későn jön haza.

Sok éjszakát töltött Mária Antoinette operabálokon.

Rendesen egyetlen palotahölgy kíséretében ment el és ott találkozott a király fivéreivel.

Személyzete hosszú, szürke köpeny alá rejtette az udvari libériát és a királyné szentül hitte, hogy soha, senki nem ismeri fel. Pedig belépésének első pillanatában máris tudta mindenki, hogy ott van, de hogy örömet szerezzenek neki, úgy tettek, mintha nem ismernék, sőt egy-egy kis báli tréfát is megengedtek maguknak vele szemben.

XVI. Lajos is el akarta egyszer kísérni feleségét egy álarcos bálra. Abban állapodtak meg, hogy előbb lefekszik annak rendje s módja szerint. A királyné, egyik szolgáltevé hölgye kíséretében átment a palota belső folyosóin keresztül, férje szobájába és ő maga segítette ráadni a fekete dominót.

Együtt mentek le a kápolna udvarára, ahol már kocsi várta őket, egy testőrkapitánnyal és egy palotahölgygel.

A király nem igen mulatott. Mindössze két-három emberrel beszélgetett, de azok rögtön ráismertek. Az egész bálon csak a Pierettek és a Harlekinek tetszettek neki. Családja sokszor tréfásan szemére is hányta.

Alapjában véve jelentéktelen eset miatt vették gyanuba a királyné erkölcsi viselkedését.

Egy este a királyné palotahölgye kíséretében kocsizott Páris felé. A kocsi kereke eltört. Ki kellett szállani. Luynes hercegnő egy boltba vezette a királynét, míg a lakáj bérkocsiért sietett. A hölgyek álarcot viseltek és ha hallgatni tudtak volna, soha senki sem szerzett volna tudomást a dologról.

A királynénak azonban szokatlan kalandot jelentett a bérkocsi, úgyannyira, hogy mihelyt belépett az Operába, elmondta néhány emberének:

- Bérkocsin jöttem! Ugy-e érdekes?

Ettől a pillanattól kezdve egész Páris rebesgette az esetet. Megtoldották feltevésekkel és rágalmakkal: az éjszakai kaland mögött valami titok rejlik. A királyné találkát adott valamelyik előnyben részesített lovagjának egy párisi bérházban. Nemsokára már a nevét is tudták az illetőnek. Nem átallozták a Coigny herceg nevét hangoztatni.

Igaz, a herceget szívesen látták az udvarnál, de éppúgy a király is, mint a királyné.

Ettől a pillanattól kezdve se szeri, se száma nem volt a rágalomnak, a királynéről hiresztelt rosszindulatú pletykának.

Ha bárkivel beszélt vadászaton vagy játékközben az udvarhoz járatos fiatal urak közül, akiknek nevét is elfelejtettem egy-kettő kivételével, már kegyben részesített hódolóknak nyilvánították őket.

Párisban nem tudták, hogy ezek a fiatal emberek sohasem jelentkezhettek a királyné magán-szobájában, soha át nem lépték küszöbét. Párisban csak azt tudták, hogy a királyné álöltözetben ment Párisba és bérkocsiba ült.

Egyik vigyázatlanságból könnyen következtenek a többire. Rosszindulat kéjjel feltételezi azt is, ami meg sem történhetik tulajdonképen.

A királyné feddhetlen magánéletének teljes tudatában, megvetéssel beszélt a rágalmakról. Tudta, hogy közvetlen környezete előtt tisztán áll és egyik-másik fiatalember ostoba fecsegésének tulajdonította a gonosz megszólást.

Azontúl szóba sem állott velük, egyetlen tekintetere se méltatta őket. Ezzel aztán csakugyan megsértette hiúságukat és egyik-másik bosszúból, ha nem is rágalmazott éppen, de nagyképű arcot vágott és nyeglén igyekezett elhiteni a világgal, hogy kiesett a királyné kegyeiből.

Mások meg hódításnak és sikernek minősítették, ha a királyné páholyának rácsa előtt állingálva, ellesték egy-egy tekintetét, vagy ha a királyné egyikét-másikát megszólította, hogy érdeklődjenek, hogy sokáig kell-e még a következő darab kezdetére várni?

A kamaraőröknek átadták mindazok jegyzékét, akik a királyné lakosztályába járatosak. Azok is csak azokon a napokon jelentkezhettek, mikor a királyné fogadni kívánta bizalmas körét, ami igen ritkán fordult elő. Csak éppen szülések után, vagy más, múltó betegségek alkalmával.

Magas udvari méltóságok kértek olykor kihallgatást. A szolgálattelvő hölgyek szobáján kellett azonban áthaladniok, hogy a királyné magánfogadó-szobájába érjenek.

Éppen a szolgálattelvő hölgyek szobájában időztem, mikor kellemetlen jelenet játszódott le a királyné és Lauzun herceg között.

Annyival is inkább óhajtom tüzetesen ismertetni az esetet, mert Lauzun herceg (később Biron herceg) élesen támadja emlékirataiban a Mária Antoinette jellemét.

A királyné gyakran találkozott Lauzun herceggel a király vacsoráin, vagy Guemenée hercegnő estélyein. Egyizben egyenruhában jelent meg, gyönyörű kócsagtollal. A királyné megbámulta a ritka szép példányt, mire Lauzun, Guemenée hercegnő útján felajánlotta a királynénak.

Mária Antoinettenek eszeágába se jutott, hogy a herceg felajánlhatja neki a már viselt tollat. Kínos zavarba jött és nem tudta mitevő legyen. Sem visszautasítani, sem elfogadni nem merte. Úgy érezte, hogy viszonznia kellene az ajándékot, ha elfogadja és nem akarta sem

igen kevéssel, sem igen sokkal viszonzni. Végre elhatározta, hogy egyetlenegyszer viselni fogja a tollat és ezzel éppen eléggé kitünteti Lauzun urat.

A herceg azonban túlságosan nagy súlyt fektetett saját ajándékára, ami mindenesetre sokat levont értékéből.

Túlbecsülte a királyné kitüntető kegyét is, mikor látta fején a kócsagot.

Az ajándékozási jelenet után rövid idővel, audienciát kért a királynőtől. Természetesen éppen olyan joggal kérhette, mint más udvari ember és a királyné fogadta is.

Néhány pillanat múlva azonban kinyílt a fogadószoba ajtaja és a királyné haragos hangon kiáltotta:

- El innen, uram!

Lauzun mélyen meghajolva távozott.

A királynő izgatottan mondta:

- Soha többet ne kerüljön ez az ember a szemem elé!

Lauzun herceg később el akart nyerni egy magas állást a gárdaezredben. A királyné azonban keresztülvitte, hogy Chatelet herceget nevezzék ki az állásra.

Az engesztelhetetlen gyűlölet alighanem innen származik.

A herceg az Orleánsi herceghez csatlakozott és elkeseredett ellensége lett Mária Antoinette-nek.

Terhemre esik igazolni a királynét két aljas vád alól, amellyel megrágalmazták. Egyik, az Artois gróf iránt tanúsított érzelmei, másik a Lamballe és Polignac hercegnők iránt érzett barátsága.

Nem hiszem, hogy Artois gróf fiatal korában olyan szenvedélyes hódolója lett volna sógornőjének, viszont tanuságot tehetek amellet, hogy mindig tiszteletteljes távolságban tartotta magát, hogy a királyné minden elfoglaltság nélkül dicsérte Artois gróf szeretetreméltó modorát, derűs kedélyét, úgy ahogy tiszta lélekkel dicsér az ember valakit, akit testvéri érzésekkel szeret. A királyné környezetében soha senki nem tapasztalt egyebet.

Ami pedig a királyné és a fentemlített hölgyek szoros barátságát illeti, csak azt állíthatom, hogy az őszinte ragaszkodás ellenére is, beszélgetésük mindenkor a magasabbrangú személyekkel szemben kötelező tisztelet jegyében folyt le.

A királynét túlságosan lefoglalták Polignac hercegnő társasága és az állandó szórakozások. Vermond abbénak sokkal kevesebb időt szentelhetett.

Az abbé nem jó szemmel nézte a Polignac hercegnővel való barátságát, megsértődött állítólagos mellőzöttségéért és elhatározta, hogy távozik az udvartól.

Sokan az hitték, hogy talán rossznéven vette a királyné túlzásba vitt mulatnivágyását és mert szemrehányásai süket fülekre találtak, azért mondott le állásáról.

Nem jól ismerték az abbét az illetők.

Egyébként, alig két hét leforgása után ismét megjelent Versaillesban és elfoglalta megszokott munkakörét.

VIII.

XVI. Lajos trónralépése óta, a királyné egyre várta fivérének, II. József császárnak látogatását. Rendkívül sokat beszélt róla. Dicsérte eszét, munkaszeretetét, katonai tudását, egyszerűségét.

Nem csoda, ha a királyné környezetében mindenki óhajtotta már látni a kiváló uralkodót.

Végre jelezték a császár látogatását, Falkenstein gróf néven.

A királyné megható örömmel üdvözölte császári bátyját, szolgálattevő személyzete jelenlétében.

Egész Franciaország bámulattal adózott a fejedelemnek. Tudósok, magasrangú katonák, művészek elragadtatással emlegették széleskörű tudását.

Az udvarnál kevesebb sikert ért el.

Természetes, sokszor nyers modorát, affektált egyszerűségét inkább különckedésnek, mint bámulatraméltónak találták.

A királyné kijelölte a császárnak szánt szobákat, de II. József azt válaszolta, hogy utazásai közben mindig szállodában lakik.

Mária Antoinette erősködött és biztosította, hogy szabadon és függetlenül élhet Versaillesban is, távol az udvar zajától. Mire a császár kijelentette, hogy tudja ugyan, hogy a versaillesi kastély nagyon nagy és sok *csirkefogónak* jutott hely benne, tehát kétségkívül ő is elférne, de kamarása már felverte tanyáját egy szállodában és ő is ott óhajt lakni.

Délben a királlyal és a királynéval ebédelt, este az egész királyi családdal.

Érdeklődést tanúsított Elisabeth hercegnő iránt, aki akkoriban virágzó, serdülő leány volt.

Rebesgették is, hogy esetleg elveszi a király legfiatalabb hugát, de tudtommal a dolognak nem volt komolyabb alapja.

Az asztal körüli szolgálatot kizárólag nők látták el, ha a királyi család a királyné belső szobáiban ebédelt. Következőleg majdnem mindennap jelen lehettem az étkezéseknél.

A császár sokat beszélt, folyékonyan fejezte ki magát franciául, de sokszor sajátos kifejezéseket használt.

Korántsem leplezte a francia udvari etikett ellen táplált előítéletét, sőt a király jelenlétében is csípős megjegyzéseket tett. A király mosolygott, de nem felelt. A királyné arcán bosszúság tükröződött.

A császár sokat beszélt Páris látnivalóiról és heves szemrehányásokat tett a királynak, amiért semmit sem tekintett meg.

Kifogásolta azt is, hogy annyi nagyszerű festmény poros magazinokban hever és azt mondta a királynénak, hogyha történetesen nem akasztaná fel néhány képet a versaillesi szobák falára, halvány sejtelve sem lenne arról, hogy milyen műrecek vannak birtokában.

Helytelenítette, hogy XVI. Lajos nem látogatta még meg az invalidusok házát és a katonai iskolát.

Jelenlétünkben tanácsolta neki, hogy utazza be Franciaország minden nagyobb városát, hogy ne csak Párist ismerje, hanem egész birodalmát.

A királyné kissé megsértődött a császár túlzott őszinteségén és végül megleckéztette a sok, kéretlenül adott jó tanácsért.

Egy izben a királyné éppen személyzete fizetésének utalványait írta alá és kabinettitkárával: Augearddal beszélgetett, miközben a császár fel és alá járkált szobájában. Hirtelen odalépett hugához és komoly szemrehányásokat tett, amiért olvasatlanul aláír minden eléje tett iratot; megmagyarázta, hogy mennyi baj származhatik a név könnyelmű aláírásából.

Mária Antoinette azt felelte, hogy sokszor a legokosabb elveket is rosszul használják fel. A kabinettitkár teljes bizalmát megérdemli és ezúttal csak a személyzet fizetésének utalványait írta alá. Egyébként az elszámolásokat bevezetik az adminisztrációs kamarában is és könnyelmű aláírás veszélye egyáltalán nem forog fenn.

A királyné öltözetét is állandóan kifogásolta a császár. Szemére hányta, hogy igen sokféle divatot hozott forgalomba és szüntelenül gyötörte a pirosító miatt; szeme egyáltalán nem tudta megszokni.

Egy izben Mária Antoinette színházba készült és csakugyan a szokottnál jobban kifestette magát. A császár egyik jelenlevő hölgyre mutatva mondta:

- Tegyen csak még több pirosítót az arcára... a szeme alá is; fesse csak magát olyan bolondul, mint ez a hölgy itt!

A királyné méltatlankodva kérte bátyját, hogy mérsékelje kissé tréfáit és főképen egyedül reá irányítsa.

Az akkori kormány ellenségei örültek a császár kritikáinak és rosszalásának, viszont, akik ragaszkodtak a régi szokásokhoz, megsértődtek és sokszor rosszul alkalmazott ötleteit, őszinteségét rossznéven vették.

A királyné egy este megbeszélte a császárral, hogy az olasz színházban fognak találkozni. Később meggondolta a dolgot és a francia színházba ment. Egy apródot küldött tehát a császár páholyába és kérte, hogy fáradjon át hozzá.

La Ferté intendáns kísérte át a császárt és nagyon bosszankodott, mikor utóbbi sajnálkozását fejezte ki Clairval színész előtt, hogy távoznia kell és megjegyezte:

- Fiatal királynőjük elég meggondolatlan. Szerencsére azonban a franciák szeretik az ilyesmit.

Egy este a királyné egyik szobájában, apósommal együtt vártuk Mária Antoinettet. A császár hozzánk csatlakozott. Minthogy tudta, hogy Campan úr könyvtárügyekkel foglalkozik, természetesen könyvekről kezdett beszélni vele. Arról volt szó, hogy milyen könyvek vannak a királyné könyvtárában. Beszél a legnagyobb írókról, aztán mintegy véletlenül tette hozzá:

- Pénzügyi és közgazdasági munkák kétségkívül nincsenek a könyvtárban.

Azután rátért a szakművekre és elmondta véleményét két híres miniszterünk: Sully és Colbert pénzügyi rendszeréről, a francia gazdálkodásban elkövetett hibákról, a Bécsben létesítendő reformokról.

Megragadta Campan úr egyik kabátgombját és egy óránál tovább magyarázott, hevesen és kiméletlenül támadva a francia kormányzatot.

Eljárása annál tapintatlanabb volt, mert apósommal, mint könyvtárossal, csak az ő ügykörébe tartozó kérdésekről lett volna szabad beszélnie. Császári méltósága így kívánta volna. Azonban úgy el voltelve kormányzóképeségével és tehetségével, hogy elragadtatásában ilyen szarvashibát követett el.

Apósom csodálkozott ugyan a beszélgetésen, de köteles tiszteletből hallgatott. Amint magunkra maradtunk, elhatároztuk, hogy senki előtt nem fogjuk említeni a különös társalgást.

A császár szívesen beszélt el titkos anekdotákat az olasz udvarokról, amelyekben látogatásokat tett.

Kitünően mulatott a nápolyi király és királyné féltékenykedő civakodásain. Aprólékosan elmondott mindent a nápolyi király modoráról, beszédmódjáról, elmondta, hogy milyen jámbor arccal kéri meg az első udvarhölgyet, hogy vegye be ágyába, valahányszor felesége haragszik reá és számúzi a magáéból. A királyné és udvarhölgye megtárgyalják, hogy meddig várassák kibéküléssel a királyt és az időt mindig az elkövetett sérelem nagyságához képest szabják.

Meglehetősen lenézéssel beszélt a pármai udvarról és sok mulatságos dolgot mondott el az ottani életről is.

Köteteket lehetne megtölteni a császárnak a különböző udvarokról mondott anekdotáival. Sajnos legnagyobb részüket elfelejtettem.

Gyönyörű estélyt rendeztek Trianonban a császár tiszteletére.

Nagyszerűen világították meg az angol kerteket és tökéletes fényhatásokat értek el.

Zöldre festett lemezekkel borított, nagy csészék világították meg a bokrokat és virágágynak a legkülönbözőbb színekben. Nehány száz égő rózsecsomó ragyogó fényessé tette az Ámor-templom mögötti térséget.

Helyszüke miatt nem hívhatták meg az egész udvart az ünnepélyre és emiatt sok sértődés keletkezett.

Az emberek csak azokat a szórakozásokat bocsátják meg, amelyeken ők is részt vesznek.

A mellőzöttek rosszakaratói tulzásokkal híresztelték, hogy milyen rengeteg költségbe került az estély. Többek között például azt állították, hogy egy egész erdőt kellett kivágni a rózsetüzek céljaira.

A királynénak értésére jutott a sok mende-monda és pontos jelentést tétetett magának arról, hogy mennyi rózset használtak el.

Kiderült, hogy mindössze ezerötven köteg rózse fogyott el reggel négy óráig.

A császár több hónapi tartózkodás után távozott Franciaországból, de megigérte testvérének, hogy még egyszer meglátogatja.

A királyné háziszemélyzete természetesen hosszú időn át teljesített szolgálatokat a császár körül, bizonyosra vették tehát, hogy meg fogja őket ajándékozni elutazása előtt.

Az udvari szolgálatbalépés alkalmával tett eskü értelmében, udvari alkalmazottaknak nem szabad idegen uralkodóktól ajándékot elfogadni.

Hogy mégse utasítsák vissza a császártól remélt ajándékokat, elhatározták, hogy időhaladékat fognak kérni a fejedelmi vendégtől és azalatt megszerzik az ajándék elfogadásához szükséges külön engedélyt.

A császár azonban egyszerűen oldotta meg a helyzetet. Senkit sem hozott abba a helyzetbe, hogy esküje alól felmentesse magát. Lehet, hogy ismerte az udvari törvényeket, elég az hozzá, hogy elutazott, anélkül, hogy bármit is ajándékozott volna.

Artois grófnő már két gyermeket hozott a világra és a királyné még mindig nem remélhette, hogy trónörökös ad az országnak.

Sokat beszéltek titokban az akadályokról, amelyek a lehetőséget oly sokáig megghiúsították.

1777-ben, az év utolsó hónapjaiban, magához hivatott a királyné, apósommal együtt. Csókra nyújtotta kezét és boldogan közölte velünk, mint akikről bizonyosan tudja, hogy osztozunk örömeiben, hogy végre Franciaország tényleges királynéja lett és most már joggal remélheti, hogy nemsokára gyermekei lesznek, nem kell titokban bánkódnia és könnyeket ejtenie.

A késői egyesülés híre nem terjedt el a közönség körében.

Alig telt el egy év a bizalmas közlés után, a királyné lebetegedett első gyermekével.

A várva várt boldog pillanattól kezdve, a király érzései valóságos szerelemmé változtak át.

Lasson, a királyi pár háziorvosa, gyakran panaszkodott, hogy milyen gondot okozott neki éveken át az ellenszenv okának legyőzése.

Ugyanazon a télen, mikor a királyné az örömhírt közölte velünk, közbenjártak a királynál, hogy Voltaire huszonhét évi távollét után visszatérhessen.

A szigorubb felfogású, óvatosabb emberek rossztették a király engedékenységet.

A császár maga is azt tanácsolta Mária Antoinettenek, hogy ne fogadja az udvarnál Voltairt.

Egy hölgy ismerve a császár állásfoglalását ebben a kérdésben, megkérdezte tőle, hogy miért nem lelkesedik a század legzseniálisabb emberéért? A császár azt felelte, hogy mindig el fogja olvasni filozófusok munkáit és eszméiket igyekezni fog felhasználni népei boldogítására, de mint uralkodó nem állíthatja magát egy sorba velük.

A papság is mindent elkövetett, hogy Voltairt távortartsa az udvartól.

Viszont Páris a legmagasabb fokú lelkesedéssel és tiszteletadással adózott nagy költőjének.

Páris elragadtatása éles ellentétben állott az udvar véleményével.

A királynénak értésére adták, hogy ha nem is tiszteli meg Voltairt hivatalos szertartásszerű bemutatkozással, legalább a kastély nagy szobáiban fogadja.

Mária Antoinette hajlott is a tanácsra és csak azíránt voltak aggályai, hogy miről beszéljen ezzel az alkalommal az agg filozófussal.

Tanácsadói rábeszélétek, hogy kizárólag Zaire-ről, Henriaderől és Meroperől beszéljen.

A királyné gondolkozóba esett és kijelentette, hogy meghallgatja még néhány ember véleményét ebben az ügyben.

Másnap aztán közölte visszavonhatatlan elhatározását: Voltaire olyan vallás- és erkölcsellenes elveket hirdet műveiben, hogy a királyi család egyetlen tagja sem fogadhatja.

- Mindenesetre, különös, - jegyezte meg a királyné, - hogy Mouchy marsallné, a voltaireiánu-sok minden kritikája ellenére is bemutathatta nekem néhány év előtt Geoffrin asszonyt, akit „filozófusok szoptatósdajkájának” kereszteltek el - és Voltairt, a legnagyobb filozófust és író, nem fogadhatjuk!

Bourbon herceg és Artois gróf párbajügyéből kifolyólag a királyné titkos kihallgatáson óhajtott fogadni Besenval bárót, hogy közölje vele a király véleményét.

Sajnálkozással olvastam Besenval báró memoirjaiban, hogy az önmagában véve egyszerű és jelentéktelen eseményt milyen módon adja elő.

Kétségkívül igaz, hogy apósom, Campan úr, a kastély felső folyosóin keresztül olyan szobákba vezette, amelyeket azelőtt sohasem látott, de a romantikus hang és beállítás, amelyen a dolgokat elbeszéli, nevetséges és megróvást érdemel.

Azt mondja többek között, hogy maga se tudja, hogyan, egy igen *kényelmesen berendezett* szobába érkezett; nagyon csodálkozott azon, hogy a királyné *ilyen kényelmes szoba fölött rendelkezik* és hogy egyáltalán *merészelt ilyesmit berendezni magának*.

A La Motte asszony szemérmetlen szennyiratainak tiz oldala nem ártott úgy a királynénak, mint ez a néhány sor egy olyan férfi tollából, akit Mária Antoinette - érdemetlenül - jóindulatával tisztelt meg.

Természetesen Besenval báró mit sem tudott a kényelmes lakosztály létezéséről, melyet a királyné betegsége idején, az udvarhölgy foglalt el.

A királyné fontosnak találta, hogy senkinek se jusson tudomására, hogy a párbajról beszél a báróval, azért vezettette be Campannal belső lakosztályán keresztül az udvarhölgynek fenntartott szobába.

Besenval báró csodálkozásának ad kifejezést emlékirataiban, a királyné hirtelen elhidegülése fölött és ingadozó jelleműnek vázolja.

Módomban áll a királyné elhidegülésének okát adni. Szóról-szóra idézhetem szavait.

Egyizben a férfiak csodálatos önhittségéről beszélt a királyné és arról, hogy milyen tartózkodóan kell viselkedni velük szemben a nőknek. Még idősebb korban is tetszeni és hódítani vélnek, ha egy-két kellemes tulajdonságot sikerült megőrizniök. Besenval báróval is úgy bánt, mint ahogy derék, szeretetreméltó, jómodorú, szellemes szájú emberrel illik. Fehér hajánál fogva sohasem tartotta veszedelmesnek, de csalódott. Mély titoktartás pecsétje alatt elmondta, hogy egy alkalommal négy szemközt maradt a báróval, aki legnagyobb meglepetésére udvarolni kezdett, sőt térdreborult előtte és örületében szerelmet vallott. A királyné azt felelte:

- Keljen fel báró úr! Nem fogom hibáját a király tudomására hozni, mert örökre kegyvesztett lehet.

A báró elsápadt, mentegetőzött, a királyné azonban minden további szó nélkül kiment a szobából, azóta is kerüli, amennyire lehet.

- Kellemes, ha az embernek jóbarátai vannak, - fejezte be elbeszélését a királyné, - de az én helyzetemben nehéz barátaink barátait is jól fogadni.

A báró, elszánt udvari ember létére, lenyelte a megrovást érdemlő kísérletezés szégyenét, valamint sértődését is. Továbbra is ott szerepelt a trianoni bizalmas társaság jegyzékén.

A királyné végre csakugyan áldott állapotba került, minden hű embere legnagyobb örömére. A király boldog volt. Képzelné se lehetett jobban megegyező, boldogabb házaspárt.

A XVI. Lajos jelleme hirtelen teljesen megváltozott. Előzékeny, odaadó lett, mint aki teljesen a szerelem igájában áll.

A királyné busásan kárpótolva érezte magát házassága első éveinek gondjaiért.

1778 nyara a szokottnál forróbban köszöntött be.

Julius, augusztusban egyetlen vihar sem hűtötte le a levegőt.

A királynét elnehézkésítette állapota. Egész nap csukott ablakok mögött ült szobájában és csak úgy tudott elaludni, ha előbb a hercegnőkkel és sógoraival lenn a terraszon sétálgatott a hűsebb éjjeli levegőn.

A séták eleinte nem keltettek feltűnést. Később valakinek az a gondolata támadt, hogy zene mellett élvezzék a szép, nyári éjszakákat.

A királyi zenekar parancsot kapott, hogy az e célra felállított emelvényen esténként muzsikáljanak.

A királyné, családja körében a terraszhelyén ülve, élvezte a zenét.

A király mindössze kétszer jelent meg, mert nem akart megszokott lefekvés idejétől eltérni.

Igazán ártatlanabb szórakozást az esti sétánál és zenei élvezetnél, képzelni sem lehet, rövid idő múlva mégis egész Páris, Franciaország, sőt egész Európa, Mária Antoinettere nézve a legsértőbb módon nyilatkozott róla.

Versailles lakossága is élvezni óhajtotta az éjjeli zenét és nemsokára, este tizenegyől, éjfélután két-három óráig sűrű tömegekben özönlöttek az emberek oda.

A kastély földszinti ablakai, ahol a király fivére lakott feleségével, tárva-nyitva voltak. A terraszt megvilágították a szobákban égő viaszgyertyák. Azonkívül világítócsészék égtek a földszinten és a zenekari emelvény is fényben úszott.

Nem tudom, hogy akadtak-e meggondolatlan hölgyek, akik lemerészkedtek a park sötétebb részeibe? Lehetséges! Annyi bizonyos azonban, hogy Mária Antoinette mindig sógornőivel és sógoraival ült a terraszon és soha el nem mozdult onnan.

A királyi hercegnők egyforma fehér perkáruhát, nagy szalmakalapot és fátyolt viseltek. Ha ültek, meg sem lehetett őket különböztetni egymástól.

Sokszor előfordult, hogy a sétálók közül valaki ugyanarra a padra ült. A hercegnők jól mulattak rajta, ha nem ismerték fel őket.

Előfordult, hogy egy hadügyi titkár a királyné mellé ült és nem sejtve, hogy kivel beszél, megszólította. A titkár művelt, szellemes ember lévén, kellemesen csevegtek zenéről, a szép nyári estről.

A királynét mulattatta inkognitója és szívesen hallgatta a fiatalember megjegyzéseit, főképen, mikor egy magánestélyről beszélt, amelyen a királyné legjobb ismerősei vettek részt.

Nemsokára felállott a királyné és a hercegnők kíséretében tovább sétált.

A fiatalember, aki látszólag csak most jött reá, hogy kivel beszélt, eldicsekedett hivatalában érdekes kalandjával. Fecsegése kiderült, egyszerűen ráparancsoltak, hogy hallgasson, de nem törődtek többet vele.

Egy este pedig egy testőr ült le a hercegnők mellé. Amint felismerte őket, felállt helyéről és a királyné elé lépve, kérte, hogy az udvarnál levő kérvényét vegye kezébe.

A „kérvény” hallatára, a királyné sietve felkelt helyéről és bement a szobákba.

Éppen szolgálatos voltam és hallottam, mikor a királyné előadta az esetet, lefekvés közben. Méltatlankodott afölött, hogy a király fivérének egyik testőre meg merte szólítani, holott tisztelnie kellett volna inkognitóját és a terraszhelyén nem az a hely, ahol valaki kéréseket megengedhet magának. Sógornője panaszt akart tenni a testőr ellen kapitányánál, de a királyné nem engedte és a testőr viselkedését csak neveletlenségnek minősítette.

Azért mondtam el olyan részletesen e két esetet, mert az akkoriban megjelenő, gyalázó szennyöröpiratokban a legfelháborítóbb módon kerültek nyilvánosságra. Nincs utálatosabb a rágalmazásnál, az elferdített mendemondánál, mindazonáltal annyit be kell vallanunk, hogy a királyné vigyázatlanul viselkedett. Egy este ki is mertem fejteni előtte véleményemet. Aznap éppen két lefátyolozott nőben, a királyné padja mellett Du Barry grófnőt és sógornőjét ismertem fel. Még jobban megerősítette gyanumat a grófnő lakája, akivel szembe találkoztam.

Figyelmeztetésem eredménytelen maradt. A királyné kedvét találta a szórakozásban, feddhetlen viselkedése gondtalanná tette és nem akart hinni a kellemetlen következményekben. Nagy kár volt, mert a megszólásoktól eltekintve, alkalmat szolgáltatott Rohan kardinálisnak a sajnálatos eltévelyedésre, melyből a rossz regény ötlete kipattant.

Egy hónapja tartottak már az éjszakai séták, mikor a királyné elhatározta, hogy magánhangversenyt rendez, az oszlopok körül, ahol a Pluto és Proserpina szoborcsoport áll.

Szigorúan meghagyták a bokrok mellé állított őrségnek, hogy senkit be ne engedjenek, aki nem mutat fel apósom aláírásával ellátott belépőjegyet.

A királyi zenekar tagjai és a Mária Antoinette kamarazenészei gyönyörű hangversenyt adtak.

A terraszon ezúttal nem volt zene.

A kíváncsiak serege, akiket az őrség távoltartott az oszlopsortól, zúgolódva-morgolódva vonult vissza és megint aljas rágalmakat hieszteltek a magánhangversenyről.

Csak kevesen részesültek abban a kegyben, hogy meghívást kapjanak. A mellőzöttek megint siettek irigységüknek és rosszindulatuknak szabad folyást engedni és a nagyközönség kapva-kapott a koholt mende-mondákon.

Nem akarom védeni a királyné meggondolatlanságát, szórakozásainak megválasztásában, hiszen a szomorú következmények igazolják, hogy hibát követett el. Ami azonban az esti séták mibenállását illeti, arra nézve mindenki megbizhatik szavaim igazságában.

A séták évszakának lezajlása után, sértő gúnydalokat énekeltek Párisban a királynéről.

Áldott állapota felbőszítette a d'Artois gróf híveit, amiért most már nemcsak a király öccse ad örökösöket a trónnak, meggondolatlan szóbeszédet indítottak világgá és nemcsak az igazságot, de az uralkodóval szemben tanusítandó köteles tiszteletet is megsértették vele.

A királyné lebetegedése előtt néhány nappal egész köteg gúnydalt dobtak be az Oeil de Boeuf ablakán; nemcsak a királynőt, hanem minden kegyben álló hölgyét szidalmakkal illették bennük.

A kéziratot nyomban átadták a királynak, aki indulatosan jelentette ki, hogy ő maga is többször jelenvolt a sétáknál és csak ártatlan szórakozást tapasztalt. Főbenjáró gaztett ilyesmit írni a királynő ellen, nem is beszélve arról, hogy esetleg megrontják vele legalább húsz család életét. Feltétlenül ki kell nyomozni a bűnöst és példás büntetéssel sujtani.

Két hét múlva mindenki tudta, hogy Champcenez de Riquebourg írta a gúnydalokat, egyébként azonban semmi bántódása sem lett.

Megbízható forrásból hallottam azt is, hogy a király szóvátette Maurepas miniszter előtt az esetet és hogy veszedelmesnek tartja a királyné éjjeli sétáit Versaillesban, ha a közönség ilyen hangosan meri megróni.

Az öreg miniszter kegyetlen politikával tanácsolta, hogy csak hagyják szórakozni a királynét. Sokkal kevesebb baj származik abból, ha könnyelműnek tartják, mint hogyha eszével belevegyülne a politikába és nagyravágyó barátai érdekét szolgálná.

Maurepas, Vergennes-el egyetemben királynéellenes volt és minden alkalmat megragadott, hogy a királyné befolyását távoltartsa, másrészt pedig, hogy legcsekélyebb hibáit a közönség jó véleményének alábszállítására használja fel.

1778 december 11-én érezte a királyné az első szülési fájdalmakat.

A királyi család, a vérbeli hercegnők, a legmagasabb méltóságok a királynő szobájával szomszédos helyiségben töltötték az éjszakát.

A legidősebb királykisasszony december 19-én délelőtt született.

Az udvari szokás, hogy mindenkit be lehet engedni a királyné szobájába a szülés pillanatában, majdnem életébe került.

Mikor Vermont szülész kijelentette, hogy „a királyné most fog szülni!” olyan hatalmas kíváncsi tömeg rohanta meg a szobát, hogy egész bizonyosan betörték volna a királyné ágát körülvevő tapétafalakat, ha a király kötelekkel meg nem erősítette volna még előző napon.

Alig lehetett mozogni a szobában, mintha nyilvános sétatér lett volna, úgy ellepték.

Két savoyard felállott a bútorokra, hogy jobban lássák a direkt e célra készített ágyban fekvő királynét.

A rettenetes láрма, vagy talán a szülész tévedése, esetleg az előre megbeszélt jel következtében, amellyel Lamballe hercegnő tudatta a királynéval, hogy leánya született, a vér a királyné fejébe szállt, szája eltorzult; a szülész nagyot kiáltott: „Levegőt! Meleg vizet! Eret kell vágni a lábán!”

Az ablakok be voltak ragasztva enyves papirokkal. A király hihetetlen erővel, melyet csak a szerelem kétségbeesése adhatott, rántotta ki az ablakokat.

A meleg víz nem érkezett elég gyorsan. A szülész azt tanácsolta az első sebésznek, hogy víz nélkül, szárazon vágjon eret. A sebész engedelmeskedett. Magasra szökkent a vér és a királyné kinyitotta szemét.

A nagy rémületre következő öröm elementáris erővel tört ki a környezetből.

Lamballe hercegnőt ájultan vitték a másik szobába.

Az örök és kamarások gallérjuknál fogva tessékelték ki a megrögzött kíváncsiakat, hogy helyet teremtsenek végre a szobában.

A kegyetlen udvari szokást egyszersmindenkorra eltörölték. A királyi család, vérbeli hercegek, kancellár és miniszterek untig elegenden tanuskodhatnak a trónörökös törvényességéről, kíváncsi bámészkodók nélkül is.

A királyné a halál torkából tért vissza. Nem is érezte, hogy eret vágtak rajta és mikor ágyába fektették, csodálkozott, hogy miért van bekötve a lába.

A királyné szerencsés megmenekülése fölött érzett öröm nem ismert határt. Az emberek sírva és nevetve ölelkeztek össze.

Mikor jelentettem Eszterházy grófnak és Paix hercegnek, hogy a királyné túl van a veszélyen, örömmükben megöleltek a nemesi szobában és könnyeikkel áztattak.

Valahányszor az akkori örömmámorra emlékszem, mindig arra kell gondolnom, hogy milyen szerencse, hogy az ember nem láthat a jövőbe! Ó, ha akkor valaki fülünkbe kiáltotta volna:

- Ne áldjátok az emberi tudást, amely visszaadta életét!... Sirassátok inkább visszatérését az életbe, mert az élet kegyetlen és gonosz elkényeztetett kedvenceivel is. Hagytátok volna most meghalni... tiszteletben, szeretetben... őszinte részvéttel... Nyiltan és őszintén sírhatnátok sírjánál, virágot szórhathatátok reá... Majd eljön egyszer egy rettenetes nap, mikor a föld minden Furiája számlálhatatlan mérges nyíllal furja keresztül szívét, szép arcát időelőtt megöregíti és halálbüntetéssel sujtja, eltemetni se hagyja testét... Majd akkor vele együtt zuhanhattok valamennyien a tátongó mélységbe, ha a sok kegyetlenség láttán, a részvétel legcsekélyebb jelét is adjátok!

IX.

A királyné életveszélye úgy megrémített mindnyájunkat, hogy senkinek sem jutott eszébe sajnálkozni afölött, hogy nem fiunak adott életet.

A király maga is csak azon aggódott, hogy imádott felesége életben maradjon.

Az újszülött hercegnőt odanyujtották a királynénak.

Anyai szívéhez szorította a gyermeket.

- Szegény kicsike - mondta meghiúsultan, - nem téged kívántunk, de azért nem leszel kevésbé kedves előttem! Fiam inkább az államé lenne! Te azonban az enyém maradsz! Minden gondoskodásom a tied lesz! Osztolni fogsz boldogságomban és enyhíteni fogod bánatomat!

A király hírnököket küldött Párisba és a királyné ágya mellett írt leveleket Bécsbe.

Párisban nagy ünnepségeket rendeztek az újszülött hercegnő tiszteletére. Fiala királyuktól és királynőjüktől még sok gyermeket vártak. A mostani csalódás nyomán új reménnyel néztek a királyné legközelebbi terhessége elé.

Nagyszámú személyzet virrasztott a királyné mellett a lebetegedést követő éjszakákon.

A királyné aggódott miattuk és szolgálattevő hölgyeinek kényelmes, lehajtható hátú karosszékeket csináltatott, hogy ágy helyett használhassák.

Lasson, az első udvari orvos, továbbá az első sebész, az első gyógyszerész és még mások kilenc éjszakát töltöttek ébren.

A királyné templomba menetelekor vonult be először Párisba.

Száz leánynak adtak ebből az alkalomból hozományt és megeskették őket a Notre-Dame templomban.

A nép nem mutatott nagy lelkesedést ennél a szertartásnál, annál fényesebben ünnepelték azonban a királynét az Operában.

Néhány nappal a királyné felgyógyulása után, a Sanct Magdalena-i plébános levelet írt Campan úrnak, hogy szeretne vele négyeseműt beszélni.

A plébános a találkozásnál egy kis dobozt adott át a következő tartalmu levél kíséretében, hogy kézbesítse a királynénak:

„Gyónás pecsétje alatt juttatták hozzám a Felséged jegygyűrűjét tartalmazó, kis dobozt, azzal a vallomással, hogy 1771-ben tulajdonította el az illető a gyűrűt, azzal a bűnös szándékkal, hogy ezáltal gyermekszüléseket meggyűlöltson.”

A királyné örült megtalált gyűrűjének. Körülbelül két év előtt vesztette el, kézmosás közben.

Nem óhajtotta kinyomozni a rosszindulatú, babonás személy kilétét.

A királyné egyre jobban ragaszkodott Páris grófnőhöz. Több ízben meglátogatta Párisban, sőt, amikor a grófnő lebetegedett, beköltözött a vadászkastélyba, hogy közelében lehessen és gyakran meglátogathassa.

A grófnő barátai igen lármásan hangoztatták, hogy a királyné kedvence.

Királynék kegyencnőinek sorsa nem igen irigylésre méltó Franciaországban. Sokkal elnézőbbek a király kegyencnőivel szemben.

A legidősebb hercegnő születése után rövid idővel, a királyné ismét áldott állapotba került, de nem tett említést róla másnak, csak a királynak, orvosának és egy-két bizalmasabb emberének.

Egy alkalommal nagy erőfeszítéssel emelt ki kocsijából egy tüköruveget. Azonnal érezte, hogy a megerőltetéssel ártott állapotának és csakugyan, nyolc nap múlva abortált.

A király egész reggel ágya mellett maradt, vigasztalgatta, ezer jelét adta gyöngédségének.

A királyné sokat sírt, a király szeretettel ölelte magához és könnyeik összevegyültek.

Mária Antoinette többször ismételte, hogy mennyire örvend, hogy még családja előtt sem beszélt újabb reménységeiről, mert egész bizonyosan gondatlanságnak tulajdonítaná bal-esetét.

A király titoktartást parancsolt mindenkinek, aki tudott a dologról és így csakugyan nem került nyilvánosságra.

Időbe került, míg a királyné visszanyerte egészségét. A király türelmetlenül várta a pillanatot, hogy újra remélhessenek.

Ezekből a híven visszaadott tényekből mindenki fogalmat alkothat magának a királyi pár házasesetéről.

Mária Terézia császárnő már nem érte meg, hogy leánya trónörököst adjon az országnak.

Halálhíre megdöbbsentette a királyt és a bécsi hírnök érkezésekor kijelentette, hogy nem érez magában elég erőt ahhoz, hogy feleségét a gyász hírrel elszomorítsa.

Vermond abbét, akit Mária Terézia annak idején kegyesen fogadott udvarában, találta legalkalmasabbnak a hír közlésére.

Még aznap este, mikor a gyorsfutár Bécsből megérkezett, elküldte kamarását Vermond abbéhoz, hogy másnap reggel, még reggeli előtt jelenjék meg a királynénál és tapintatos módon közölje vele a szomorú hírt. A királyt azonnal értesítse, mielőtt a királyné lakosztályába ért, mert egy negyedóra múlva ő is ott akar lenni.

A király pontosan a jelzett időben ért felesége lakosztályába. Az ajtóban találkozott Vermond abbéval.

- Köszönöm, abbé úr a szolgálatot, amelyet e pillanatban tett nekem! - mondta a király.

Tizenkilenc év alatt most az egyszer tüntette ki megszólításával.

A királyné mélységes bánata előre látható volt. Mielőtt hirül vette a csapást, családi gyászt öltött, napokig bezárkózott szobájába, csak éppen misékre járt. A királyi család tagjain kívül senkivel sem beszélt és Polignac hercegnőn kívül senkit sem fogadott.

Szüntelenül anyjáról beszélt. Bátorságáról, uralkodásának szerencsés és szerencsétlen eseményeiről, vallásosságáról. Keresztény alázatossággal élt utolsó pillanataig. Még halotti ruháját és leplét is sajátkezűleg készítette el. Megtalálták kabinetjében.

Mária Antoinette mélységes bánata csak akkor enyhült némileg, ha anyjáról beszélt.

Ismerte Mária Terézia uralkodásának minden nevezetesebb eseményét.

Csak azt az egyet fájlalta, hogy a kiváló uralkodónő nem szentelhetett több időt gyermekei nevelésének. Ugy érezte, hogy sokkal jobban meg tudná állani helyét, ha bölcs és bámulatraméltó anyja közvetlenül vezette és tanította volna.

Áprilisban hivatalosan nyilvánosságra hozták a királyné második terhességét. 1781 október 22-én végre megszületett a dauphin.

Mélységes csend ült a szobában, mikor a gyermek világra jött. A királyné már azt hitte, hogy megint leánynak adott életet. A nagypecsétőr végre megállapította, hogy fiú született.

A király felesége ágyához lépett és meghatottan mondta:

- Valóra váltotta leghőbb kívánságomat, valamint az egész országot. Dauphin anyjává lett.

A király határtalan örömet érzett. Könnyek peregtek végig arcán, rangkülönbség és kivétel nélkül mindenki vel kezét szorította. Rendes modora egészen megváltozott.

Minden alkalmat megragadott, hogy büszkén és boldogan mondhasa: „a fiam”, vagy a „dauphin”.

A királyné, ágyába kerülve, rögtön látni óhajtotta fiát és mikor Guemené hercegnő odavitte hozzá, meghatottan mondta, hogy tudja, hogy a drága kincset nem kell külön figyelmébe ajánlania, de hogy teljesebben nevelésének szentelhesse magát, leányának nevelési gondjában osztozni kíván.

A trónörökös szobájába vitték és az udvari méltóságok szokás szerinti hódolattal járultak bölcsőjéhez.

A kis Angoulême herceg odaszólt apjának, mikor kijöttek a dauphin szobájából:

- Istenem, apa, milyen kicsi az unokatestvérem!

- Majd eljön az idő, mikor éppen elég nagynak fogod találni! - felelte önkéntelenül d'Artois gróf.

A trónörökös születése általános örömet keltett. Betetőzte a kívánságokat.

Az egész nemzet úgy ünnepelt, mintha egyazon család tagja lenne. Idegenek megszólították egymást az utcán, az emberek összeölelkeztek, mindenki béke és jólét zálogát látta a trón törvényes örökösének születésében.

Ötletes, pompás ünnepségeket rendeztek.

A párisi céhek tömegesen zarándokoltak Versaillesba és pompás jelképeket vittek magukkal.

A menet élén zenekar játszott. A kastély udvarán csoportokba oszoltak. Szabályos mozgásuk gyönyörű képet nyújtott.

Majdnem szinpadiasan öltözött kéményseprők, fényesen diszített kéményt hoztak, rajta apró kis kéményseprővel.

A gyaloghintó vivők, aranyozott gyaloghintót vittek, benne csinos, kis dajka ült, a dauphinnal.

A mészárosok kövér marhával jelentek meg.

Kőművesek, lakatosok, hentesek, minden ipar Versaillesba tömörült.

A lakatosok kalapáltak, a cipészek egy pár cipőcskét készítettek a dauphinnak, a szabók, ezredének egyenruháját.

A király sokáig künn ült erkélyén és érdeklődve nézte a színes látványt.

A nagy lelkesedésben még a sirások is odaálltak elég szemtelenül és miután a rendőrség nem törődött velük, elküldték szomorú foglalkozásuk jelképét a dauphinnek. Sophie hercegnő, a király nagynénje, találkozott velük. Felháborodva szemtelenségükön, azonnal kérte a királyt, hogy kergettesse el őket az udvaron felvonuló céhek soraiból.

Csarnoki kofák is felvonultak, hogy a királynőnél tisztelegjenek. Az őket megillető, szertartásos fogadtatásban részesültek. Ötvenen jöttek, fekete selyemruhába öltözve, valamennyien gyémántot viseltek.

Chimay hercegnő hármat közülök a királyné szobájának ajtajában fogadott és bevezette őket a felséges asszony ágyához. Egyikük beszédet intézett a királynéhez. Laharpe fogalmazta és egy legyezőre felírta. Az ünnepi szónok a legnagyobb lelki nyugalommal olvasta le beszédének egy-egy részét a legyezőről. Egyébként igen csinos nő volt és kellemes hangon beszélt.

A királynét meghatotta a szónoklat és kedvesen válaszolt nekik. Igyekezett a kofákat a halas asszonyoktól megkülönböztetni, mert azokat nem szerette.

A király megvendégelte az asszonyokat. A királyné egyik udvarmestere, feltett kalappal ült az asztal közepén, a házigazda képviselőjeként.

A közönség kíváncsi tolongással bámulta a lakomát.

A halas asszonyok rengeteg alkalmi dalt énekeltek, egyik-másik egészen kedves volt. Emlékszem, hogy a király és a királyné majdnem hat hétig énekelgettek:

*Ne craignez par, cher papa,
De voir augmenter vot' famille,
Le bon Dieu z'y pourvoira:
Fait's en tant qu' Versailles en fourmille,
'Y eut il cent Bourbons chez nous,
'Ya du pain, du laurier pour tous.*

A testőrök engedélyt kértek a királytól, hogy Versailles Opera-termében bált rendezzenek a királyné tiszteletére.

A királyné nyitotta meg a bált. Menuettet táncolt egy közönséges gárdistával, akit az ezred választott ki. A király előléptette káplárnak.

A bál pompásan sikerült. Semmi zavaró körülmény nem merült fel. Vidáman és nyugodtan zajlott le.

A dauphin egy éves lett éppen, mikor a királyi gyermek nevelőjének, Guemenée hercegnőnek férje anyagilag tönkrement. Következően, a hercegnőnek le kellett mondania állásáról és távoznia kellett az udvartól.

A királyné akkoriban vadászkastélyában tartózkodott leányával, akit himlő ellen beoltottak.

Magához hivatott és közölte, hogy egy szíven fekvő tervet akar megbeszélni velem.

Tudniillik Guemenée hercegnőt Polignac hercegnővel óhajtotta helyettesíteni, egyrészt, hogy gyermekei nevelése fölött jobban örködjék anélkül, hogy a nevelőnő hiúságát sértené, másrészt, hogy azokat, akiket legjobban szeret: gyermekeit és barátnőjét, mindig közel érezze magához.

- A Polignac hercegnő barátai örömmel fogják látni, hogy fényes és fontos pozíciót tölthet be. A hercegnőről tudom, hogy sem izlésének, sem nyugodt, egyszerű egyéniségének nem felel meg a kitüntetés és nagy áldozatot fog hozni ragaszkodása bizonyítékául, ha kívánságomat teljesíti - mondta a királyné.

Szóba kerültek Chimay és Duras hercegnők is, mint akiket a közvélemény legalkalmasabbaknak tartana a nagyfontosságú állás betöltésére, de Mária Antoinette Chimay hercegnőt rideg és szigorú vallásossága miatt nem találta alkalmasnak, míg Duras hercegnő esztétól és tudásától valósággal félt.

A királyné tisztán látta, hogy az udvaroncok sok kellemetlenséget és bosszúságot fognak merő irigységből okozni választottjának, mindazonáltal annyira ragaszkodott terve megvalósításához, hogy előre tudtam, hogy erőnek erejével el fog tekinteni minden akadálytól.

Nem csalódtam. Polignac hercegnő néhány nap múlva elfoglalta nevelőnői állását.

A királyné kétségkívül azért hivatott magához, hogy puhatoljam ki különböző körök véleményét az ügyben. Tudta, hogy nagy társaság jár hozzám, sok emberrel érintkezem.

A királyné gyakran ebédelt Polignac hercegnőnél, miután a király magánébédjén résztvett. A hercegnő az ebédekre való tekintettel, nevelőnői járandóságán kívül 61.000 frankot kapott.

A királyné unta a marlyi tartózkodást és mert sok pénzbe is került, könnyen rávette a királyt, hogy szüntessék be.

XIV. Lajos még nyomasztóbb etikettet honosított meg Marlyban, mint Versaillesban.

Minden este vacsorát adtak, játékestélyeket rendeztek és nagy súlyt fektettek öltözködésre.

Vasár- és ünnepnapokon megnyitották a szökőkutakat, a nép valósággal elárasztotta a kertet.

Minden századnak megvan a maga sajátos jellege, Marly még Versaillesnál is élénkebben emlékeztetett a XIV. Lajos korára. Mintha tündérek varázspálcája teremtetten volna meg az egészet.

Az épületek, kertek szinpadi dekorációkhoz hasonlítottak.

Sajnos a nagy pompából semmi sem maradt meg. A forradalom alatt még a vízvezetéki csöveket is kiforgatták a felturt földből.

A hajdan pazar berendezésű kastély és lakóinak gyémántja, tollas kalapja, szépítőszere, közel se járt falusi életmódhoz, de a nép szerette fejedelmei fényes életét.

A királyné, a hercegnők és udvarhölgyeik, aranyozott baldachinos cabrioletba ültek és a szolgaszemélyezettel vitették magukat a marlyi erdőbe, amelynek rendkívül magas fáit még XIV. Lajos ültettette.

A magas fákat imitt-amott túlhaladta a szökőkutak felszökkenő vize és a fehér márvány-medencék gyönyörű ellentétet képeztek a sűrű fák sötét zöldjével.

A királyné játékszobájába minden jól öltözött ember bejuthatott, ha valamelyik udvari tisztviselő bemutatja a játékkerem felügyelőjének.

A kupola erkélyeiről végignézhették a játékot olyan nők is, akiket nem mutattak be az udvarnál.

Páris nagy és gazdag játékosai egyetlen estén sem hiányoztak Marly kártyaszobájából. A játék rendkívül nagy összegekbe ment.

XVI. Lajos nem szerette, ha nagyba játszottak. Sokszor haragudott, mikor nagy veszteségekről esett szó.

Hogy a királyné asztalánál nagy összegben játszhassanak faraot, sok pénzzel ellátott bankárt is fogadni kellett az udvarnál. Így került oda Chalabre és egy leszerelt gyalogsági kapitány.

Rengeteg pénzbe került a királynak a vendégeskedés Marlyban. Aki Párisból kijött, az udvar költségén étkezett.

A természettől fogva takarékos uralkodó, aki később államadósságok áldozata lett, szívesen engedett felesége kérésének és Trianont előnyben részesítette Marly fölött.

A királyné olykor egész hónapot töltött egyhuzamban Trianonban, ahol egyszerű kastélyéletet honosított meg.

A hölgyek itt nem állottak fel a zongora mellől, vagy kézimunkájuktól, mikor a királyné a terembe lépett. A férfiak is zavartalanul folytathatták a billiárdozást, vagy tric-tracot.

Helyszüke miatt, az udvar nem kaphatott lakást Trianonban, Elisabeth hercegnő ide is elkísérte ugyan a királynőt, de palotahölgyei nem laktak ott. Meghívás szerint jöttek ki Versaillesból, étkezések idejére.

A király és a hercegek minden vacsoránál megjelentek.

A hercegnők egyszerű, fehér perkál ruhában jártak, lenge gázir kendővel nyakukon és nagy szalmakalapot viseltek.

A királyné végigjárta a falusi műhelyeket, halászott, végignézte a tehenek fejését és hovatovább annál jobban irtózott a parádés marlyi utaktól.

A trianoni fesztelen élet hozta magával a színjátszás gondolatát.

Akkoriban minden kastélyban adtak elő szindarabokat.

Elhatározták, hogy D'Artois grófon kívül, fiatal emberek nem vehetnek részt az előadásban. A hallgatóság a királyból, fivéréből és a hercegnőkből állott. Az udvarhölgyekkel együtt mintegy negyvenen lehettek.

XVI. Lajos nagyon jól mulatott az előadásokon. Minden próbán jelen volt, ugyanannyira, hogy ha késett, meg kellett várni érkezését.

Két színész: Caillot és Dazincourt tanították be a szerepeket, egyik a víg operákat, másik a drámai darabokat.

Apósomra bízták a rendezés, sugás, próbavezetés gondjait.

A királyné első kamarása: Frousac herceg, meg is sértődött érte. Egyremásra írta a leveleket a királynőnek, hogy sérelmét kifejtse.

Mária Antoinette azonban megmaradt álláspontja mellett és következőleg válaszolt:

„Ön nem lehet első kamarás, mikor mi *színészek* vagyunk. Egyébként értésére adtam trianoni tartózkodásunkra vonatkozó akaratomat. Trianonban nem tartunk udvart. Magánéletet élünk. Campan úrnak fogom továbbra is parancsaimat osztani, előadásainkat illetőleg.”

A herceg még mindig nem nyugodott bele a dologba és tovább erősködött, ugyanannyira, hogy a király is belevegyült.

A herceg makacson ragaszkodott rögeszméjéhez, hogy az első kamarást nem helyettesítheti senki. Ugy nyilvános ünnepeken, mint háziszórakozások alkalmával, a rendezés joga őt illeti.

Csak erélyes beavatkozással lehetett végre elhallgattatni, de még azután sem mulasztotta el sokáig, csípős megjegyzéseket tenni a királyné előtt Campan úrra.

A kisszámú trianoni hallgatóság addig-addig dicsérte a pompás előadásokat, míg a játszóknak maguk is elhitték, hogy nagyon tehetségesek és most már szélesebb körű elismerésre vágyódtak.

A királyné megengedte a testőrtiszteknek és istállómestereknek, hogy látogassák az előadásokat. Rácsos páholyokat készítettek az udvari embereknek és több hölgyet is meghívtak.

Mindenki igyekezett az előadásokra meghívást kapni és akiktől megtagadták a kitüntetést, megsértődtek.

Műkedvelőkhöz képest, elég jól játszott a társaság. A közönség túlzottan tapsolt, de hazamenet élesen kritizált.

Miközben Mária Antoinette boldogan élte napjait és lelkét büszkeséggel töltötte el, hogy trónörökösöt adott a Bourbonoknak, a közönség kizárólag az északamerikai háborúval foglalkozott.

Az angol király elzárkózott az új világba szakadt, hatalmas és gazdag alattvalók kívánságaitól. Viszont a francia király támogatásban részesítette őket.

A birodalom legelőkelőbb családjainak ifjai követték La Fayette példáját. Lemondtak kényelemről, jólétről, életörömeikről és felajánlották szolgálataikat a méltatlankodó amerikaiaknak.

Beaumarchais közbenjárására, ruhával, fegyverrel látták el a felkelőket.

Franklin is megjelent a francia udvarnál, egyszerű, amerikai ültetvényesi viseletében.

Puderezetlen, simán lelógó haja, kerek kalapja, barnaposztó kabátja nagy feltűnést keltett a parfümös, bodroshajú versaillesi udvaroncok között.

Különösen nők körében keltett igen nagy hatást.

Fényes ünnepségeket rendeztek tiszteletére. Lelkesedtek a híres természettudósért és a szabadság, hazaszeretet apostoláért.

Magam is jelen voltam egy ünnepségen, amelyen háromszáz jelenlevő asszony közül a legszebb, babérkoszorút helyezett az ősz tudós fejére és két csókot nyomott arcára.

A király sohasem nyilatkozott a határtalan lelkesedés ellen, habár kétségkívül túlzottnak és megrovandónak találta. Meggyőződését kissé durva tréfával árulta el.

Diána grófnő (Polignac hercegnő sógornője) szintén szertelenül lelkesedett az amerikai szabadsághősért, amiért XVI. Lajos sévres-i porcellánból illemedényt készíttetett újévi ajándékba neki, alján medaillonnal és a sokat emlegetett felirással:

Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis.

A királynét élénken foglalkoztatta Franciaország részvétele az amerikai szabadságharcban.

Nem sejtette, hogy a távolban lezajló forradalom életre kelt majd egy másik forradalmat, amely feldulja boldogságát és kegyetlen, igazságtalan halálra ítéli.

Egyelőre azonban mindenkinek tetszett a franciák közbelépése, segítsége. La Fayette marquist ünnepelték. Mária Antoinette több ízben fogadta kihallgatáson és sajátkezüleg másolt le verseket, amelyek La Fayette jellemét dicsőítették.

Párisban készítették elő az új állam konstitúciójának tervezetét. Condorcet, Bailly, Mirabeau szabadság, testvériség és egyenlőség eszméiről tanácskoztak buzgó lelkesedéssel és ugyanakkor Ségur miniszter királyi rendeletet tett közzé, amelynek értelmében nem érhetett el a hadseregben kapitányi rangot, aki nem tudott legalább négy öst felmutatni és polgári családok gyermekei - Lajos lovagok fiai kivételével - egyáltalán semmiféle katonai rangot nem kaphatnak.

Képzeltető, hogy milyen elkeseredést szült a rendelet a harmadik társadalmi osztály körében.

Az udvar még egy másik elhatározást is léptetett életbe, csak hogy erről természetesen nem bocsáthattak ki rendeletet.

Arról volt szó tudniillik, hogy a papság minden birtokát elszegényedett nemesség felsegélyezésére fogják ezentúl fordítani.

Vermond abbé befolyásával elősegítette a határozatot és teljesen meg volt győződve igazságosságáról, ugyannyira, hogy hevesen kikelt egyszer ellenem, mert távollétében keresztülvittem a királynő pártfogásával, hogy egy öreg papnak, aki közbenjárásomat kérte, priorságot adjanak.

X.

Észak-európai uralkodók kedvet kaptak utazgatásokra a XVIII. század vége felé.

III. Keresztély dán király, még XV. Lajos életében meglátogatta Versailles-t. A mi időnkben a svéd király, II. József, az orosz nagyherceg (a későbbi I. Pál cár) és neje keresték fel a francia udvart.

Az orosz nagyhercegi pár Norden gróf és neje néven utazott.

1782 május 20-án mutatták be őket Versailles-ban.

A királyné elragadó bájjal és méltóságteljesen fogadta őket.

Megérkezésük napján a királyné belső szobáiban étkeztek a királlyal együtt.

Az orosz nagyherceg egyszerű, szerény egyénisége megnyerte a király tetszését. Sokkal meghittebben és kedélyesebben társalgott vele, mint II. Józseffel.

Norden grófné - a württembergi hercegnő - eleinte kevésbé tetszett a királynénak. Túlságosan erős és kövér volt korához képest; feszes, németes tartása, túlságosan öntudatos fellépése nem hatott rokonszenvesen.

A bemutatkozás pillanatában, Mária Antoinette meglehetősen izgatott lett. Mielőtt asztalhoz ültek volna, visszavonult magánszobájába, egy pohár vizet kért és bevallotta, hogy sokkal nehezebb királynőnek lenni más uralkodókkal, vagy uralkodásra szánt személyiségekkel szemben, mint az udvar előtt. Hamar leküzdötte azonban zavarát és az ebéd már a legélénkebb beszélgetés közben zajlott le.

Pompás estélyeket rendeztek a magas vendégek tiszteletére, de sokkal szertartásosabban érintkeztek velük, mint József császárral. Látszott, hogy őfelségeik nagyon vigyáznak magukra és királyi méltóságukra az idegen uralkodók előtt.

A király egy ízben megkérdezte a nagyhercegtől, hogy igaz-e, hogy egyetlen emberének hűségében sem bízhatik? A nagyherceg fülem hallatára felelte a legnagyobb nyugalommal, hogy ha anyja tudomást szerezne arról, hogy Párisban egy hűséges pudlikutya kíséreti, egész bizonyosan követ kötne a nyakába és a Szajnába dobhatná.

Szavai megdöbbenettek, egyrészt a Katalin cárnő jelleme, másrészt a nagyherceg előítélete miatt.

A királyné éppen olyan fényes kivilágítású kerti ünnepélyt rendezett Trianonban, mint a II. József tiszteletére.

Rohan kardinális meghívás nélkül merészkedett betolakodni a kertbe ezen az estélyen.

A királyné amúgyis nagyon hidegen fogadta Bécsből való visszatérése óta, most éppenséggel megharagudott és el akarta bocsátani a háznagyot, aki Rohant beengedte.

Megsajnáltam a sok gyermekes családapát, főképen, mert megtudtam, hogy csak azzal a feltétellel engedte be a kardinálist, hogy csak a királyi vendégek távozása után nézheti meg a kertet. A háznagy azonban el lévén foglalva a kastély belsejében, nem tehetett arról, hogy Rohan kardinális visszaélt engedélyével.

Sikerült a királynő haragját lecsillapítanom és közbenjárásomra megkegyelmezett a szerencsétlen embernek.

Később sokszor megbántam közbenjárásomat! Ha akkor elbocsátották volna a háznagyot Rohan kardinális miatt, nagy port vert volna fel a dolog és a közönség tudomást szerezhetett volna a Mária Antoinette érzéseiről Rohan iránt, mielőtt az ostoba nyakék regényt koholták.

A királyné meglehetősen hidegen fogadta III. Gusztáv svéd királyt is, rossz hire és különös viselkedése miatt.

Megtörtént például, hogy a svéd király meghívás nélkül bejelentette magát ebédre a királynőhöz.

A királyné kis magánszobájában fogadta és behivatott engem. Legnagyobb meglepetésemre elrendelte, hogy érdeklődjem a főszakácsnál, hogy megfelelő ebédet főzött-e? és szükség esetén pótolja valamivel, mert a svéd király itt óhajt ebédelni.

A király váltig erősítgette, hogy bármivel beéri, én azonban, ismerve a királyi ebédek változatos és bőséges menüjét, nem tudtam mire vélni a dolgot és önkénytelenül elmosolyodtam.

A királyné intett szemével, természetesen távoztam.

Este azt kérdezte a királyné, hogy miért csodálkoztam olyan nagyon a délben kapott parancson? Észrevehettem volna, hogy rendre akarta utasítani a svéd királyt tolakodásáért, azért mondta, hogy főzzenek többet ebédre a kedvéért.

Bevallottam, hogy olyan nyárspolgárian hatott a jelenet, hogy akaratlanul is hirtelen szeletre és rántottára kellett gondolnom... Kis háztartásokban ilyesmivel szokták hamarjában pótolni a rendes kosztot.

A királyné jót nevetett feleletemen és a királynak is elmondta.

Az angolokkal kötött béke közmegelégedésre szolgált, csak éppen a kereskedőosztály zúgolódott miatta, mert az eltörölt vámok lehetővé tették angol árú behozatalát és sokat ártottak Rouen és más kézműáros városok kereskedelmének.

Párist elárasztották hirtelen az angolok. Sokan az udvarnál is bemutatkoztak. A királyné kitüntető szivességgel fogadta őket. Kétségkívül így akarta különválasztani személyes tiszteletét az amerikaiakat támogató kormánypolitikától.

Nemsokára meg is szolták a királynét, hogy túlságosan kedves az angol lordokhoz. Igazságtalanul előszeretetnek minősítették udvariasságát. A királyné joggal panaszkodott a nevetséges féltékenykedés miatt.

A király és királyné között a legbensőbb egyetértés uralkodott. Csak egyetlenegyszer láttam a felséges házastársak egén muló viharfelhőt megjeleni. Az igazi okot sohasem sikerült megtudnom.

Nagy tapasztalatú, bölcs apósom lelkemre kötötte, mikor állásomat a királyné mellett elfoglaltam, hogy kerüljek minden bizalmaskodást.

- Ilyesmi muló és veszedelmes kegy - magyarázta nekem, - teljesítse kötelességét buzgón és legjobb belátása szerint, de sohase tegyen egyebet, mint engedelmeskedjék! Azzal ne sokat törődjék, hogy miért kell ilyen vagy amolyan megbízást, parancsot teljesítenie? Csak azt nézze, hogy minél jobban és pontosabban teljesítse.

Meg is fogadtam apósom tanácsát és jó hasznát vettem.

Egy reggel, mikor Trianonban a királyné hálósobájába léptem, legnagyobb megdöbbenésemre sirva találtam. Még ágyban feküdt. Takaróján levelek heverték, zokogva mondogatta:

- Ó, bár meghalnék!... Milyen rosszak az emberek!... Milyen szörnyetegek! Mit vétettem ellenük?

Éthert és narancsvirágolajat nyújtottam oda úrnőmnek.

- Hagyjon békét, ha jót akar! - sóhajtott megint. - Inkább mérget adna! Jobb lenne nekem!

Átkarolta vállamat és megint zokogásban tört ki.

Úgy gondoltam, hogy legjobb lesz, ha titkos bánatát kiönti bizalmasan valaki előtt. Ajánlottam is rögtön, hogy Polignac hercegnőért küldök.

A királyné eleinte tiltakozott, de addig kértem és könyörögtem, hogy könnyítsen szívéen, míg végre nem ellenkezett.

Azonnal kisiettem az előszobába, ahol mindig készenlétben állott egy vadász, hogy alkalomadtán lóra pattanva nyargaljon Versaillesba.

Lelkére kötöttem, hogy alaposan sarkantyuzza meg lovát és mondja meg Polignac hercegnőnek, hogy a királyné rosszul érzi magát, sürgősen látni óhajtja.

Szerencsére a hercegnő egyik kocsija is állandóan befogva állott, úgy hogy alig telt bele tíz perc, már a királynőnél volt.

A királyné zokogva tárta ki feléje karját...

Kimentem a szobából.

Egy negyedóra múlva csöngettek értem.

A királyné egészen megnyugodott és öltözködni akart.

Nemsokára D'Artois gróf érkezett meg Compiègneből és izgatottan kérdezte, hogy hol a királynő. Körülbelül egy félórát tárgyaltak hármasan a királynéval és Polignac hercegnővel és távozásakor odaszólt nekem, hogy a királyné hivat.

Mária Antoinette most már derűs arccal ült barátnője mellett a pamlagon. Kedvesen nyújtotta felém kezét:

- Megbúsítottam ma reggel, nagyon! Sietnem kell jó szívét megnyugtatni... Bizonyára tapasztalta már, hogy a legderűsebb nyári napokon, hirtelen sötét felhők kerekednek és pusztítással fenyegetik a földeket... aztán a legkönnyebb szél is szétkergeti őket... az ég megint legszebb kék... az idő ragyog... Ilyesmi történt velem is ma reggel!

Azután közölte, hogy a király Compiègneből egyenesen hozzá jön, vacsorálni. Magához kérte a konyhafelügyelőt, hogy együtt beszéljék meg az étrendet. Kizárólag a király kedvenc ételeit akarja készíttetni... ennyi figyelmet mindenesetre igyekszik tanúsítani a király iránt.

Polignac hercegnő szintén megszorította kezem és azt mondta, hogy boldognak érzi magát, hogy a királynő mellett lehetett abban a pillanatban, mikor őszinte barátnőre volt szüksége.

Nem tudtam meg a királyné heves és gyorsan muló bánatának okát, de a külső körülményekből könnyen kitalálhattam, hogy gonosz ellenségei felingerelték a királyt ellene, de aztán győzött a józan ész és szeretet. Artois gróf sietett meghozni a jó hírt.

Ha nem csalódom, 1787 nyarán a nápolyi királynő Bressac lovagot küldte titkos követségben a királynőhöz, hogy a nápolyi trónörökös és a Mária Antoinette leánya között házassági terveket szőjjenek.

Bressac lovag a dame d'honneur távollétében hozzám fordult, hogy kihallgatást eszközöljek ki részére és mindjárt elmesélte, hogy milyen bizalommal viseltetik iránta a nápolyi királyné és kért, hogy minden befolyásomat érvényesítsem, hogy Mária Antoinettet megnyerjem a nápolyi királyné tervének.

Vigyázatlan fecsegését felette gyanusnak találtam, de eredeti levelekkel igazolta magát.

Természetesen megtagadtam közbenjárásomat, megjegyezve, hogy államügyekbe nem avatkozhatom. A követ igyekezett magyaráztatni, hogy uralkodónője kívánsága nem tekintendő politikai szempontból.

A kért kihallgatást mindazonáltal kieszközöltem, de nem árultam el, hogy tudok az ügyről. Később a királyné maga beszélte el. Bizonyára örült, hogy nővére nem küldött tekintélyesebb követet, mert akkor nehezebb lett volna a kérést megtagadni.

Egyébiránt kíváncsiabbnak tartotta, hogy leánya unokafivéréhez, d'Angoulême herceghez menjen nőül. Egyik európai udvart sem tartotta a francia udvarral egyenrangúnak. Francia királyleány csak úgy szokhatná meg a külföldi életet, ha már hét éves korában elküldenék a kiszemelt udvarba. Tizenkét éves korában késő lenne. Emlékek és összehasonlítások örök életére szerencsétlenné tennék.

Mária Antoinette a magáénál alacsonyabb rendűnek tartotta testvérének, a nápolyi királynénak sorát.

A királyné szívjóságát és türelmét, az egyéni szabadság tiszteletét semmi sem jellemzi jobban a Castelnau eseténél. A szerencsétlen, bordeauxi származású ember eszelősen állította, hogy a királyné imádója.

Tíz évig utazgatott mindenüvé, az udvar után.

Magas, sovány külseje az örület bélyegét hordta magán és rendkívül kínosan hatott.

Ha a királyné játszott, két óra hosszat állott szemközt vele és le nem vette szemét róla. A kápolnában is szembe ült vele, el nem mulasztotta nyilvános étkezéseknél megjelenni, színházban is módját tudta ejteni, hogy a királyné páholya közelében állhasson. Saint-Cloudban, Fontainebleauban rendszeren egy nappal megelőzte az udvart és mindig vele kellett a királynénak találkoznia először.

Egyébként soha senkihez nem szólt.

Trianonban egész napokat, még esős időben is azzal töltött, hogy kereken járta a kertet. A királyné gyakran találkozott vele, mikor egyedül vagy gyermekeivel sétálgatott.

Kellemetlenül érintette a tolakodás, de nem akarta megengedni, hogy a szerencsétlen embert lezárják.

Seze úr próbált a lelkére hatni és Castelnau meg is ígérte, hogy nem fog többet alkalmatlankodni a királynénak, hanem visszamegy Bordeauxba.

Mária Antoinette megelégedését fejezte ki a tapintatos, ügyes eljárás fölött, azonban alig távozott Seze, Castelnau jelentkezett nálam és kétségbeesve vonta vissza ígéretét, mert nem tud úgy élni, hogy ne lássa a királynét.

Kissé nehezemre esett közölni Mária Antoinettel az újabb fordulatot, de szívem mélyéig meghatott, mikor válaszát hallottam:

- Jó! Maradjon itt és untasson tovább! Semmiesetre sem akarom, hogy szabadságától megfosszák.

Állítólag, mikor a királyi párt Varennesben elfogták, Castelnau bánatában éhen akart halni. Úgy törték rá az ajtót és eszméletlen állapotban találták a padlón. Hogy azután mi történt vele, nem tudom.

Ha a királyné nem is érzett heves szerelmet férje iránt, annyi bizonyos, hogy meghatottsággal vegyes lelkesedéssel értékelte jóságát, igazságosságát.

Egy este későn tért vissza a király szobájából. Könnyeit törülgetve mondta:

- Ne nyugtalankodjanak, amiért sírni látnak. Édesebb könnyeket nem sírhat asszony! A király jósága hatott meg ennyire. Kérésemre engedélyezte a Bellegarde és Monthieu pör revízióját, mert áldozatul estek Aiguillon hercegnek Choiseul herceg ellen táplált gyűlöletének. Nagy boldogság egy királynőre nézve, ha tisztelheti és bámulhatja azt, akivel trónját megosztja. Szerencséseknek mondhatom önöket is, hogy ilyen uralkodó alatt élnek.

Sohasem felejttem el a megható jelenetet. Együtt könnyeztünk a királynővel.

A legmesszebbmenő zsarnokság sem menthette volna a vad düh kitörését, amely ilyen szelídlelkű, mély érzésű uralkodókat szemelt ki áldozatul.

Ha a királynénak nyilvánosan kellett beszélnie, sohasem jött zavarba. Német származása ellenére is folyékonyan, választékos kifejezésekkel beszélt.

Minden szónoklatra válaszolt és ragaszkodott a Mária Terézia udvarából vett szokáshoz.

A Bourbon-ház hercegnői már régi idők óta sohasem fárasztották magukat azzal, hogy beszédekre válaszoljanak. Adelaide hercegnő rossznéven is vette Mária Antoinettetől, hogy nem maradt meg szokásaik mellett. Nézete szerint, elég néhány érthetetlen szót mormolni válaszul. A szónokot úgyis lefoglalják saját gondolatai, nem figyel arra, amit szólnak hozzá és meg van így is elégedve.

A királyné nem zavartatta magát ellenvetésekkel. Nézete szerint lustaság lenne néhány értelmetlen szót morogni. Világos, hogy a beszédekre válaszolni kell, tehát fejezze ki magát az ember egyszerűen, világosan, értelmesen.

Előfordult az is, hogyha a királyné előre megtudta, hogy milyen tartalmú beszédet fognak intézni hozzá, előre átgondolta és feljegyezte magának, hogy mit válaszoljon.

Polignac hercegnő tekintélye napról-napra növekedett. Barátai igyekeztek politikai célokra felhasználni befolyását.

A tehetségtelen Montbarrey miniszter távozott. Bukását nem alaptalanul tulajdonították a királynénak.

Természetesen úgy Montbarrey, mint felesége elkeseredett ellenségeivé váltak Mária Antoinettenek és Polignac hercegnőnek.

A hercegnő baráti körének köszönhető a Ségur és Castris kinevezése.

A királyné alapjában véve vonakodott új miniszterek kinevezésére befolyást gyakorolni és Polignac hercegnőnek sok könnyébe került barátai unszólása.

A férfiak sokszor szemére hányják asszonyoknak, hogy államügyekbe avatkoznak, holott éppen férfiak veszik igénybe az asszonyi befolyást olyan ügyekben, amelyekkel eszük ágába se jutna törődni.

Mikor Ségur hadügyminiszter bemutatkozott az udvarnál új minőségében, a királyné így szólt hozzám:

- Ma az én gyáramból kikerült minisztert látott. Egyrészt örülök neki, mert jónak tartom a választást a királynak teendő szolgálatok szempontjából, másrészt azonban sajnálom, hogy részem van a kinevezésben. Felelősséget vállalom magamra... Hogy lehetőleg szabaduljak tőle, becsületszavamra megígértem Ségurnek, hogy sohasem fogok kérvényeket széljegyzetekkel ellátni, sem cselekvési szabadságát nem kötöm meg követelésekkel kedvenceim érdekében.

A királyné remélte, hogy Necker rendezni fogja első minisztersége idejében a pénzügyeket. Maurepas szándéka ellenére, mindenáron igyekezett rábeszélni, hogy maradjon meg állásában. Sőt azt is mondta neki, hogy Maurepas már nagyon öreg s ha a királynak tisztelnie is kell korát és trónralépésekor történt első választását, nem fog már sokáig élni, mert nagyon beteges.

Necker azonban nem akart várni. Megsértődött a Maurepas hűtlen eljárásán és visszavonult a minisztériumtól.

A királyné érdeklődése Necker iránt alábbhagyott, sőt később előítélettel viseltetett iránta és ellenfeleihez csatlakozott.

A királyné barátai keresztülvitték a Calonne kinevezését.

A királynét elkedvetlenítette a dolog és barátsága Polignac hercegnővel lazulni kezdett. Akkoriban mondta nekem, hogyha uralkodóknak kedvenceik vannak, egész sereg befolyásos ember kerül a közelükbe. A kedvenceknek előbb az uralkodók kedvéért hizelegnek, azután önmagukért; végül pártot alakítanak és minden megrovandó cselekvésük az uralkodóra száll vissza, mert tőle kapták tekintélyüket.

A királyné rájött, hogy fejedelemnők privátélete sok, össze nem egyeztethető kérdéssel jár. Sokszor beszélt velem bizalmasan a dologról és panaszkolt, hogy társaséletéből sok kellemetlensége származik, de ő maga okozta a bajt, tehát nyugodtan túrnie kell. Ha szakítana a hercegnővel, még több kellemetlenség származna a dologból és újabb bonyodalmak keletkeznének. Nem mintha bármit is vethetne Polignac hercegnő szemére, vagy mintha rosszul választotta volna meg barátnőjét, hanem mert belátta a kellemetlen következményeket, ha barátai barátait is el kell viselnie. Már pedig ilyesmi társas együttlétben elkerülhetetlen.

Mária Antoinette többször kijelentette, hogy sokat tapasztalt saját kárán és majd annak idején éber szemmel fog örködni menyei viselkedése fölött, szigorúan fogja megválasztani udvarhölgyeiket is és sem rang, sem kegykérdések nem fogják választását befolyásolni. Meggondolatlan, fiatalkori lépéseit egyik könnyelmű udvarhölgyének tulajdonította. Elfogulatlanul beszélt fiatal éveit baklövéséről. Mennyi mindent lehetett volna remélni tapasztalt korától!

XI.

A királyné nem akadályozhatta ugyan meg Calonne kinevezését, de korántsem leplezte bosszankodását.

Polignac hercegnő házában az új miniszter, barátai jelenlétében mondta, hogy Franciaország pénzügyei a tehetetlen, de becsületes régi miniszter kezéből, gyakorlott intrikus kezébe kerültek.

Párisban mindazonáltal azt hitték, hogy Calonne a királynővel teljes egyetértésben jár el, sőt szabad kezet enged úgy neki, mint kegyencnőjének az állampénztár vagyonába.

1773-74-ik hosszú, hideg télen a király három milliót adott az éhinség enyhítésére.

Calonne szükségesnek találta közeledni a királynőhöz és igyekezett odaadó hűségről tanúságot tenni, amennyiben még egy milliót ajánlott fel, hogy saját nevében és akarata szerint ossza szét a szegények között.

Mária Antoinette visszautasította az ajánlatot, mondván, hogy állami pénzből kizárólag csak a királynak áll jogában jótékonytságot gyakorolni, mindenesetre takarékoskodni fog saját, külön jövedelméből, hogy juttathasson a szükségét szenvedőknek.

Calonne távozása után magához hivatott a királynő.

- Gratulálhat, drágám - mondta, - éppen most menekültem egy hálóból, vagy legalább is igen kellemetlen következményekkel járó bajtól.

Elmondta szóról-szóra beszélgetését Calonneval és végül hozzátette:

- Ez az ember teljesen tönkre fogja tenni anyagilag Franciaországot. Azt mondják, hogy én vittem keresztül kinevezését és elhitették a néppel, hogy pazarló vagyok. Pedig soha el nem fogadtam a kincstárból semmit, még a legtisztéletreméltóbb célokra sem.

A királynőnek magánjövedelméből mintegy öt-hatszázezer frank megtakarított pénze volt. Az összegnek mintegy felét inséges családok között osztattatta ki.

Mindent elkövetett, hogy leányában nemcsak részvétet és megértést keltsen szenvedők iránt, hanem hogy a szegények iránti kötelességek teljesítésére serkentse. Szüntelenül fázó és éhező szegényekről mesélt a gyermekhercegnőnek, aki már 8-10.000 frankot adott jótékony célra és az összeg egy részét, a királyné határozott kívánságára, sajátkezüleg osztotta szét szegények között.

Maradandó leckét és példát akart adni gyermekeinek a szenvedők iránti kötelességből és a nehéz tél újévén a legmodernebb és legszebb játékokat hozatta fel Párisból, valamennyit kiállította szobájába, kézenfogta gyermekeit, megmutatta nekik a gyönyörű babákat, játékszereket és kijelentette, hogy szándékában állott ugyan ebben az évben is ajándékokat venni részükre, éppúgy mint máskor, de a nagy hideg miatt annyi nyomorgó, szerencsétlen ember van Franciaországban és olyan nagy szükségét szenvednek, hogy elsősorban róluk kell gondoskodni, éppen ezért takarókra, meleg ruhákra, kenyérre költötte el minden pénzét, ajándékokra nem maradt. A gyermekeknek ezúttal csak éppen nézni szabad a szép játékokat, azután visszaküldi a boltosnak.

Sok kellemetlenséget szerzett a királynőnek utólag Saint Cloud megvásárlása.

A versaillesi kastély a sok átépítés, javítás következtében, belsejében megingott és alapos tatarozásra szorult.

Úgy szépészeti, mint biztonsági szempontból, át kellett építeni.

A király Micquehez fordult, hogy dolgoztasson ki új tervek és csináljon a kiadásokról költségvetést.

Egyidejűleg tőlem is tanácsot kért, a királyné körüli szolgálatra vonatkozólag.

Micque előttem tett jelentést arról, hogy az átépítés mennyi pénzbe és mennyi időbe kerülne. Már nem emlékszem, hogy hány millióról esett szó, de azt tudom, hogy hat év lett volna szükséges a munkálatokhoz, ha a kincstár pontosan fizeti az esedékes részleteket.

- És hány évig tartana - kérdezte a király, - ha a kincstár késedelmeskedik?

- Tíz évig, felség! - felelte az építész.

- Számítsunk akkor tíz évet és halasszuk 1790-ig a munkálatokat; a század utolsó évtizede fog rámenni.

Megbeszélték azt is, hogy az udvart az építés idejére át kell helyezni és a királynő tervéhez képest, Saint-Cloude megvásárlása jött szóba.

Eleinte csak egyszerű cserére gondoltak. Choisy, a vadászkastély és egy erdőség értéke éppen fedezte a megvásárlandó kastély árát.

A királynő takarékoskodni akart a cserével.

Több guvernöri tisztség Choisy és a vadászkastély eladásával megszűnt volna és a két királyi kastély személyzete is tekintélyesen leapadt volna.

A tárgyalások folyamán azonban Calonne és Breteuil eltekintettek a cserétől és több millió készpénzzel fizettek a cserébe szánt kastélyok helyett.

A királynő kérte férjét, hogy adja át Saint-Cloude-ot neki, amivel néhány magas javadalmasú állás feleslegessé válik. A király beleegyezett.

Saint-Cloud a királynőé lett. A személyzet az ő libériáját viselte, éppen mint Trianonban, sőt néhány rendeletet „a királynő parancsára” felirással függesztettek ki a kapukra.

A népnél visszatetszést szült a királynő eljárása. A király libériáit és a király aláírását akarták látni Saint-Clouban is és a monarchia szokásainak megsértését látták az ujításban.

Mária Antoinettenek értésére esett a zugolódás, de azt hitte, hogy tekintély szempontjából nem változtathat a dolgon.

- A saját kertjeimben joggal használhatom nevem! - mondta. - Mindenesetre rendelkezhetem és adhatok parancsokat anélkül, hogy állami jogokat megrövidítenék.

A párisiak azonban nem nyugodtak meg, továbbra is helytelenítették a királyné állítólagos jogbitorlását.

Espremenil kijelentette, hogy nemcsak rossz politika, de erkölcstelenség is, ha a francia királyné királyi kastélyokkal rendelkezik.

Mária Antoinette nem volt megelégedve a Calonne eljárásával ebben az ügyben. Vermond abbé örömmel látta az anyagi zavarok növekvését, mert mint a Calonne esküdt ellensége, szerette volna a toulousei püspököt a pénzügyek vezetésével megbíztatni.

Franciaország külpolitikai helyzete semmi kívánni valót sem hagyott. Az Angliával kötött kedvező béke kiköszörülte a régi csorbát. A trónt reményteljes örökösök vették körül. Erő és jólét sugárzott belőle. Mégis ebben az időben kezdte ki a polgárság csipős gúnyja, megvető lenézése az előkelőket, sőt magát az udvart sem kímélte.

Beaumarchais már régóta megnyerte bizonyos párisi körök tetszését, zenei tehetségével, többé-kevésbé sikerült darabjaival, a „Sevillai Borbély” azonban osztatlan elragadtatással találkozott és egész Párist meghódította.

Szellemes irataival nevetségessé tette a parlamentet és szoros összeköttetése Maurepasval, tetemesen növelte befolyását.

Nem elégedett meg eddigi sikereivel, hanem kiszolgáltatta a filozófusok és néptömegek csúfolódásainak a legtiszteletreméltóbb ősrégi szokásokat.

A francia szellem egyre jobban hajlott gúnyra és kritizálásra és mikor éles szatirájú darabját: a Figaro házasságát a cenzura nem tartotta előadásra alkalmasnak, mindenki törte magát, hogy legalább elolvashassa.

A szerző jóvoltából egyebet se lehetett hallani hosszú időközön át: „Olvastam a Beaumarchais legujabb darabját!” vagy pedig: „Ha hallani fogom a „Figaro házasságát.” A közhangulat egyre jobban sürgette a darab előadását.

Figarónak egyik kijelentése: „Csak kis szellemek félnek kis írásoktól”, megnyerte részére a legelőkelőbb köröket is, mert mindenki súlyt fektetett arra, hogy nagy szellemnek tartsák.

A Polignac hercegnő társasága pártfogásába vette Beaumarchaist és tüzesen védelmezték a darabot. Addig nem nyugodtak, míg végre felköltötték a király érdeklődését is.

XVI. Lajos kijelentette, hogy tudni akarja mi az, ami a közhangulatot ennyire foglalkoztatja.

Egy reggel sajátkezűleg írott kártyát kaptam a királynőtől, melyben elrendeli, hogy délután három órakor jelenjek meg pontosan nála, de ebédeljek előbb, mert hosszabb ideig óhajt igénybevenni.

A király és a királyné együtt ültek a Mária Antoinette magánszobájában. Szemközt velük szék és kis asztal állott, tekintélyes kéziratcsomóval.

- Ime, a Beaumarchais szindarabja! - mondta a király. - Nehány kihúzás és széljegyzet miatt nehezen olvasható. Már átfutottam, de azt kívánom, hogy a királyné is tudomást szerezzen róla. Senkinek se említse, hogy felolvasta.

Olvasáshoz fogtam. A király gyakran félbeszakított dicsérő vagy ócsárló megjegyzésekkel. Gyakran kiáltott fel:

- Izléstelen! Ez az ember olasz concettik modorát viszi színpadra!

A Figaro monológjánál, melyben hevesen támadja a kormányzatot, főképpen az állami fogházakra vonatkozó résznél, a király felugrott:

- Rémes! Ezt nem lehet előadni! Le kellene rombolni a Bastillet, hogy a darab előadása ne tűnjék fel veszedelmes következetlenségnek. Ez az ember mindenből gúnyt űz, amit tisztelni kellene.

A király bírálatának helyességére később a darab leglelkesebb hívei is rájöttek.

- Nem fogják előadni? - kérdezte a királynő.

- Nem! Semmi esetre! Nyugodt lehet! - felelte XVI. Lajos.

A társaságban mindazonáltal egyre hangoztatták, hogy a „Figaro házasságát” egészen bizonyosan előadják. Sőt fogadásokat is kötöttek reá.

Ami engem illet, nem fogadtam senkivel, mert jobban értesültnek hittem magam. Csalódtam!

A Beaumarchais pártfogói a király határozott tilalma ellenére is kiosztották a szerepeket a Théâtre Français színészei között.

Beaumarchais magyarázatokat tartott az egyes alakok jelleméről és az állítólagos drámai remekművet mindenáron színre akarták hozni, legalább egyetlenegyszer.

Az előadást a kisebb udvari multságoknál használt palota színháztermében óhajtották megtartani.

Rengeteg jegyet osztottak szét a legelőkelőbb társadalmi osztályhoz tartozó emberek között és kitűzték az előadás napját és óráját.

A király az előadás reggelén értesült a tervről és azonnal rendeletet bocsátott ki az előadás betiltására.

Mire a futár a paranccsal megérkezett, a nézőtér már majdnem megtelt közönséggel és az utcákon fogatok álltak hosszú sorban.

A darabot nem adták elő, de a király tilalma rossz hatást szült. A szabadság megsértését látták benne.

A csalódás szenvedélyes kitörésre ragadta az embereket. „Zsarnokság!” „Elnyomás!” hangzott a leghevesebb méltatlankodás minden oldalról olyan elkeseredéssel, ahogy csak monarchia bomlás előestéjén szoktak zugolódni.

Beaumarchais dühösen jelentette ki:

- Jól van uraim! Nem engedik meg, hogy itt adják elő! Esküszöm, hogy mindenek ellenére játszani fogják, ha máshol nem, a Notre Dame tetején!

Nemsokára hire járt, hogy Beaumarchais beleegyezett, hogy a kormányzást gyalázó részek töröltesse.

Vaudreuil engedélyt kapott, hogy vidéki kastélyában előadhassa a Figaro hírhedt házasságát, hadd bírálhassa el, hogy milyen áldozatokat hozott a szerző.

Campant is meghívták az előadásra. Előzetesen több ízben hallotta felolvasni a darabot, de kijelentése szerint, a világon semmit sem változtattak rajta. Véleményét közölte is több udvari emberrel, akik azonban egyre hajtogatták, hogy igenis, a szerző minden kívánt áldozatot meghozott.

Campant nagyon meglepte a nyilvánvalóan hamis erősködés és Beaumarchaisnak egy mondását idézte a Sevillai Borbélyból, Basil hangján: „Valóban, uraim, nem tudom, hogy kit akarnak becsapni! Hiszen az egész világ előtt ismeretes a titok!”

Végre nyíltan kérték apósomat, hogy mondja a királynőnek, hogy minden megütközést keltő részt töröltek a darabból.

Apósom azt válaszolta, hogy helyzete az udvarnál nem engedi, hogy véleményt mondhasson, csak abban az esetben, ha a királynő kérdi. Majd akkor megmondja véleményét.

A királyné azonban nem beszélt vele a dologról.

Nemsokára keresztülvitték a darab nyilvános előadását.

A királyné azt hitte, hogy Páris csalódni fog, mert a szatirikus részek törlése után, nem sokat ér az egész darab. Rossz szerkezetű és lapos.

A király fivére abban a meggyőződésben, hogy egyetlen éles vagy veszedelmes kifejezést sem hagytak a darabban, szintén elment az első előadásra.

Ismeretes, hogy a darab milyen leírhatatlan sikert aratott. A király fivére rosszalását fejezte ki.

A szerzőt nemsokára elfogták, ellenben a közönség egekig magasztalta darabját és az udvar nem merte betiltani.

A királynő leplezetlenül kifejezést adott bosszúságának mindenkivel szemben, aki a királynál közbenjárt a darab előadása végett.

Különösen Vaudreuil-t illette szemrehányásokkal, amiért kastélyában előadatta. Kegyencnőjének zsarnok és heves természetű barátja végül teljesen kegyvesztett lett.

A királynő egy este hazajövet Polignac hercegnőtől, behozatta kamarásával billiárd-dákóját tokjával együtt. Parancsára kinyitottam a tokot és a dákót két darabba törve vettem ki.

Egyetlen elefántcsontagyardból dolgozott, aranyvégű bot volt, igen izléses kivitelben.

- Látja - mondta a királynő, - Vaudreuil, hogy tönkretette a dákómat, pedig mennyire szerettem! A pamlagon hagytam, míg a hercegnővel beszélgettem. Vaudreuil bátorkodott használni és egyszer csak mérgében, mert egy golyót blokirozott, olyan hevesen csapott a billiárdasztalra, hogy a dákó ketté tört. Szegény ember annál is jobban megrémült, mert szeretne a dauphin nevelője lenni, ennél fogva rosszkor árulta el heves természetét. Bevallom, soha eszem ágába se jutott az állás betöltésénél reá gondolni. Éppen elég, hogy nevelőnőt kizárólag szívemre hallgatva választottam. Nem akarom, hogy a dauphin guvernőrijét barátaim befolyása szerint nevezzék ki. Felelős lennék a nemzetnek érte. Vaudreuil nem is sejti, hogy már is határoztam. Nem szóltam róla semmit a hercegnőnek. Képzelteri, hogy ma rossz éjszakát tölt szegény! Egyébként nem most jövök reá először, hogy királynők, magánszobájukban jóllehet unatkoznak... de más ember házában mindig engednek méltóságukból.

XII.

Alig zajlottak le a Beaumarchais körül felkavart, izgalmas viharok, a romlott erkölcsök talajában, közönséges gazemberek titokzatos intrikát szőttek, mellyel sikerült a királynő jellemét befeketíteniök és a trónt megillető tiszteletet megingatniok.

A nyakék hirhedt történetére célozok. Úgy híresztelték, hogy Rohan kardinális vette a királynőnek.

A legapróbb részletekig hiven el fogok mondani mindent, amit az ügrről tudok... és a legapróbb részletből is ki fog világlni, hogy a királynő távolról sem sejtette a reá váró szerencsétlen végzetet, amelyet emberi okosság fel nem tudott volna tartóztatni.

Említettem annak idején, hogy a királynő Böhmer ékszerésztől gyémántokat vett. Később a királytól is kapott gyönyörű ékszereket ajándékba. Következőleg ki is jelentette Böhmer előtt, hogy éppen eléggé el van látva ékszerekkel, nem óhajt venni több semmit.

Böhmer azonban évek óta igyekezett a kereskedelemben kapható, legkiválóbb szépségű gyémántokat összegyűjteni és többsoros nyakékben egyesíteni, hogy aztán a királynőnek eladhassa.

Mihelyt összeállította a nyakéket, elvitte Campan úrhoz és kérte, hogy beszélje reá a királynőt, hogy nézze meg és vegye meg.

Campan kijelentette, hogy megszegné hivatali kötelességét, ha a királynőt az egymillióhat-százezer frankos nyakék megvásárlására rábeszelné. Azt hiszi, hogy sem a dame d'honneur, sem a dame d'atours nem vállalkoznak a megbízásra.

Böhmer ezután kihallgatást eszközölt ki a királynál, hogy a pompás ékszert megmutathassa.

A király el volt ragadtatva a gyönyörű kiviteltől és rögtön látni akarta, hogyan áll a királynőnek.

Az ékszerdobozt átvitték a Mária Antoinette lakosztályába.

A királyné kijelentette, hogy nagyon sajnálná, ha ilyen sok pénzt adnának ki fölöslegesen. Van elég sok és szép gyémántja. Többre nincs szüksége. Az udvarnál évenként alig ötször-hatszor viseli gyémántjait. Küldjék vissza feltétlenül a nyakéket Böhmernek. Sokkal fontosabb lenne hajót építtetni azon a pénzen, amibe az ékszer kerülne.

Böhmert leverte a kudarc. Állítólag minden európai udvarnál megpróbálta eladni nyakékét, de senkisé sem óhajtotta megvenni a drága darabot.

Egy év mulva még egyszer felajánlotta a gyémántokat Mária Antoinettenek és értésére adta, hogy részletfizetésre, évjáradék ellenében is szívesen odaadja.

A király környezete igen előnyösnek tüntette fel az ajánlatot, úgyannyira, hogy még egyszer szóba hozta felesége előtt a nyakéket. Jelen voltam beszélgetésüknél és jól emlékszem, hogy a királyné úgy nyilatkozott, hogy ha a király nem találja túlságosan terhesnek a fizetési kötelezettségeket, vegye meg a gyermekeknek. El lehet tenni esküvőjükig. Ami őt illeti, sohasem fogja viselni. Világért sem tenné ki magát szemrehányásoknak. Mindenki megszóláná, hogy ilyen drága ékszert vétetett magának.

A király azt mondta, hogy igen fiatalok még a gyermekei ahhoz, hogy már most ilyen költséget viseljen... és különben is nem lehet holt tőkének áldozni akkora összeget.

A leghatározottabban visszautasították tehát a Böhmer ajánlatát.

Az ékszerész fűnek-fának panaszkodott, hogy milyen szerencsétlenül járt. Természetesen mindenki megróttta, hogy miért készít megrendelés nélkül ilyen rendkívül drága ékszert?

Hónapokig tartó, újabb eredménytelen próbálkozás után végre ismét sikerült kihallgatást kapnia a királynőtől, aki éppen együtt volt kis leányával.

Mária Antoinettenek eszébe se jutott, hogy Böhmer a kihallgatáson megint szóba akarja hozni a két ízben határozottan visszautasított nyakéket.

Az ékszerész térdreborult a királynő előtt, összekulcsolta kezét és zokogva kiáltotta:

- Felség, tönkrement, becsstelen ember leszek, ha nem veszi meg a nyakéket! Nem fogom túlélni. Ha elutasít, egyenesen a vízbe ölem magam.

A királynő szigorú hanggal igyekezett észretéríteni a magáról megfelejtkező embert.

- Álljon fel, Böhmer úr! Nem szeretem az ilyen jeleneteket. Tisztességes embernek nem kell térden állva könyörögnie. Ha megölné magát, igazán sajnálnám, mint ahogy az ember beteg örültet sajnál, de igazán nem éreznék semmi felelősséget a szerencsétlenségért. Nemcsak, hogy egyáltalán nem rendeltem meg önnél az ékszert, amelyért most úgy kétségbeesik, hanem határozottan kijelentettem, valahányszor ékszereit emlegette, hogy egyetlen kővel sem óhajtom szaporítani meglevő gyémántjaimat. A nyakéket visszaküldtem önnek. A király felajánlotta, hogy megveszi. Visszautasítottam. Ne beszéljünk tehát többet róla. Vegye szét a nyakéket és adja el a köveket egyenként. Sohse ugorjék a vízbe! Rossznéven veszem, hogy előttem és gyermekem jelenlétében ilyen kétségbeesett jelenetre vetemedett. Remélem, soha többet nem fog előfordulni. Most elmehet!

Ugyanabban az időben Rohan kardinális, aki máig is érthetetlen módon beugrott a Lamotte asszony csapdáiba, felkereste Saint Jamest, a rendkívüli háborús kiadások felügyelőjét és nagyobb pénzüsszeget kért kölcsön tőle. Többek közt megemlítette, hogy üzleti összeköttetésbe lépett Böhmerrel, hogy a királyné részére megszerezze a csodálatos nyakéket.

Saint James maga is rossz anyagi körülmények között lévén, nem teljesítette a Rohan kardinális kérését. Nem adott pénzt kölcsön. Ellenben sehogysem fért fejébe, hogy Rohan megbízást kapott volna a királynőtől ékszervásárlásra. Tudta, hogy a királyné nem szereti a kardinálist.

Szükségeseinek tartotta tehát elmondani a királynőnek a kardinális bizalmas közléseit.

Hogy mikor és milyen módon tett említést a királynőnek, nem tudom.

Mária Antoinette kétségkívül nem tulajdonított fontosságot a dolognak. Hogy is képzelhette volna boldogsága és dicsősége tetőpontján, hogy az intrikából a legszomorúbb balsors háramlik rá? Mindössze annyit említett előttem, hogy Böhmer még mindig foglalkozik a szerencsétlen nyakéküggyel és reméli, hogy megveszi tőle. Saint Jamestől tudta meg.

Lelkemre kötötte, hogyha alkalmilag találkozom Böhmerrel, kérdezzem meg tőle, hogy mit csinált a nyakékkal?

Következő vasárnap, éppen a királynő miséjére menve, találkoztam az ékszerésszel. Szóba álltam vele és elkísért a rácsig.

Megkérdeztem, hogy túladd-e már a nyakéken? Azt felelte, hogy eladta a konstantinápolyi udvarnak, jelenleg a szultán kegyencnőjének birtokában van.

Örültem, hogy most már a királynőnek békessége lesz. Este jelentést tettem az ékszerésszel való találkozásomról és beszélgetésünkről.

A királynő csodálkozásának adott kifejezést, hogy a Franciaországban készült ékszer a szerailig jutott.

Ebből az alkalomból kifolyólag hosszasan beszélt arról, hogy a nők izlése és vágyai mennyire megváltoznak húsz és harminc év között. Elmesélte, hogy már tíz éves korában valósággal rajongott ékszerekért, most azonban csak baráti társaság, falusi élet, elfoglaltság és gyermekei nevelése érdekli.

Ettől a pillanattól kezdve a szerencsétlen bonyodalom kitöréséig nem esett a nyakékról szó.

1785-ben keresztelték d'Angoulême herceget. A király ebből az alkalomból vállszalagot, csattokat és kardot rendelt Böhmernél azzal a paranccsal, hogy adja át a királynőnek.

A tárgyakkal kapcsolatban Böhmer egy jegyzéket is nyújtott át.

A királyné bejött hozzám a könyvtárszobába, megmutatta a jegyzéket és azt mondta, hogy ha reggel megfejtetem a Merkur rejtvényeit, most fejtsem meg a Böhmer úr sorait is; mit jelenthet az, hogy: „boldognak érzi magát, hogy Európa legszebb gyémántjait a királynő bírja és kéri, hogy ne felejtse el.”

- Vajjon megint vannak ékszerei? - mondta a királynő. - Kétségbe lennék esve, mert feltettem magamban, hogy ezzel az emberrel nem akarok érintkezni többet. Ha átalakításokra lesz szükségem, kamaraékszerészemet veszem igénybe, aki sokkal büszkébb annál, semhogy bármit is reám erőszakoljon.

A királyné elégette a Böhmer írását az égő viaszgyertyáknál.

- Nem érdemes megőrizni! Ha megint találkozik vele, ne felejtse el megmondani, hogy egyáltalán nem szeretem már a gyémántokat és soha életemben nem vásárolok többet. Ha lenne fölösleges pénzem, inkább a Saint-Clouddal határos földeket venném meg. Mondjon el neki mindent részletesen és verje ki fejéből az ostobaságokat.

Megkérdeztem, hogy magamhoz rendeljem-e?

Mária Antoinette azt válaszolta, hogy jobb lesz, ha alkalomra várok, mert ilyen ember minden lépést félremagyaráz.

Beszélgetésünk után elutaztam birtokomra, Crespybe.

Apósom minden vasárnapra hívott vendégeket és olykor Böhmer is kijött.

Ezúttal is, érkezésem után két nappal, megjelent.

Szóról-szóra elmondtam mindent, amit a királynő lelkekre kötött.

Az ékszerész majdnem kővé meredt és azt kérdezte, hogy hogyan lehetséges az, hogy a királynő nem értette meg sorait?

- Magam is olvastam és igazán nem értettem! - válaszoltam.

- Azon nem csodálkozom! - jelentette ki Böhmer és hozzátette, hogy tulajdonképpen az ügy titok, de ha négyszemközt beszélhetnék vele, elmondana mindent, ami közte és a királynő között történt.

Csak este, a párisi vendégek távozása után beszélhettem tüzetesebben Böhmerrel.

Lenn sétáltunk a kertben. Szóról-szóra emlékszem az egész beszélgetésre, mert rögtön éreztem, hogy veszedelmes csalásról van szó. Izgatott lettem és minden legcsekélyebb részlet mélyen vésődött emlékezetembe.

Sejtettem, hogy a királynő veszélyben forog és annyira foglalkoztatott a csalások és hazugságok tömkelegéből való menekülés lehetősége, hogy még azt se vettem észre, hogy megeredt az eső és nagyokat dörög és villámlik, mialatt Böhmerrel beszélgetek.

- Most mondja meg, hogy mit jelent az az írás, amelyet őfelségének a kápolnából jövet átadott? - kérdeztem.

- Lehetetlen, hogy a királynő ne tudná, asszonyom!

- Bocsásson meg! Az ő megbízásából kérdem!

- Csak tréfált!

- Nem tudom, hogy milyen tréfa fordulhatna elő ebben az ügyben ön és a királynő között! Hiszen ön is jól tudja, hogy a királynő ritkán öltözik díszbe! Még ön is említette, hogy a versaillesi udvar egyszerűsége sokat árt üzletének. A királynő attól tart, hogy mindig újabb ékszereket akar felajánlani és meghagyta, hogy nyomatékosan jelentsem ki, hogy meglevő gyémántjaihoz még húsz louisdorért se venne többet.

- Meghiszem! Kevésbé volna reá szüksége, mint valaha. De mit mondott a pénzről?

- Régen kifizette önt!

- Téved, asszonyom! Igen nagy összeggel tartozik még!

- Mit akar ezzel mondani?

- Mindent be kell vallanom. A királynő titkolja ön előtt, hogy megvette a nyakéket.

- A királynő? Hiszen visszautasította! Nem akarta, hogy a király megvegye, pedig felajánlotta.

- Úgylátszik megváltoztatta szándékát.

- Ha megváltoztatta volna szándékát, kétségkívül közölnie kellett volna a királlyal... Sohasem láttam a nyakéket a királynő ékszerei között.

- Pünkösdkor akarta viselni. Nagyon csodálkoztam, hogy nem tette fel.

- Mikor közölte önnel a királynő, hogy megveszi az ékszert?

- Sohasem beszélt velem erről!

- Ki közvetített?

- Rohan kardinális.

- Tíz év óta egyetlen szót sem beszélt Rohannal. Kedves Böhmer, magát meglopták. Nem tudom, hogy milyen intrika folytán, de bizonyossággal állíthatom.

- A királyné csak úgy tesz, mintha nem lenne jóban a kardinálissal, de alapjában véve nagyon jól vannak!

- Hogy érti azt, hogy a királynő úgy tesz, mintha nem lenne jóban valakivel? Sőt ellenkezőleg! Uralkodók inkább úgy tesznek mindig, mintha mindenkivel jóba lennének! És azt hiszi, hogy azt is csak szinlelte négy évig, hogy se megvenni, se ajándékba kapni nem óhajtja a maga nyakékát? Most aztán mégis megvette, de úgy tesz, mintha elfelejtette volna és nem viseli?... Ostobaság, kedves Böhmer! Nagyon sajnálom önt, hogy ilyen intrikába keveredett... a királynéért is remegek! Hiszen alig félévvel ezelőtt, mikor kérdeztem, hogy mi történt a nyakékkal, azt válaszolta, hogy a szultán kegyencnőjének adta el!

- A királyné kívánsága szerint válaszoltam! Rohan kardinálissal üzente, hogy mindenkinek azt válaszoljam.

- Milyen módon jutottak el önhez a királyné parancsai?
- Sajátkezüleg aláírt levelekben. Egy idő óta kénytelen vagyok hitelezőimnek mutogatni a királyné aláírását, hogy megnyugtassam őket.
- Soha nem kapott semmi pénzt?
- A nyakék átadásánál harmincezer frankot kaptam öfelségétől a kardinális útján. Biztosíthatom önt, asszonyom, hogy titokban találkoznak. A pénz átadásakor még azt is elmondta Rohan, hogy a királynő előtte vette ki porcellán íróasztalából irattárcáját.
- Hazugság! Ön csakugyan büntetést érdemel, hogy a királynak és királynőnek tett hűség- esküje ellenére is ilyen fontos ügyben tárgyalásokba bocsátkozik, közvetlen parancs kapása nélkül.

Utóbbi megjegyzésem megdöbbenetete a korlátolt embert. Kérdezte, hogy mitévő legyen?

Tanácsoltam, hogy haladéktalanul keresse fel Breteuil bárót, akinek ügykörébe tartozik a koronagyémántok őrzése, mondjon el neki mindent őszintén. Böhmer jobban szeretne volna, ha én közlöm a királynővel a történeteket. Megtagadtam kívánságát, mert nem akartam a titokzatos hálószövésbe keveredni.

Tíz napot töltöttem birtokomon. Azalatt Böhmer, Breteuil báró helyett Rohan kardinálist kereste fel.

A kardinális az ékszerész látogatásáról feljegyzést csinált magának. A papírlapot megtalálták, mikor házkutatást tartottak nála, íróasztala fiókjában. Georgel abbé ugyan minden iratát elégette, ez azonban úglátszik elkerülte figyelmét. A papíron csak néhány szó állott: „Ma, augusztus 3-án, Böhmer künn volt a madame Campan birtokán és tőle hallotta, hogy a királyné sohasem kapta meg a nyakéket, tehát őt kijátszották.”

Tulajdonképpen rögtön, az ékszerész távozása után jelentkezni szerettem volna Trianonban a királynőnél, de apósom megakadályozott. Véleménye szerint a miniszter kötelessége a pokoli ügyet kideríteni és rendezni.

Böhmer a kardinálistól nem Breteuil miniszterhez ment, hanem egyenesen Trianonba és üzenetet küldött a királynénak, hogy tanácsom szerint beszélni óhajt vele.

A királyné az üzenetre csak annyit válaszolt: „Ostoba ember! Nincs semmi beszédem vele és nem óhajtom látni.”

A királynő néhány nap múlva értem küldött, hogy tanuljam be vele a Rosine szerepét, melyet a Sevillai Borbélyban játszania kellett.

Egyedül ültünk a pamlagon és csak a szerepről beszéltünk.

Körülbelül egy órát töltöttünk tanulással, mialatt folyton a nyakékre kellett gondolnom és alkalomra vártam, hogy szóbahozzam a dolgot.

Végre megkérdezte:

- Tudja-e, hogy az az ostoba Böhmer beszélni akart velem és azt állította, hogy maga tanácsolta? Nem fogadtam. Mit akarhat tőlem? Nem tudja?

Igy tudtam meg, hogy Böhmer nem követte tanácsomat.

Természetesen, nyomban közöltem a királynővel mindent, amit tudtam, bármilyen fájdalmas volt is reám nézve, hogy ilyen aljas dolgokkal szórakoztassam.

Többször el kellett ismételnem mindent, amit Böhmerrel beszéltem.

A királynő határtalanul bosszankodott az aláírásával hamisított adóslevelek miatt. El nem tudta képzelni, hogy milyen módon keveredett a kardinális a dologba. Az embernek az esze megállt.

Azonnal futárt küldött Vermond abbéért és Breteuil miniszterért. Böhmert is magához hívatta másnapra.

Aznap este adták elő a Sevillai Borbélyt. Ez volt az utolsó eset, hogy a királynő falusi visszavonultságában színjátszással szórakozott.

Másnap reggel Mária Antoinette szigorúan kérdőre vonta Böhmert, hogy miféle ostobaságért kell még mindig a szerencsétlen nyakékról hallania? Miért akar mindenáron eladni valamit, amit már évekkel ezelőtt mindig visszautasított?

Böhmer azt felelte, hogy kénytelen vele, mert hitelezőit már nem tudja elhallgattatni.

- Mi közöm hitelezőihez? - kiáltott fel a királynő.

Az ékszerész lassanként mindent bevallott és a legmerészebben ragaszkodott konok meggyőzéséhez, a királynő meglepetése és haragja ellenére is.

Hiába beszélt a királynő. Böhmer egyre azt hajtogatta:

- Most már elmúlt a tettetés ideje, felség. Kegyeskedjék bevallani, hogy birtokában van a nyakék és gondoskodjék támogatásomról, ellenkező esetben bukásom úgylis ki fogja deríteni.

El sem lehet képzelni a királynő kétségbeesett lelki állapotát.

Aggasztó izgalomban találtam az ékszerész távozása után.

Kétségbeejtette a gyanúsítás, hogy olyan ember, mint Rohan kardinális, teljes bizalmát birja és vele szövetkezik, hogy a király tudta nélkül olyan ékszerhez jusson, amelyet a királytól nem akart elfogadni.

Napokig tárgyalt Vermond abbéval és Breteuil báróval a teendőkről.

Sajnos, mindkét tanácsadója vakgyűlöletet érzett a kardinális iránt és elfelejtették, hogy a legmagasabb rangú államférfiak, ha még olyan aljas bűnöket követnek is el, mindig találnak védelmezőkre és pártfogókra saját társaságukban és hogy Rohan, a papfejedelem is, jelentős párttal fog rendelkezni, főképen ha majd hozzájuk csatlakoznak mindazok, akik elégületlenek az udvarral és a fővárosi nagyszájú rágalmazók.

A báró és az abbé örültek, hogy régi ellenségük végkép elbukik és egész Európa színe előtt megbélyegzik.

Eszük ágába se jutott csendesesen, diszkréten elsimítani a felkavart hullámokat.

Távozásuk után megint beszéltem a királynővel.

Megrémültem felindult lelkiállapotától.

- Ilyen undorító bűnöket feltétlenül le kell leplezni! - kiáltott fel. - Ha római bibor és fejedelmi főveg pénzéhes gazembert rejteget, aki attól sem riad vissza, hogy uralkodója feleségét meghurcolja, hadd tudjon róla Franciaország és egész Európa.

Nem titkoltam el a királynő előtt aggodalmaimat.

- Tudtam, hogy mennyi ellensége van... nem ok nélkül tartottam szomorú következményektől, ha az egész civilizált világ előtt szellőztetik a botrányt. Egész bizonyosan mindent el fognak követni, hogy minél jobban összekuszálják a szálakat.

Könyörögtem, hogy bölcs és megfontolt rendszabályokhoz nyuljon.

Elhallgattatott és azt mondta, hogy nyugodt lehetek, hogy nem fognak semmi vigyázatlanságot elkövetni.

Ha Mária Antoinette Verguenestől kért volna tanácsot, ez a tapasztalt emberismerő férfi azonnal helyesen bírálta volna el a dolgot és nem hagyta volna, hogy ilyen botrányral a Mária Antoinette királyi nevét meghurcolják.

Augusztus 15-én Rohan kardinálist a király dolgozószobájába idézték. A királynő is jelen volt.

- Vásárolt ön gyémántokat Böhmertől? - kérdezte a király.

- Igen, felség!

- Mit csinált vele?

- Azt hittem, hogy átadták a királynőnek!

- Kitől kapott megbízást?

- Egy Lamotte Valois nevű hölgy felmutatta a királynő levelét. Azt gondoltam, hogy szolgálatot teszek vele őfelségének, ha megbízását teljesítem.

A királynő közbeszólt:

- Hogy is képzelhette kardinális úr, hogy éppen önt, akivel nyolc év óta nem állottam szóba, fogom ilyen kényes ügy vezetésével megbízni, főképen Lamotte asszony közvetítésével?

- Látom - mondta a kardinális - hogy csunyán megcsaltak. Ki fogom fizetni a nyakék árát. Elvakított a gondolat, hogy őfelsége tetszését megnyerhetem. Nem láttam a csalást. Nagyon sajnálom és nagyon kellemetlen reám nézve.

Irattárcájából kivette a királynőnek Lamotte asszonyhoz intézett állítólagos levelét.

A király megnézte és visszaadta a kardinálisnak:

- Ez nem a királynő írása. Az aláírás nem az övé. Hogy lehet, hogy Rohan herceg, Franciaország kardinálisa nem tudja, hogy a királynő nem „Marie Antoinette de France”-nak írja alá magát? Minden ember tudja, hogy királynők csak keresztnévüket írják alá.

A király elővett egy levélmásolatot, melynek eredetijét a kardinális írta Böhmernek.

- Irt ön ilyen tartalmú levelet? - kérdezte.

A kardinális átfutotta a sorokat:

- Nem emlékszem, hogy írtam volna!

- És ha az eredetit mutatnák önnek aláírásával?

- Ha én írtam alá, akkor a levél valódi.

- Magyarazza meg a talányt kardinális úr. Nem akarom hibásnak vélni. Igazolja magát. Magyarazza meg, hogy mit jelent közeledése Böhmerhez, mit jelentenek a biztosítások, cédulák?

A kardinális elsápadt és az asztalhoz támaszkodva mondta:

- Sokkal zavartabb vagyok, felség, semhogy kérdéseire feleletet adhatnék.

- Fontolja meg, kardinális úr. Lépjen be magánszobámba. Papírt, tollat és tintát talál. Irjon fel mindent, amit mondani akar nekem.

A kardinális leült az íróasztalhoz és egy negyedóra múlva teleírt papírlappal jött vissza, de az is éppen olyan zavaros volt, mint szóbeli kijelentései.

A király kijelentette:

- Elmehet, kardinális úr!

Rohan távozott a király szobájából. Breteuil báró kísérte és a testőrség egyik altisztjével lefogatta. Azután átadta Agoult adjutánsnak, hogy kísérje a Bastilleba.

A fiatal gárdatiszt valósággal elképedt a kapott parancs hallatára.

Rohan az ajtóban egyik szolgájával találkozott. Németül szólította meg és a hadnagytól ceruzát kérve, néhány sort írt legbizalmasabb barátjának: Georgel abbénak, melyben kérte, hogy levelezését Lamotte asszonnyal és általában minden levelét azonnal égesse el.

Georgel abbé teljesítette a parancsot, még mielőtt Crosne rendőrtisztviselő a kardinális iratait lepecsételhette volna.

A levelek megsemmisítése, különösen a Lamotte asszony leveleinek eltűnése áthatolhatatlan fátylat dobott az egész cselszövésre.

A királyné sehogysem tudott a Lamotte asszony arcvonásaira emlékezni. Sokan ismerték a veszedelmes nőt és gyakran látták Versaillesban vasárnaponként.

A Rohan-üggyel kapcsolatban egész Páris foglalkozott Lamotte asszonnyal és árulták arc-képeit.

A királynő meghagyta, hogy vegyem meg a rézmetszetet, kíváncsi rá, mert állítólag hasonlít hozzá. Másrészt még talán eszébe fognak jutni arcvonásai, hátha csakugyan látta Versailles csarnokaiban.

A Lamotte asszony apja anteuili paraszt volt, habár a Valois nevet viselte.

Boulainvilliers asszony egy ízben két csinos parasztleányt látott, amint kínosan cipeltek rőzse-kötegeket.

A plébános megjegyezte, hogy ezek a leányok igen fontos okmányok birtokában vannak és kétségkívül a Valois-ház egyik törvénytelen gyermekének leszármazottjai.

Az oldalági Valois-család rég nem mutatkozott a nyilvánosság előtt. Bizonyos születési hibák szélső nyomorba döntötték.

A család utolsó, ismert tagja, Gros-Bois nevű uradalom tulajdonosa igen ritkán járt fel az udvarhoz. XIII. Lajos megkérdezte egyszer tőle, hogy mit csinál mindig falun, amire Valois úr azt felelte:

- Felség, amit tennem kell!

Rövid idő múlva rájöttek, hogy pénzt hamisít.

Mihelyt a kardinális elfogatásának híre Párisban elterjedt, Condé herceg, aki a Rohan-családból nősült, továbbá Soubise marsall és Marzan hercegnő nagy lármát csaptak, a családjukat ért sérelemért.

A papság, kardinálisoktól kezdve a legutolsó seminaristáig nem győzött jajgatni, sopánkodni a magas méltóságú főpap elfogatása miatt.

Egész sereg ember igyekezett megtorolni az udvar meggondolatlan lépését.

Lamotte asszonyról is kell néhány szót szólanom.

Sem a királynő, sem környezete, soha semmi néven nevezendő összeköttetésben nem állottak a cselszövő asszonnyal.

A per folyamán sem tudott megnevezni senkit, akivel ismeretségben lett volna az udvarnál, egy Desclos nevű lakájon kívül. Állítólag neki adta át a Böhmer nyakékét.

Desclost szembesítették Lamotte asszonnyal és akkor kiderült, hogy életében egyetlenegyszer látta egy versaillesi szülész feleségénél, akihez jární szokott. A nyakéket nem vette át tőle.

Lamottené egy közönséges gárdistához ment nőül. A Belle Image nevű, igen közepes szállodában lakott Versaillesban.

Elképzelhetetlen, hogy milyen módon hitette el az emberekkel, közönséges egyénisége ellenére, hogy jó barátságban van a királynővel.

Mindenki tudhatta, hogy a királynő ritkán adott audienciát és kizárólag magasrangú személyiségeket fogadott.

A kardinális pere igen ismeretes ahhoz, hogy részleteit ismertessem.

Legsúlyosabban szólott ellene 1785 februárjában Saint Jamesszel folytatott beszélgetése, mikor megmutatta a királynő állítólagos levelét és a kapott megbízás alapján kölcsönt óhajtott felvenni.

Ugyancsak terhelő bizonyítékként szerepelt a fiókjában talált feljegyzés a Böhmer látogatásáról, a birtokomon lezajlott beszélgetésünk után.

Ajánlkoztam a királynak, hogy elmondom, amit Böhmertől hallottam, hogy t. i. a kardinális eldicsekedett, hogy a királynő az első részlet fejében fizetett 30.000 frankot jelenlétében vette ki porcellán íróasztalából.

A király nem fogadta el indítványomat.

- Négyszemközt beszélt Böhmerrel? - kérdezte.

- Egyedül voltam vele a kertben, felség.

- Akkor úgyis le fogja tagadni. Nem számíthatunk őszinteségére, mert félti az egymillió-hatszázezer frankját. Azt is hihetnék, hogy a királynő utasította önt vallomástételre. Nem lehet!

A nemesi családok igen nagy része, azonkívül az egész papság élesen kikelt a kormány és főképen a királynő ellen.

A papság azt kívánta, hogy papi bíróság ítélkezzék a Rohan kardinális ügyében és felháborodva méltatlankodtak, hogy a legszerényebb pap is csak a saját felebbvalói ítélőszéke elé kerülhet, miért fosztják meg a főpapot az őt megillető jogtól?

Sok terhelő körülmény merült fel Rohan kardinális ellen, mégis három szótöbbséggel felmentették. Lamotte asszonyt megbélyegzésre és börtönre ítélték, férjét, aki vonakodott a törvényszék előtt megjelenni, életfogytiglani gályarabságra ítélték.

A királynőt nagyon leverte a per kimenetele.

Az ítélet kihirdetése után azonnal felkerestem.

Sírva találtam magánszobájában.

- Jöjjön és sajnálja mélyen sértett királynőjét, aki igazságtalanság és misztifikációk áldozata lett! - mondta szomorúan. - Egyébként én is sajnálom magát, mint francia nőt! Mert ha én sem találtam igazságos bírót ilyen becsületbevágó ügyben... mit várhatna maga, ha esetleg vagyona és becsülete perre kerülne?

Abban a pillanatban a király lépett be.

- Gondterheltnek találja a királynőt, ugy-e? - fordult felém. - Nem csoda! Minden oka megvan reá. Mindenki csak Rohan herceget, a főpapot látta az egész ügyben és nem a pénzéhes embert, aki vállalkozásba becsátkozott abban a hitben, hogy a nyereség fedi a költségeket, azután őt magát is becsapták. Ezt a gordiusi csomót Nagy Sándor nélkül is meg lehet oldani.

Az idők folyamán mind erősebb gyökeret vert a meggyőződés, hogy a kardinálist Lamotte asszony és Cagliostro csunyan kijátszották. A király azonban úgylátszik azt hitte, hogy ő is belevegült az aljas cselszövésbe.

Breteuil báró kegyvesztett lett az udvarnál, mert a kardinális iránt táplált gyűlölete okozta az ügy kellemetlen kimenetelét.

Sokan abban látták kegyvesztettsége okát, hogy ellenezte unokája és a fiatal Polignac herceg házasságát.

Vermond abbé az ügyben elkövetett hibákat és baklövéseket Breteuil báróra hárította és megszűnt pártfogója lenni a királyné előtt.

Laurencel, a főügyészhelyettes, átadott a királynőnek egy jegyzéket, amelyen fel volt tüntetve, hogy milyen eszközökkel és kiknek a szavazatát szerezték meg Rohan kardinális részére a perben.

A jegyzék sokáig volt apósom birtokában. Halála után hozzám került, de elégettem. Csak arra emlékszem, hogy a nők nem a legszebb szerepet játszották rajta, erkölcs szempontjából. Nőkkel és pénzzel szédítették el a legöregebb és legtiszteletreméltóbb emberek fejét. Egyetlen egy parlamenti tagot sem nyertek meg az ügynek meggyőzés alapján.

XIII.

A hirhedt nyakék ügyet Georgel abbé, a Rohan kardinális barátja és leghívebb embere, következőképpen magyarázza emlékirataiban:

„Lamotte grófnő, aki olyan fontos szerepet játszik a drámában, Champagne egyik szalmatetős viskójában született. Mint később sikerült bizonyítani, a Saint-Remy gróf ágán, a Valois királyi családból származott. Horrier genealógus bizonyítványt állított ki róla.

A magas származás azonban korántsem enyhítette nyomorát.

Lamotte nevű csendőrhöz ment nőül.

Igen szerény anyagi eszközökkel rendelkeztek mind a ketten.

Lamotte grófnő a kardinális nagylelkűségéhez fordult, hogy beszéljen érdekében a királlyal.

A grófnőt nem lehetett viruló szépségnek nevezni, de ragyogó fiatalsága, arcának vonzó és szellemes kifejezése, látszólagos nyíltsága határozottan nagy varázst gyakoroltak.

Látni fogjuk azonban, hogy a csábító külső, Circe lelkét és bűvölő tehetségét takarta.

A Valoisk leszármazottjának szerencsétlen helyzete mély hatást gyakorolt a kardinális lelkére.

Legnagyobb készséggel igyekezett a grófnőnek, elődeihez méltó pozíciót kieszközölni, de sajnos a király anyagi helyzete nem engedte meg, hogy nagy vagyonokat ajándékozzon és így csak kisebb támogatásban részesíthette, éppen hogy a szélső nyomortól megmentse.

A hódító, tapasztalt asszony nemsokára elég fogékonnak találta jötevője szívére a leghevesebb érzések befogadására.

Egyrészt hála címén, másrészt újabb segélykérésekért, mindegyre felkereste a kardinálist.

Észrevette, hogy egyénisége érdeklődést keltett az érzékek hatása alatt álló hercegekben.

Ő eminenciája azt tanácsolta pártfogoltjának, hogy forduljon közvetlenül a királynőhöz. Bizonyosra vette, hogy a grófnő előkelő származása és szomorú anyagi helyzete hatni fognak a királynő szívére. Bevallotta, hogy ebben az ügyben semmit sem tehet érte, mert sajnos, a királynő gyűlöli. Életének és legszebb éveinek legnagyobb keserősége, hogy magára vonta uralkodónője haragját.

A bizalmas beszélgetés pártfogó és pártfogolt között veszedelmes szikrát csiholt ki és nemsokára lángot lobbantott.

A grófnő rövid idő múlva igyekezett a kardinálist meggyőzni arról, hogy végre sikerült a királynő legbizalmasabb környezetébe jutnia és első kötelességének tartotta a kardinális érzéseit addig és olyan ékesszólóan ecsetelni, míg végre legyőzte a királynő előítéletét és felköltötte érdeklődését Rohan herceg iránt.

A királynő meg is engedi, hogy a kardinális írásban igazolja magát előtte, sőt hajlandó levelezésbe is lépni vele mindaddig, míg elérkezettnek látja az időt, hogy kegyét a nyilvánosság előtt is bebizonyítsa.

Lamotte grófnő fogja közvetíteni a levelezést és a kardinális nemsokára kegy és tekintély tetőpontjára hághat.

Lamotte grófnő a lehető legnagyobb ügyességgel, csábítással és a cselszövés minden elképzelhető művészetével erősítette a kardinális bizalmát.

Egy napon kijelentette Lamotte grófnő, hogy megbízást kapott arra, hogy a herceg írásbeli igazolását átvegye és a legfelsőbb kezekbe juttassa.

A kardinális hitt a grófnő szavaiban és új élet hajnalpirkadását látta a királynő állítólagos jóindulatában.

Írásbeli védekezése igen hamar elkészült, sajátkezüleg dolgozta ki és minden kétséget kizáró erővel bizonyította jó szándékait.

Lamotte grófnő átvette az iratot és néhány nap múlva, aranszélű, kisformájú levelet hozott, melyben ügyes kéz hamisította a Mária Antoinette írását.

„Olvastam levelét és örülök, hogy nem kell többé hibásnak hinned Önt. A kívánt kihallgatást még egyelőre nem adhatom meg. Ha a körülmények megengedik, tudatni fogom. Mindaddig hallgasson a dolgról.”

A néhány szó valósággal elragadta a kardinális, őrző angyalának érezte Lamotte grófnőt, aki boldogsága útját egyengeti.

Attól kezdve mindent keresztülvihetett nála, amit akart.

A siker elbizakodottá tette az asszonyt. Valóságos levelezést költött a kardinális és a királyné között.

A legkülönbébb ürügyek alatt, kicsalt a hamisított levelekkel, a királynő nevében százhuszezer frankot a hercegtől.

Szerencsétlen körülmények összejátszása még fogékonyabbá tették a kardinális lelkét rendkívüli események iránt.

Mindenki nagy lelkesedéssel és csodálattal emlegette a Cagliostro nevét. Csodaorvosnak tartották és hire járt, hogy Svájcban, Strassburgban halálos vagy gyógyíthatatlannak mondott betegségeket sikerrel gyógyított.

A lelkesedést még inkább fokozta és a legmesszebbmenő érdeklődést keltette iránta, hogy főként szegényeket részesít gondozásban, a gazdagokat megveti.

Mindazok, akiket bizalmával megtisztelt, legnagyobb tisztelettel beszéltek kiváló tulajdonságairól.

Rohan kardinális Saverneben tartózkodott, mikor Cagliostro bámulatba ejtette a világot gyógyításaival és viselkedésével.

A herceg feltétlenül meg akart ismerkedni a figyelemreméltó emberrel és Strassburgba utazott.

Nem kerülhetett azonban egykönnyen a Cagliostro színe elé.

- Ha a kardinális úr beteg, meggyógyítom, de ha jól érzi magát, se neki nincs szüksége reám, se nekem reá! - üzent a csodaorvos.

A különös üzenet korántsem sértette a kardinális hiúságát, sőt csak annál jobban felköltötte érdeklődését.

Mikor végre sikerült az új Aesculapus szentélyébe hatolnia, mély tiszteletet és valóságos szent borzongást érzett a méltóságteljes külsejű, zárkózott férfi előtt.

Első beszélgetésük rövid ideig tartott, de a kardinális nagyon vágyódott bizalmasabb érintkezésbe lépni vele.

A ravasz sarlatán modora, hideg tartózkodása annyira megnyerte a herceg tetszését, hogy rövid idő múlva teljesen befolyása alá került.

- Az ön lelke - mondta egy izben Cagliostro, - minden tekintetben méltó az enyémhez és megérdemli, hogy titkaimba beavassam.

A nagyképű kijelentés annál is inkább teljesen lefegyverezte a kardinális szellemi és erkölcsi erejét, akaratát, mert ő maga is rajongó szeretettel foglalkozott kémia és botanika titkaival.

Planta báró még a bécsi követség óta birta Rohan herceg bizalmát. Ismerte a nyakék ügy idejében is minden gondolatát, érzését, úgyszólván ügynökként szerepelt Lamotte grófnőnél és Cagliostronál is.

Neszét vettem, hogy Planta báró igen gyakran valóságos orgiákat rendez Strassburgban a Cagliostro és állítólagos felesége tiszteletére. Csak úgy folyik a tokaji! Figyelmeztettem nyomban a kardinálist.

- Tudom - felelte nyugodtan, - én magam jogosítottam fel minden túlzásra, ha szükségesnek tartja.

Most már semmi kétségem sem maradt a herceg lelkesedése iránt, de korántsem hittem volna, hogy minden tekintetben Cagliostrot választotta vezérlőcsillagul, orákulumul.

A szélhámós orvos és Planta báró mindent tudtak Lamotte grófnőhöz való viszonyáról és a szinleg közvetített levelezésről.

A királynő egyik ékszerésének egymilliónyolcszázezer livre értékű gyémánt nyakék volt birtokában.

Lamotte grófnő tudomást szerzett róla, hogy a királynőnek tetszett ugyan az ékszer, de a rossz pénzügyi viszonyokra való tekintettel nem engedte, hogy a király megvegye.

Lamotte grófnőnek alkalma nyílt a gyönyörű ékszert megtekinteni. Böhmer ékszerész nem titkolta el előtte, hogy nagy zavarban van, mert azt remélte, hogy a királynőnek eladhatja az óriási tökélt képviselő gyémántokat, sajnos öfelsége elutasította. Még azt is hozzáfűggesztette, hogy magas közvetítési díjat fizetne annak, aki az eladást nyélbe ütné.

Lamotte grófnő már több izben kipróbálta tehetségét a kardinális hiszékenységén. Most fejébe vette, hogy úgy a kilátásba helyezett közvetítési díjat, mint a nyakéket megszerzi.

Sikerült elhitetnie Rohan herceggel, hogy a királynő rendkívül vágyik a csodaszép gyémántokra és szeretné a király tudtán kívül megvenni és megtakarított pénzéből részletekben megfizetné. Egyúttal a kardinális iránt táplált jóindulatának is tanujelét kívánja adni a megtisztelő megbizással, hogy kösse meg az üzletet nevében. Sajátkezűleg aláírt, írásbeli meghatalmazást fog ebből a célból részére kiállítani, melyet majd csak a fizetési kötelezettség teljesítése után fog visszakérni. Állapodjék meg az ékszerésszel abban az értelemben, hogy 1785 július 30-án fizetendő az első résztörlesztés, azután háromhavi határidőnként a többi. A szerződésben a királynő neve nem szerepelhet, csak a kardinálisé. A „Marie Antoinette de France” aláírásu meghatalmazás elég biztonságot nyújt neki.

A kardinális éppen Elzászban tartózkodott.

Lamotte grófnő futárt küldött hozzá a jól ismert, aranyszélű levélkével.

„Még nem érkezett el ugyan a kívánt pillanat, mégis sürgetnem kell visszatérését titkos tárgyalások érdekében. A dolog személyes érdekem és kizárólag önre óhajtom bízni. Lamotte grófnő megfejtí ön előtt a talányt megbízásomból.”

A herceg legszivesebben repült volna Párisba. Januári fagyban érkezett haza.

Alighogy tudomására jutott az állítólagos talány megfejtése, elragadtatva a királynő megtisztelő bizalmától, sürgette a szükséges meghatalmazást, hogy a nyakékvásárt minél hamarabb lebonyolítsa.

A meghatalmazási okmány nem késett soká.

Trianonból keltezve „Marie Antoinette de France” aláírással, elég hamar megérkezett.

Az aláírás hamisítása durva tudatlanságot árult el, mert a királynő tudvalevőleg sohasem írta magát másképp alá, mint „Marie Antoinette...”, de a kardinális ebből sem fogott gyanut.

Cagliostro is megérkezett Párisba. A herceg tanácsot kért tőle.

A szemfényvesztő, háromlábú jósszékébe ült és a kardinális viaszgyertyákkal világított termében, egyiptomi varázsigéket szavalt s azután kijelentette, hogy a „folyamatban levő tárgyalások méltók a herceghez, a legszerencsésebben fognak végződni, a királynő kegye ezzel megpecsételődik és nincs messze a nap, amely Franciaország és az emberiség boldogítására, napfényre hozza a kardinális kiváló tehetségeit.”

Azt hihetik sokan, hogy meséket koholok, holott a tiszta igazságot írom. Talán magam is kételkedném a dologban, ha nem győződtem volna meg minden kétséget kizáróan az igazságról.

A Cagliostro bölcs tanácsai az utolsó aggodalmakat is eloszlatták. Elhatározott, hogy a kardinális minél hamarabb és minél gyorsabban lebonyolítja a hízogő és megtisztelő megbízást.

A kardinális érintkezésbe lépett Böhmerrel, hogy elfogadtassa vele a királynő kikötéseit. Hogy bizalmát teljesen megnyerje, a meghatalmazást is előmutatta.

Az ékszerész hitt a dologban és kötelezte magát, hogy február elsején átadja a nyakéket.

Lamotte grófnő elhitette velük, hogy Mária Antoinette ezen a napon viselni óhajtja.

Az ékszerdobozt tehát a meghatározott időben kivitték Versaillesba, a grófnő lakására és úgy hitték, hogy a királynő érte küld.

A grófnő örömmámorban uszott a pompásan sikerült cselszövény fölötti elragadtatásában.

Valóságos színházat játszatott hiszékeny áldozatai előtt.

A kardinális is megjelent február elsején, az alkonyati órákban Lamotte grófnő lakásán. Egy szolga kísérte, kezében a dobozzal. Az ajtóból visszaküldte kísérőjét és egyedül lépte át a becsületét olyannyira veszélyeztető küszöböt.

Hálófülkéből és üvegajtós öltözőből álló lakosztályba lépett.

Az ügyes komédiás nő az öltözőbe vitte vendégét.

A szoba félhomályban volt.

Az ajtó hirtelen kinyílt és egy hang bekiáltott:

- A királynőtől!

A grófnő tiszteletteljesen lép az érkező elé és átadja az ékszerdobozt.

Tehát a kardinális bizvást hihette, hogy szemeláttára történt az átadás.

Lamotte grófnő azt mondta, hogy a királynő legbizalmasabb trianoni kamarását küldte a nyakékért.

A herceg még fel is vélte ismerni alakját.

Az állítólagos kamarás azonban nem volt más, mint Villette de Bar sur Aube, a Lamotte grófnő meghitt barátja, akit szintén beavattak a cselszövénybe, sőt igen fontos szerepet is bízta rá, amennyiben ő hamisította a királynő leveleit.

Július harmincadikán kellett volna újabb részletet fizetni az ékszerért.

A kardinális már június folyamán Párisban volt, mert jelenléte szükségessé vált a pénz átadásánál.

Az aranszegélyű levélke nem maradt el és biztatást kapott, hogy vágyai rövid idő múlva beteljesülnek és máris érezheti a királynő ígéreteinek hatását.

Még arról is szó esett a levélkében, hogy nehézségek merültek ugyan fel az esedékes pénzösszeg megszerzése körül, de előreláthatólag minden rendben lesz.

Egyre kellemesebben teltek a napok Cagliostroéknál. Várva várták a nagy pillanatot, mikor a királynő valóra váltja a kardinális leghőbb vágyait.

Lamotte grófnő jól tudta, hogy a dolog éppen ellenkezőleg áll. Tanácsára Saint-James urat is odaédesgették a Cagliostro-estélyekre és egy szép napon azt mondta Rohan hercegnek:

- Úgy látom, hogy a királynő nem tudja az esedékes százezer frankot előteremteni. Nem akar írni önnek, nehogy nyugtalanítsa. Mindenesetre helyesnek tartanám, ha ön udvariasan megkönnyítené a királynő helyzetét. Egész bizonyosan meg fogja hatni a figyelem és módját fogja ejteni, hogy háláját bebizonyítsa. Azt gondoltam tudniillik, hogy kérjen Saint-Jamestől százezer frankot kölcsön a királynő részére. Nem tagadhatja meg a szolgálatot, tekintettel a szíves előzékenységre, amellyel úgy ön, mint Cagliostro fogadták meg, különben is százezer frank szóra sem érdemes csekélység anyagi viszonyaihoz képest, főképen ha megtudja, hogy a királynőnek tesz szolgálatot vele.

A kardinális megköszönte a jó tanácsot barátnőjének és hogy megnyerje Saint-Jamest, titoktartás pecsétje alatt elmondta az egész nyakék vásárlási ügyet. Neki is megmutatta a királynő meghatalmazását és kijelentette, hogy ez az egyetlen mód, hogy a királynő pártfogását kiérdemelje, ha a július 30-án esedékes részletet kifizeti helyette.

Saint James már régóta vágyott kitüntetésre és Rohan herceg kilátásba is helyezte neki a Szt. Lajos-rendet, ha eleget tesz a hozzáintézett kérésnek.

Saint-James megígérte, hogy ha parancsot kap a királynőtől, készséggel rendelkezésre bocsátja a szóbanforgó százezer frankot.

A kardinális azonnal értesítette Lamotte grófnőt a Saint Jamesszel folytatott tárgyalások eredményéről, sőt külön levelet intézett a királynőhöz is, amelyben részletes jelentést tett az ügy állásáról.

A Mária Antoinette írását hamisító Villette de Bar sur Aube éppen távol volt és a királynő várvavárt válasza késett.

Rohan herceget nyugtalanította, hogy levelére nem érkezik válasz és közölte aggodalmait Lamotte grófnővel. Nem értette a királynő állandó hideg viselkedését mások előtt, éppen most, mikor eddigi levelei meleg érdeklődésről tanuskodtak és ezidőszent nagy szolgálatot készül tenni neki.

A királynő hideg viselkedése gyakran csodálkozásba ejtette Rohan herceget és a leleményes Lamotte grófnő alig győzte aggodalmait a legkörmönfontabb ravaszsággal eloszlatni. Végül pokoli tervet eszelt ki, hogy a kardinálist végleg megnyugtassa.

A levélhamisító Villette időközben visszaérkezett Versaillesba és nyomban megírta a várvavárt választ, melyben a királynő kijelenti, hogy azért késlekedett olyan hosszú ideig a

levéllel, mert utolsó percre remélte, hogy nem kell majd a Saint-James előzékenységét igénybe vennie. Ezidőszereint azonban kénytelen kölcsönözni folyamodni, de csak az első részlet törlesztésénél és igéri, hogy gyorsan eleget fog tenni Saint-Jamesszel szemben vállalt kötelezettségének.

A kardinális közölte Saint-Jamesszel a levél tartalmát, Lamotte grófnő pedig férjével és Villette-tel együtt valóságos operette-jelenetet készített elő, pokoli fantáziájával.

Elhitette a kardinálissal, hogy a királynő, miután mások jelenlétében nem adhatja tanujelét jóindulatának, a versaillesi ligetekben óhajt találkozni a herceggel, tizenegy óra és éjfél között, hogy elmondjon neki mindent, amit írásban nem közölhetne.

Aranyszegélyű levél hozta hírül a hercegnek a királynői kegy kifejezését, pontosan megjelölve a találka helyét és idejét.

Képzeltető a kardinális türelmetlensége és izgalma.

Lamotte grófnő kiszemelt a párisi Palais Royal kertjeiben egy magas termetű, igen szép leányt, akinek profilja feltűnően hasonlított a királynőhöz és felszólította, hogy játssza el a ligetjelenet főszerepét.

Vele is elhitették, hogy a komédia a királynő kivánságára történik. Egyébként tréfa az egész. A kilátásba helyezett magas jutalom minden szónál hamarabb célt ért a testi szépségének kamataiból élő Olivánál.

Lamotte grófnővel együtt, kocsin érkezett Versaillesba, főpróbát tartottak a nagy jelenetből és betanították mondókájára.

Előkészítették arra, hogy magas, sötétkék köpenyes férfi, mélyen szemébe huzott kalappal fog közeledni hozzá, tiszteletteljesen kezét csókol és akkor mondja majd neki halkán: „Csak egyetlen pillanatot szentelhetek önnek. Meg vagyok önnel elégedve. Nemsokára a legmagasabb kegyben fog részesülni.” Adjon át egy rózsát és egy kis dobozt neki; közeledő nesze pedig jelentse ki ijedten: „A hercegnő és Artois grófnő várnak! Sietnem kell!”

A kardinálisnak is előre megmutatták a helyet és az odavezető utat. Biztatták, hogy beszéljen fesztelenül, fejtse ki odaadását és alattvalói hódolatát.

A kitűzött időben mindenki megjelent pontosan a helyszínén. Lamotte grófnő fekete dominót viselt és úgy tett, mintha a királynő közeledését ő lenne hivatva közölni a türelmetlenül várakozó Rohan herceggel.

Koromsötét éj volt. A jelzett óra letelt és Rohan még mindig hiába várta a királynőt.

Végre előbukkant Lamotte grófnő és odasugta a kardinálisnak:

- Egyenesen a királynő szobájából jövök. Közbejött akadályok miatt nem beszélhet olyan hosszasan önnel, mint szeretné. A hercegnők mindenáron kísérni akarják sétaközben, azért fog alkalmat és módot találni, hogy eltávozzék társaitól és a rendelkezésére álló idő rövidege ellenére is tanujelét fogja adni legmagasabb kegyének.

Minden programszerűen játszódott le. Az állítólagos királynő csakugyan nagyon ügyesen utánozta járásában, tartásában eredetijét.

A kardinális tiszteletteljesen közeledett, az álkirálynő halkán elrebecgte jól betanult szerepét és átadta a kis dobozt s a rózsát.

A megbeszélt nesze is idejekorán hallszott és sietve el kellett válniok.

A kardinális keserűen panaszkodott Lamotte grófnőnek és Planta bárónak a megzavart találkozás miatt.

Olivát visszavitték Párisba és kifizették a jól megjátszott szerep tiszteletdíját.

Lamotte és Villette, akik a kellő pillanatban zajt csaptak, hogy a beszélgetést megzavarják, a grófnővel együtt örültek a jól sikerült komédiának.”

II. KÖTET

I.

Vermond abbé leírhatatlan örömet érzett, mikor elérte, hogy a sensi püspököt nevezték ki a pénzügyek élére.

Kijelentette, hogy tizenhét évi várakozás nem hosszú idő ahhoz, hogy az ember az udvarnál keresztülvigye akaratát.

Nem is leplezte többé hatalmát és befolyását. Képzelné sem lehet nagyobb önbizalmat, mint amilyennel nagyravágását kimutatta.

Kérte a királynőt, hogy bővítsse ki lakosztályát, mert ezután püspököket, kardinálisokat és minisztereket kell fogadnia. Tehát állásához mért lakásra lesz szüksége.

A királynő termeiben egyébként most is úgy kezelték, mint a püspök érkezése előtt, azzal a különbséggel, hogy abbé úrnak szólították és nem röviden „abbé”-nak, mint eddig.

Ettől a pillanattól kezdve a személyzet - megérezve a befolyást, melyre szert tett, - felállott az előszobákban, ha az abbé keresztülment, holott tudtommal nem kaptak reá parancsot.

A király egyénisége és a püspökkel szemben tanúsított bizalmatlansága szükségessé tették, hogy a királyné is beleavatkozzék államügyekbe.

Maurepas idejében nem vett részt politikában. Maurepas és hívei mindent elkövettek, hogy a királyt távolartsák befolyásától.

A királyné elmondta nekem, hogy csak egyetlenegyszer, Ausztria érdekében óhajtott beleszólni a politikába, mikor II. József háborúba keveredett a poroszokkal és törökökkel. Akkoriban kérte, hogy a kiutalt tizenöt millió helyett inkább huszonnégyezer főből álló hadsereggel segítsék az osztrákokat, de nem tudta akaratát keresztülvinni. Vergennes lefegyverezte minden érvelését azzal a kijelentéssel, hogy „a dauphin anyjával és nem az osztrák császár testvérével beszél.”

A tizenöt millió elküldése után pedig széltében híresztelték, hogy a királyné akarata folytán kellett ennyi pénzt küldeni, holott Mária Antoinette a pénzküldés ellen foglalt állást... és viszont, akkor is elküldték volna, ha nem származott volna az osztrák uralkodócsaládból.

Tehát a királynő csak Maurepas és Vergennes halála után, mikor már Calonne-t is eltávolították a miniszteri székből, kezdett államügyekkel foglalkozni.

Sokat búsult új helyzetén és szerencsétlenségnek tartotta, hogy nem kerülhette el.

Mikor egy napon összecsomagoltam a beadványokat és jelentéseket, amelyeket át akart adni a királynak, sóhajtván jegyezte meg:

- Nem lehetek boldog, mióta azt kívánták, hogy cselszövő legyek! Igen, igen! Ez a leghelyesebb kifejezés - tette hozzá ellenvetésemre. - Minden nő, aki látókörét és kötelességeit meghaladó dolgokba avatkozik, cselszövő. Sajnálom, hogy így kell neveznem magam. A francia királynő csak addig boldog, amíg nem vegyül bele a külvilág dolgaiba és csak éppen annyi tekintélyre kíván szert tenni, hogy barátai szerencséjét előmozdíthassa és leghűségesebb szolgálóinak megélhetését biztosítsa. Tudja, hogy mi történt velem legutóbb? Mióta részt kell vennem a tanácsuléseken, a király szobáiban, egyszer a királyi zenekar egyik tagja hangosan, hogy én is meghallhassam, mondta, amint áthaladtam a folyosón: „A kötelességét teljesítő királynő maradjon lakosztályában és kézimunkáljon!” - Igazad van - gondoltam magamban, - de nem ismered helyzetemet. Csak a szükség és rossz sorsom kényszerít reá.

Nagy nehézségeket okozott, hogy azelőtt semmiről sem volt tudomása, nem lehetett áttekintése és fontos részletek is elkerülték figyelmét. Kielégítő felvilágosítások és magyarázatok helyett nagyratörő és tehetségtelen férfiak vezetése alá került. Az államügyeken nem sokat lendíthetett munkájával, ellenben az összes pártok és társadalmi osztályok zúgolódtak beavatkozásáért.

Sens püspökének meggyőző beszélőképessége, főképen pedig a Vermond abbé dicsőítése teljesen elfogulttá tette a királynőt úgyannyira, hogy mikor már a miniszter helyzete tarthatatlan lett és szükségképen buknia kellett, a királynő akkor is ragaszkodott hozzá és a közvélemény ellenére is kifejezést adott kegyének.

Drágakövekkel kirakott keretbe foglalt arcképét adta a távozó miniszternek és unokahugát kinevezte palotahölgynek.

A királynő úgy gondolkozott, hogyha pártharcok és udvari bonyodalmak miatt távoznia kell is a miniszternek, legalább bőségesen kárpótolják, mert máskülönben majd nem fog akadni ember, aki uralkodója érdekeinek szentelje életét.

A püspök távozását ugyancsak nagy örömmel ünnepelték Párisban. A nép örömtüzeket gyújtott, nyilvánosan elégettek egy bábót, mely a püspököt jelképezte. Száz staféta sietett Versaillesból Párisnak és környékének megvinni az örömhírt.

Hogy megbánta később a királyné, hogy lándzsát tört a püspök mellett, főképen mikor emlékirataiból kitűnt, hogy szerencsétlen pénzügyi műveleteit azzal indokolja, hogy hozzá akart járulni a válságos helyzet előidézésével a forradalom mielőbbi kitöréséhez.

A nemesek gyülekezete és a parlament lázadó szelleme szükségessé tették a rendek összehívását.

Sokáig vitatták a tanácsban, hogy a rendek gyűlését Versaillesban tartsák-e meg, vagy negyven-hatvan mérföldnyire a fővárostól.

A királynő úgy vélte, hogy jobb lesz a fővárostól távol gyűlést tartani, hogy a nép ne befolyásolhassa erőszakoskodással a tanácskozásokat.

Több memorandumot nyújtottak át a királynak a fontos kérdésben.

Necker döntötte el a kérdést és a rendeket Versaillesba hívták össze.

Ha Necker nem is kívánta a monarchia bukását, de mindenesetre számított a népmozgalmakra, azért vitte keresztül akaratát.

Akkor még azt remélte, hogy vezetni és fékezni fogja a népet.

A polgári osztály kétszerannyi képviselőjének behívása rendkívül foglalkoztatta akkoriban a politikusokat. Mindenki csak arról beszélt. Sokan előre látták a dolog kellemetlen következményeit, mások csak előnyeit dicsőítették.

A királynő csatlakozott a király tervéhez. Azt hitte, hogy a második, vagy papirend, abban a reményben, hogy magas papi méltóságokhoz juthat, buzgón fog viselkedni.

Ugyanezt remélte Necker az ügyvédek, tisztviselők, álló harmadik rendtől.

Artois gróf ellenkező véleményt vallott és több vérbeli herceg nevében feliratot intézett a királyhoz, amelyben tiltakozik a kétannyi polgári képviselő behívása ellen.

A királynő titkos tanácsadói aggodalmakat ébresztettek lelkében, amennyiben igyekeztek elhíttetni vele, hogy az egyik párt bizonyosan fontos szerepet szánt d'Artois grófnak.

Polignac hercegnő társasága viszont helyeselte a király fivérének eljárását. Mária Antoinette attól az időtől kezdve már csak éppen a külszin kedvéért ment oda olykor és mindig leverten tért vissza.

Kétségkívül, királynőt megillető tisztelettel bántak vele, de a barátság megható varázsa lassanként mégis csak szigorú etikettnek adott helyet.

Bántotta a királynőt az Artois gróf elhidegülése is.

Az „états généraux” ülésezését május 4-én nyitották meg.

Utoljára életében jelent meg a királynő teljes díszben.

Eléggé ismert tény ugyan, mégsem hallgathatom el, hogy a királynőellenes párt már teljes erővel dolgozott akkoriban ellene. A rendek ünnepélyes felvonulása alkalmával, a nép asszonyai, mikor a királynőt megpillantották, hangosan kiáltottak:

- Éljen az Orleansi herceg!

A lázadó hangok annyira megdöbbenették a királynőt, hogy egy pillanatra egészen elgyengült. Attól kellett tartani, hogy összeesik. Támogatására siettek, de a királynő hamar összeszedte erejét és nagyon sajnálta, hogy felindulását nem tudta leküzdeni.

Másnap tartották az első ülést.

A király bátran, nemes lendülettel beszélt.

A királynőtől tudom, hogy alaposan készült a beszédre és a hangsúlyozást is gyakorolta, hogy ura legyen szavának.

Őfelsége nyilvánosan kifejezést adott felesége iránt érzett tiszteletének és ragaszkodásának. Szavai tetszést arattak, de észrevehető volt, hogy a hódolat kizárólag a királynak és nem a királynőnek szólt.

Már a legelső ülések alkalmával kiderült, hogy Mirabeau milyen veszedelmes lehet a kormányra nézve.

Szónoki képessége erős fegyvert adott kezébe és fitogtatta a párt előtt, amelyet támadni szándékozott.

Mirabeau csak játszott a forradalommal, hogy mellesleg minél nagyobb vagyona tegyen szert.

A királynő elmondta, hogy kérte, hogy küldjék követnek, ha jól emlékszem, Konstantinápolyba. Kérését a jellemtelenséget megillető megvetéssel utasították vissza, habár, ha előre láthattak volna a jövőbe, másképp kellett volna cselekedniök.

Az „états généraux” első időszakának lelkesedése hamar elmúlt. A harmadik rend, a papság és nemesség egyre szenvedélyesebb harcba kerültek egymással és joggal nyugtalanították a királyi párt és a monarchia híveit.

A királynő nem tudott aludni éjjel.

Május végén egy este szobájában ült és a napi eseményekről beszélt.

Öltözőasztalán négy viaszgyertya égett.

Hirtelen kialszik az egyik. Meggyujtom. Azután a második, a harmadik is kialudt.

A királynő rémülten ragadta meg kezemet:

- A szerencsétlenség babonássá teszi az embert. Ha a negyedik viaszgyertya is kialszik... rettenetes előjelnek fogom tartani...

Abban a pillanatban kialudt a negyedik is.

Magyarázták azután a királynőnek, hogy a négy gyertyát valószínűleg ugyanazon formában öntötték és ugyanazon a helyen hibás lehetett a bél, mert éppen olyan sorrendben aludtak ki a gyertyák, amilyen sorrendben meggyújtották.

A polgári rend képviselői a legsötétebb előítéletekkel jöttek Versaillesba.

A főváros gonosz rágalmai vidéken is elterjedtek és a képviselők szentül hitték, hogy a király dőzsölésig élvezi az étkezés örömeit, hogy a királynő örült fényűzési vágyai kielégítésére, kifosztja a kincstárt.

Valamennyien látni óhajtották Trianont, de milyen nagy volt csodálkozásuk az egyszerűség láttára.

Sokan továbbra is kételkedtek és azt kívánták, hogy mutassák meg nekik a legbelsőbb szobákat is, abban a hitben, hogy a drága berendezéseket elrejtették előlük.

Végül kijelentették, hogy hallomásból tudják, hogy van egy gyémánttal, rubinnal, zafírral kirakott, oszlopokkal díszített terem, azt szeretnék látni.

A királynő elbeszélte a királynak is a képviselők kívánságát.

A király azt mondta, hogy bizonyosan a hamis kövekkel ékesített szinpadi díszletekre gondoltak, amelyeket XV. Lajos csináltatott a fontainebleaui színház részére. Kétségtelenül a szabadságolt gárdisták, ha visszatérnek falujukba, kissé nagyoznak világlátottságukkal és otthon még jobban kiszinezik a látottakat és hallottakat.

Valószínűleg a király iszákosságának híre is úgy terjedt el, hogy egyik-másik, kocsiját kísérő gárdista észrevette, hogy a király elaludt útközben s csak nehezen ócsodik fel, ha felkeltik. A gárdisták nem tudták, hogy a király szigorúan betartja a lefekvés idejét és ha vadászatairól este vacsora után tért haza, a megszokott időben mindig elaludt.

Rövid idővel a rendek gyűlésének megnyitása után, a dauphin meghalt.

Viruló egészsége néhány hónap leforgása alatt teljesen elhervadt. Angolkórba esett. Hátgerince meggömbült, arcvonásai megnyultak, lábai úgy elgyöngültek, hogy vezetni kellett, ha járt.

A betegeskedő, biztos halál felé sorvadó gyermek sok gondot, bánatot okozott állapotával szerencsétlen anyjának, akit a birodalom helyzete amúgy is gondokkal gyötört.

A nagy bajokat, bánatokat rendszerint apró-cseprő bosszúságok is nyomon kísérik és tűrhetlenné teszik az életet.

A dauphin nevelője: Harcourt herceg és nevelőnője: Polignac hercegnő családja és baráti köre között éles szakadás történt és sokban hozzájárult a királynő rossz kedvéhez.

A dauphin ellenszenvet mutatott egy idő óta Polignac hercegnő ellen, aki a kis fiú megváltozott viselkedését Harcourt hercegének tulajdonította.

Annyi bizonyos, hogy a dauphin, betegségük következtében koraérett, öreges gyerekek hangján kétszer is kiutasította a hercegnőt szobájából.

- Menjen, menjen hercegnő! Valóságos mániája, hogy mindig szagos vizeket használ. Ki nem állhatom!

Polignac hercegnő pedig sohasem parfümözte magát.

A királynő nemsokára észrevette, hogy a barátnője ellen irányuló ellenszenv reá is átháramlik. Fia nem is beszélt jelenlétében.

A dauphin szerette az édességet. Mária Antoinette tudta és néhány cukrot hozott neki.

A kamarás és a helyettes udvarmester figyelmeztették, hogy ne adjon cukrot a dauphinnek, mert az orvosok tudta nélkül semmit sem szabad ennie.

A királynőt leverte a tilalom annál is inkább, mert sokan igazságtalanul azt hitték, hogy második fiát jobban szereti és igyekeztek a dauphin szeretetétől megfosztani a szerencsétlen anyát, aki még sokkal gyöngédebben ragaszkodott gyermekéhez, mióta betegségében annyit szenvedett.

1788-ban a dauphin meg akart jelenni egy kihallgatáson.

Mária Antoinette kérte Harcourt herceget, hogy tartsa vissza a gyermeket szándékától.

A dauphin máris olyan szánalmas színben volt, majdnem egészen lesorvadt lábáról és anyja nem akarta a párisi tömeg bámészkodásának kiszolgáltatni.

Mária Antoinette kívánsága ellenére is, levelet irattak a dauphinnel, amelyben engedélyt kér, hogy az idegen követ kihallgatásán jelen lehessen.

A királynő kénytelen volt erélyesen visszautasítani a gyermek kérését és heves szemrehányásokkal illette Harcourt herceget, amiért odáig hagyta jutni a dolgot.

A herceg azzal védekezett, hogy nem volt szíve ellenkezni a beteg gyermekkel.

II.

Az emlékezetes eskü után, melyet a rendek a versaillesi bálteremben tettek, június 23-án királyi ülés következett.

A királynő árulásnak, vagy legalább is büntetendő gyávaságnak minősítette, hogy Necker nem kísérté el a királyt. Véleménye szerint a hatásos gyógyszer méreggá változott, amennyiben a Necker magatartása merészebbé tette a lázadókat, elragadtatta az egész gyülekezetet. Eljárása annyival is inkább megrovást érdemel, mivel előző nap szavát adta, hogy elkíséri a királyt.

Necker hiába védekezett azzal, hogy nem hallgattak tanácsára.

A nép július 11-12. és 14-iki felkelése a szerencsétlenségek egész sorozatát idézte elő.

A királynő keserves könnyekkel siratta a Launay és Flesselles meggyilkolását. Szívét fájdalommal töltötte el a gondolat, hogy a király leghűségesebb alattvalóit veszítette el bennük.

A felkelés meghaladta a lázongás méreteit.

Az államjavítók terveit élesen megvilágították: „Éljen a nemzet! Éljen a király! Éljen a szabadság!” kiáltások.

A nép mindazonáltal még szeretettel emlegette a királyt és jelleménél fogva alkalmasnak tartotta a „káros joggyakorlások” megszüntetésére. Attól féltek azonban, hogy Artois gróf és a királynő akadályozzák meg a nemzet igényeinek kielégítésében. Következőleg gyűlöletük és elégedetlenségük a két magas személyiség ellen fordult.

A veszedelem, melyben Artois gróf forgott, birta a királyt az első közeledő lépésre a nemzetgyűlés felé.

Julius tizenötödikén, korán reggel kíséret nélkül, csupán fivérei társaságában jelent meg a nemzetgyűlésen és állva, levett kalappal mondta többek között:

- Bizom önökben és a nemzettel egyetértően akarok cselekedni. Számítva alattvalóim szeretetére és hűségére, parancsot adtam a csapatoknak, hogy távozzanak Párisból és Versaillesból.

A gyűlésről gyalog tért vissza palotájába.

A képviselők köréje sorakoztak és úgy kísérték hazáig a hercegekkel együtt.

A nép dühe Artois gróf ellen fordult. Nem tudták megbocsátani, hogy helytelenítette a kétannyi polgári képviselő behívását. Többször kiáltották fenyegető hangon feléje:

- Éljen a király, az ön véleménye ellenére is, gróf úr!

Megszámlálhatatlan sokaság nyomult a palota udvarára és látni kívánták a királyt, királynőt és gyermekeiket az erkélyen.

A királynő átadta nekem a dauphin lakosztályába vezető szobák kulcsát és parancsot adott, hogy keressém fel Polignac hercegnőt, mondjam meg, hogy a nép látni óhajtja a dauphint és vezessem én magam abba a szobába, ahol a királynő várakozik.

Polignac hercegnő a parancs hallatára azt mondta, hogy úgy látja, hogy nem kísérheti el a dauphint. Nem válaszoltam. Megszorította kezemet és felsóhajtott:

- Oh, milyen csapás reám nézve!

Sirva ölelte meg a gyermeket, újabb tanújelét adva ragaszkodásának.

Ismertem nemes, egyszerű jellemét. Szerettem volna megnyugtatni és kijelentettem, hogy visszahozom hozzá a dauphint.

A hercegnő azonban egyre ismételte, hogy megértette a parancsot és nagyon jól tudja, hogy mit jelent. Szeméhez szorította zsebkendőjét, úgy tért vissza belső szobáiba.

Az egyik nevelőnőhelyettes megkérdezte, hogy vajjon szabad-e kísérnie a dauphint? Mondtam, hogy a királynő nem adott ellenkező parancsot.

A dauphint elkísértem a királynőhöz, azután lementem az udvarra és a tömeg közé vegyültem.

Zürzavaros hangok ütötték meg fületem. Sok ember beszédmodora sehogy sem illett öltöztetéshez, amiből arra következtettem, hogy álruhában vannak.

Fekete csipkefátyolos nő ragadta meg karomat.

- Jól ismerem önt - kiáltotta hevesen. - Mondja meg királynőjének, hogy ezentul ne ártsa magát a kormányzásba! Bizza férjére és a rendekre népünk boldogítását.

Ugyanabban a pillanatban, hordáruhába öltözött férfi, mélyen szemére huzott kalappal, szintén nekem támadt:

- Igen, igen! Ismétlje csak minél gyakrabban a királynőnek, hogy ezekkel a rendekkel nem lehet úgy elbánni, mint az előzőkkel, akik nem törődtek a néppel! Mondja meg, hogy a nemzet 1789-ben sokkal felvilágosodottabb, semhogy ne lenne tekintettel előnyeire. Ma már nem létezik olyan polgári képviselő, aki féltérde ereszkedve beszélne hozzá! Mondja csak meg neki! Értette?

Ijedtség fogott el. Éppen akkor lépett a királynő az erkélyre.

- Nini! - kiáltott fel a fátyolos nő, - a hercegnő nincs mellette.

- Nincs! - felelte az idegen, - de még Versaillesban tartózkodik. Föld alatt áskál, mint a vakond... de majd kiássuk mi is!

A fenyegető emberpár faképnél hagyott. Ingó lábakkal haladtam a kastély felé.

Kötelességemnek tartottam a királynőnek az egész párbeszédet elmondani. A király jelenlétében újra megismételtette velem.

Délután négy óra tájban Victorie hercegnőhöz igyekeztem, a terraszon keresztül. A trónterem ablaka alatt három férfi állott. Az egyik hangosan megjegyezte:

- Nézzétek, ott áll a trón! Rövid idő múlva még a nyomát is hiába fogják keresni.

Ráadásul gyalázó szavakat mondott a királyra és királynőre.

Beléptem a hercegnő szobájába. Egyedül ült vászonfüggönye mögött, hogy kívülről ne láthassák és kézimunkált.

A három férfi még mindig a terraszon sétálgatott. Megmutattam őket a hercegnőnek és ismétlem, amit mondtak.

A hercegnő felállott, hogy jobban láthassa őket. Az egyik férfiban Saint Huruge-t ismerte fel, aki eladta magát az orleánsi hercegnek és elkeseredett ellensége a kormánynak, mert valami büntetendő cselekményből kifolyólag, királyi parancsra, lecsukták.

A királynak is tudomására jutott a nép zugolódó fenyegetése. Pontosan tudta a napokat is, mikor Párisban pénzt osztottak ki a nép között.

Néhányszor lebeszél a királynő, mikor Párisba akartam menni.

- Jobb lesz, ha Versaillesban marad. Párisban kétségkívül megint zavargások lesznek. A külvárosokban sok tallért osztottak ki a nép között.

Magam is láttam ilyen hatfrankos pénzdarabot, amellyel július 12-én éjjel bizonyára megvásároltak valakit. Bele volt vésve: „Július 12. éjféli.”

Július tizennegyedikén egyedül ültem a királynőnél, mikor a király belépett. Említette, hogy rettenetes vádat kovácsolnak ellene. Hire jár, hogy aláaknáztatta az üléstermet, hogy levegőbe röpitse a rendeket. Ilyen ostobaságról csak megvetéssel lehet beszélni.

Elmondtam, hogy előző este Begouen képviselőnél vacsoráltam és tőle hallottam, hogy igen tekintélyes emberek úgy állítják be a dolgot, mintha a király tudtán kívül játszották volna kezére a rettenetes eszközt.

- Begouen nem botránkozott meg a borzalmas feltevésen? - kérdezte a király. - Holnap reggel kutatásokat végeztetek a terem padlója alatt.

A nemzetgyűlés július 15-iki ülésén a király beszéde is elárulta, hogy foglalkoztatja a rettenetes gyanúsítás.

„Tudom, hogy igazságtalan gyanút ébresztettek ellenem! Tudom, hogy elég vakmerőn elhíresztelték, hogy az önök élete nincs biztonságban nálam. Szükségesnek tartják-e, hogy megnyugtassam önöket a bűnös koholmányokra vonatkozólag, nem elég, hogy közismert egyéniségem tiltakozik ellene?”

A mozgalom július tizenötödike után sem csillapodott le. A halkofák egyik küldöttséget a másik után menesztették a királyhoz, hogy jöjjön Párisba, mert csak személyes jelenléte gátolhatja meg a felkelést.

Július tizenhatodikán, a király szobájában tartott bizottsági ülésen igen fontos kérdés került szőnyegre. Arról volt szó ugyanis, hogy elhagyja-e a király Versailles-t az induló csapatokkal együtt, vagy pedig menjen Párisba a kedélyek megnyugtatója szempontjából?

A királynő az elutazás mellett foglalt állást. 16-án este megparancsolta, hogy összes ékszereit csomagoljam egy dobozba, melyet magával fog vinni utikocsijában.

Elégettük leveleinek is nagy részét, mert állítólag fegyveres párisi csapatok fenyegették Versailles-t.

Mielőtt a királynő a bizottsági ülésre ment volna, az ékszerek összecsomagolása és a levelek elégetése után, összehajtott, de nem lepecsételt papírlapot adott át nekem azzal az utasítással, hogy addig ne olvassam el, míg a király szobájából engedélyt nem ad rá. Azután azonban teljesítsem az írásban foglaltakat.

Nem került rá a sor. A királynő már tíz órakor visszajött az ülésről. Ugy döntöttek, hogy a sereg a király nélkül fog távozni és csak akik tényleges veszedelemben forognak, mehetnek el Versaillesból.

- A király holnap bemegy a városházára, - mondta Mária Antoinette, - de nem saját elhatározása folytán. Sokáig vitatták a kérdést, míg végre a király megunt az ellenmondásokat, felállt és megkérdezte: „Határozzunk végre, uraim! Menjek, vagy maradjak? Készen állok úgy az egyik, mint a másik megoldásra!” A többség amellet volt, hogy maradjon. A jövő majd megmutatja, hogy helyesen cselekedtek-e?

Visszaadtam a királynőnek a reám bízott írást. Felolvasta előttem. Elutazás esetére adott rendelkezéseket tartalmazott úgy saját személye körül teendő szolgálatokra, valamint a kis hercegnőre vonatkozólag, akinek tanítónője voltam.

Könnyes szemekkel szakította el a királynő a papirlapot és felkiáltott:

- Azt hittem, mikor irtam, hogy hasznomra lesz, de a sors másképp döntött. Attól tartok, hogy mindnyájan szerencsétlenül járunk!

A sereg elvonulása után a kormány leköszönt és visszahívták Neckert.

Az utcát elárasztó nők odakiáltották a katonáknak:

- Mit akartok az ágyukkal? Anyátokat, feleségeket, gyermekeiteket akarjátok lelőni?

- Ne féljete! - feleltek a katonák. - Inkább a zsarnok palotájára irányítjuk ágyunkat, mint reátok.

Artois gróf és Condé herceg gyermekeikkel együtt, a katonasággal egyszerre hagyták el Versailles.

Ugyanaznap éjjel emigráltak Polignac hercegek és Balivière abbé is.

Meghatóbb jelenetet képzelni sem lehet, mint Mária Antoinette búcsuját barátnőjétől.

A nagy szerencsétlenség elnémította a politikai nézeteltérésekből származó egyenetlenségeket.

A királynő szerette volna a hivatalos búcsú után még egyszer felkeresni barátnőjét, de sokkal jobban vigyáztak minden lépésére, semhogy kívánságát teljesíthette volna.

Megbizta apósomat, hogy legyen jelen Polignac hercegnő elutazásánál. Átadott neki egy ötszáz louisdort tartalmazó erszényt és lelkére kötötte, hogy ne nyugodjék addig, míg a hercegnő utazási előleg fejében el nem fogadja. Sem a hercegnek, sem a hercegnőnek nem volt magánvagyonuk, csak tisztán állásuk javadalmazásából éltek és az udvari igényekre való tekintettel egy fillért sem tehettek félre jövedelmükből.

Apósom éjfélutánig Polignac hercegnőnél maradt. Megvárta, míg kocsira száll. Komornának öltözködve ült a kocsis mellé.

Nagyon kérte Campan urat, hogy sokszor beszéljen róla a királynőnek.

Igy hagyta el Polignac hercegnő örökre Versailles, a királynői kegyet, tekintélyt, ami annyi ellenséget szerzett neki.

A menekülőket Sensban feltartóztatták. A nép felkavart kedéllyel fogadta a Páris felől érkező utasokat és mindenkit kérdésekkel ostromoltak, hogy Polignac hercegnő a királynő mellett van-e még?

Balivière abbétól is megkérdezték, szerencsére az abbé a legelfogulatlanabb arccal jelentette ki, hogy a hercegnő már messzire jár Versailles-tól; végleg megszabadultak tőle.

A következő állomásnál a postakocsis a kocsihágcsóra állott és odahajolt a hercegnőhöz:

- Vannak még becsületes emberek a világon, asszonyom. Mindnyájukat felismertem Sensban.

Természetesen gazdagon megjutalmazták a derék embert.

A kedélyháborgások kitörésének idejében Perague úr, egy hetvenéves öreg ember, megható tanújelét adta a királynő iránt érzett ragaszkodásának és hűségének.

Brüsszelből utazott Páris felé. Egyik állomáson egy Párisból érkező fiatal emberrel találkozott, aki figyelmeztette, hogy ha külföldi levelek lennének nála, főképpen a királynő részére, égesse el őket azonnal.

Perague megköszönte az idegen fiatalember tanácsát és gondosan elrejtette a királynőnek címzett levelet, melyet a németalföldi helytartó felesége küldött.

Minél közelebb ért azonban Párishoz, annál izgalmasabb hangulat fogadta mindenütt, ugyannyira, hogy maga is belátta, hogy semmiképpen sem rejtegetheti a reábizott levelet. Kibontotta tehát, megtanulta kívülről mind a négy sűrűn teleírt oldalt. Párisba érve leírta és úgy nyújtotta át a királynőnek, mondván, hogy hűséges alattvalói szíve készítette eljárására.

A királynő mélyen meghatva fejezte ki köszönetét. Véleménye szerint a fiatalember, aki Perague urat óvatosságra intette, nem lehetett más, mint Hessen-Darmstadti György herceg, aki körülbelül abban az időtájt távozott Párisból.

Polignac hercegnő állását Tourrel marquise foglalta el.

Julius tizenhetedikén a király néhány úr kíséretében Párisba ment.

Sèvresig tizenkét gárdista és a versaillesi polgári gárda kísérte; ott a párisi gárda fogadta.

Elutazása aggodalmat keltett, habár a király maga nyugodtnak mutatkozott.

Mária Antoinette visszatartotta könnyeit és családjával együtt belső lakosztályába zárkózott.

Később elküldött több udvari emberért, de lakásukat zárva találták. A félelem elűzte őket.

Halálos csend uralkodott az egész kastélyban. Mindenki nagyon félt. Alig remélték a király visszatérését.

Mária Antoinette előkészíttette egyik díszruháját, parancsot adott, hogy lovait tartsák készenlétben, egyidejűleg a nemzetgyűléshez intézett beszédet fogalmazott azzal a szándékkal, hogy ha a királyt fogva tartják, családjával és személyzetével együtt a nemzetgyűlés oltalmát keresi.

Megtanulta beszédét kívülről. Jól emlékszem kezdetére:

„Uraim, átadom önöknek uralkodójuk nejét és családját. Ne türjék, hogy szétválasszák a földön, amit az égben kötöttek össze!”

Többször ismételte beszédét és közben könnyekre fakadt:

- Bizonyosan nem engedik vissza! - kiáltotta fájdalmasan.

A király csak délután négy órakor ért be a városházára, holott már reggel tíz órára indult.

Végre este hat óra tájban megérkezett Lastours, a király első apródja. Alig telt egy negyedóra, míg a gyűléstől Versaillesig ért.

Tudvalevő, hogy a főváros feszült hangulata csak abban a pillanatban enyhült meg, mikor a király átvette a Bailly kezéből a háromszínű kokárdát és kalapjára tűzte.

Minden oldalról kiáltás hangzott:

- Éljen a király!

Holott azelőtt egyetlenegyszer sem éltették.

A király megkönnyebbülten lélegzett fel és könnyes szemmel jelentette ki, hogy nagyon is szükségét érzi a népszerűség megnyilvánulásának.

Egyik udvarmestere: Cubières azt állította, hogy a nép nagyon szereti királyát és ebben nem is lett volna szabad kételkednie.

A király szomorúan jegyezte meg:

- Cubières, a franciák IV. Henriket is nagyon szerették... és melyik király érdemelte volna meg jobban szeretetüket?

A király visszatérése Versaillesba nagy örömet keltett. A királynő, gyermekei, testvérhuga körében, ő maga is örült, hogy nem érte semmi baleset. Boldogan ismételte:

- Szerencsére egyetlen csepp vér sem folyt... és esküszöm, hogy az én parancsom folytán nem is fog francia vér folyni soha.

Emberbaráti érzéseit nem lett volna szabad akkoriban ilyen leplezetlenül hangoztatnia.

A király magatartása következtében helyreállott nyugalom új reményt keltett az emberekben. Azt hitték, hogy most már akadálytalanul láthat munkához a nemzetgyűlés és betöltheti rendeltetését.

A királynő nem látta ilyen rózsás színben a helyzetet. Baillynak a királyhoz intézett beszéde sértette és elszomorította. „IV. Henrik meghódította népét... itt a nép hódította meg királyát!” - mondta Bailly.

A királynő kifogásolta a „meghódított” szót ebben az értelemben és nem tudta megbocsátani Baillynak.

Öt nappal a király párisi útja, a hercegek és a népet nyugtalanító udvari emberek távozása után, a fizetett bérencék újabb vakmerő gáztettet követtek el, mintegy bizonyítékul, hogy a király leszállt trónlépcsőiről, anélkül, hogy ezáltal kibékült volna népével.

Foulon, minisztériumi adjunktus Viryben rejtőzködött. A parasztok felismerték, lefogták és a városházára hurcolták. Hirtelen vérfagyasztó halálordítás hallatszott.

Választók, bizottsági tagok, sőt La Fayette, Páris akkori bálványa, hiába siettek a szerencsétlen ember segítségére, nem tudták megmenteni.

Borzalmas kegyetlenségekkel kínozták, testét végighurcolták az utcákon, sőt a Palais Royal elé is elvitték... és szívét - még elgondolni is borzalom - fehér szegfűcsokorba tűzve hordozták körül az asszonyok.

Bertiner-t, a Foulon vejét ugyancsak elfogták Compiègneben és még kegyetlenebbül kínozták.

A királynő állítása szerint, kétségkívül meggondolatlan fecsegés okozta a Foulon vesztét. Elmondta nekem, hogy a Necker távozása után, Foulon két emlékiratot szövegezett a király magatartására vonatkozólag. A két emlékirat homlokegyenest ellenkező tervek szerint igyekezett a királynak kivezető utat mutatni szorult helyzetéből.

Az első emlékiratban leírta Foulon az Orleánsi herceg bűnös szándékait és azt tanácsolta, hogy azonnal fogják le és használják fel az időt, amíg törvényszékek léteznek még, az ügy sürgős letárgyalására. Ajánlotta azonkívül több képviselő lefogását is és azt tanácsolta, hogy a király ne váljon meg hadseregétől mindaddig, míg a rend helyre nem állott.

A második emlékirat viszont odairányult, hogy a király igyekezzék a forradalom teljes kitörését megelőzni. Menjen el a nemzetgyűlésre, nézzen meg minden jegyzőkönyvet, hozza meg a legnagyobb áldozatot, hogy a nép kívánságainak eleget tehessen. Ne hagyjon időt a lázítóknak arra, hogy a népet bűnös terveik keresztülvitelére uszítsák.

Adelaide hercegnő négy vagy öt hölgy jelenlétében felolvastatta magának mindkét memorandumot. A hölgyek egyike szoros összekötöttesben állott madame de Staël-lal és a királynő véleménye szerint, ezen a réven pattant ki a Foulon-féle memorandumok tartalma.

Tudvalevő, hogy mikor a Foulon unokája és Berthier fia a nemzetgyűlésre rohant könyörögve, hogy mentsék meg apja életét, Barnave sajnálatos, de csakhamar őszintén megbánt és halállal levezeklett tévhitel jegyezte meg: „Vajjon olyan nagyon tiszta vér folyik?”

Később megtudtam, hogy a Foulon egyik fia a forradalom első válságai után visszatérve Franciaországba, felkereste Barnave-ot és megmutatta neki azt a memorandumot, amelyben Foulon azt tanácsolja a királynak, hogy előzze meg a forradalmat és adjon meg önként mindent, amit a nemzetgyűlés július tizennegyedike előtt óhajtott.

- Olvassa el uram e memorandumot! Azért hoztam el önnek, hogy lelkiismereti furdalásait növeljem. Így akarok bosszút állani önön!

Barnave-ot könnyekig meghatotta a memorandum és mélységes szomorúsággal nyilatkozott a dologról.

III.

Minden idők forradalmárai irigyelhetnék a ravasz cselt, amellyel a nemzetgyűlés egész Franciaországot fegyverbe állította és nemzetőrségi csapatokra osztotta.

Egy és ugyanazon a napon, sőt mondhatni egy és ugyanazon órában kirobbant az ország minden pontján a rémhír, hogy négyezer fegyveres rabló vonul a városok és falvak ellen.

A terv kitűnő számításnak bizonyult.

Rémület száguldott végig az egész birodalmon és a legelrejtettebb járásokig is elhatolt.

Egy parasztember 1791-ben mutatott utazásaim közben egy meredek sziklát, a Mont d'Or tetején és elmondta, hogy felesége aznap, mikor négyezer rabló fenyegette falujukat, ijedtében odamenekült. Kötelek segítségével tudták csak megmenteni szorult helyzetéből. Izgalmában valahogy csak felkapaszkodott, de már lejönni nem tudott.

Az új katonai egyenruha legvisszataszítóbban Versaillesban hatott. Az alsóbbrendű királyi szolgákból kapitányok és hadnagyok lettek.

A királyi zenekar tagjai egy szép napon nemzetőri viseletükben jelentek meg a királyi misén.

A király rossz néven vette a merész újítást és megtiltotta személyzetének, hogy színe előtt ezt a kosztümöt viseljék.

Polignac hercegnő távozása óta Vermond abbé került természetszerűleg a királynői kegyenc veszedelmes hírébe.

Máris rebesgették, hogy tanácsai károsak a nép jólétére nézve. A királynő nyugtalankodott miatta és azt tanácsolta, hogy menjen Valenciennesbe, Eszterházy gróf védelme alá.

Az abbé útra is kelt, de csak néhány napot tölthetett Valenciennesben, onnan tovább folytatta útját Bécs felé és ott is maradt örökre.

Július tizennyolcadikára virradó éjjel magához hivatott a királyné, mert nem tudott aludni. Reggel három óráig maradtam nála.

Legnagyobb meglepetésemre kijelentette a királyné, hogyha a jelenlegi vihar el is simulna, akkor sem engedné meg, hogy Vermond abbé visszatérjen az udvarhoz. Mindenki haragszik reá, amiért olyan erősen pártolta Sens püspökeket. Sajnálja alapjában véve távozását, mert hű emberét veszítette el benne.

A királynő azt is említette, hogy ellenségemnek tekintem Vermond abbét, holott nincs okom reá, mert ellenem nem volt kifogása. Az abbét csak az bántotta, hogy apósom kabinettitkári állást tölt be.

Rendkívül meglepett a királynő kijelentése. Az abbé tegnap még legmagasabb kegyben állott és ma a legközömbösebb hangon beszél róla, mint akit soha többet az életben nem fog látni.

Azt is megtudtam, hogy az abbé tizenkét év óta ellenséges érzésekkel viseltetett családom iránt, de ártani sohasem tudott nekünk.

A királynő azt kívánta, hogy jellemezzem Vermond abbét, olyanformán, ahogy XIV. Lajos idejében divatozott az emberek rövid, összefoglaló jellemzése. Kijelentette, hogy nyugodtan megírhatom őszinte véleményemet, mert ha netalán visszatérne is valamikor az abbé, úgy sem fog árthatni nekem.

Teljesítettem a királynő kívánságát és igyekeztem elfogulatlanul és gyűlölködés nélkül megrajzolni jellemét. Nem emlékszem pontosan mindenre, amit írtam, de annyit tudok, hogy azt mondtam róla, hogy született fecsegő és bőbeszédű, e két hibáját azonban különcködéssel és gorombasággal leplezi. A királynő e szavaknál félbeszakított és felkiáltott:

- Mennyire igaza van!

Később még alkalmam nyílt meggyőződni arról, hogy a királynő utóbbi időben nem állott már teljesen az abbé befolyása alatt.

Apósom halálakor, végrendeletének végrehajtója három csomagot adott át nekem, melyeket a királynő bízott apósomra október hatodikán. Az egyik csomag ékszereket tartalmazott, a másik kettő lepecsételt iratokat, ezzel a felirással: „Campan megőrzi részemre.”

Visszavitettem a csomagokat a királynőhöz, aki az ékszert és a nagyobbik iratcsomót magához vette, a kisebbet azonban nálam hagyta.

- Őrizze meg részemre, mint ahogy apósa megőrizte! - mondta.

Sokáig tartogattam a kis csomagot, míg aztán egy borzalmas nap köszöntött reám. Házamat körülfogták és házkutatástól tartva, kénytelen voltam a reám bízott, legérdekesebb papirokat elégetni. Kötelességemnek tartottam azonban az említett kis csomagot felbontani, hát hogyha mindenáron megmentendő fontos okmányok vannak benne.

A csomagban Vermond abbénak egy levele volt.

Említettem annak idején, hogy mikor Polignac hercegnő kegybejutott, az abbé sértődötten elhatározta, hogy nem marad tovább az udvarnál és csakugyan el is távozott Versaillesból.

A királynő Mercy gróf útján visszahivatta és akkor az abbé levélbe foglalta kívánságait és feltételeit.

Ez a nevezetes levél került birtokomba.

Bevallom, sajnálom, hogy el kellett égetnem, mert igen furcsa kikötéseket tartalmazott.

Emlékszem, hogy szemrehányásokkal illette a királynőt Polignac hercegnő, az egész hercegi család és a család barátai iránt tanúsított elfogultságáért. Figyelmeztette a barátság előrelátható rossz következményeire és arra, hogy a nemzet rosszalni fogja a hercegnő „királynői kegyenc” mivoltát. Továbbá sajnálkozásának adott kifejezést, hogy jóindulatú tanácsát nem fogadták meg és végül közölte, hogy milyen feltételek mellett hajlandó Versaillesba visszatérni.

Mindenekelőtt szükségesnek találta kijelenteni, hogy nem vágyódik főpapi méltóságra, legnagyobb dicsőségének a királynő feltétlen bizalmát tartja és főképen két kegyet kér tőle. Az első az, hogy parancsait sohase tudassa vele egy harmadik személy útján, hanem mindig közvetlenül és írjon sajátkezüleg neki, mert addig soha egy sor írást nem kapott tőle. A második kegy, amelyre igényt tart, 80.000 livre évi jövedelem papi birtokából. Csak ha a királynő sajátkezüleg irandó válasszal biztosítja arról, hogy mindkét feltételét elfogadja, hajlandó visszatérni az udvarhoz.

A kívánt válasz kétségkívül elment, mert egy hét múlva az abbé megint megjelent Versaillesban és a jelzett kolostorok jövedelmét megkapta.

Július folyamán hagyta el a francia gárdaezred lobogóját. Egyetlen gránátos csapat tartott még ki hiven Versaillesban, Leval báró volt a kapitányuk, aki minden este megjelent nálam és kért, hogy közvetítsem a katonák hangulatáról szóló jelentését a királynőnek.

Egy napon azonban La Fayette leveleket küldött a katonáknak, mire valamennyien dezertáltak az éjszaka folyamán, hogy párisi bajtársaikkal egyesüljenek és mikor XVI. Lajos felébredt reggel, egyetlen gárdistát nem talált helyén.

Az augusztus negyedik dekretumok eléggé ismereteseek ahhoz, hogy ne bocsátkozzam ismétlésekbe. Megszüntették az összes privilégiumokat.

A király helybenhagyta a szórakozásainak feláldozására vonatkozó kívánalmakat, egyebekben azonban nem fogadta el a viharos éj határozatait.

Vonakodása szolgált okul az októberi döntő eseményeknek.

Szeptember első napjaiban megint aggasztó hírek érkeztek a közhangulatról. Híre járt, hogy ki akarnak jönni Versaillesba is, hogy megszabadítsák a királyt veszedelmes tanácsadóitól és a dauphinnal együtt a Louvreban őrizték őket.

A fővárosi tanács hasztalan hozott újabb rendeleteket nyilvánosságra, hogy a nyugalmat helyreállítsa. La Fayette-nak mindazonáltal sikerült a tömörülő elégteleneket megegyeszer szétoszlatni.

A nemzetgyűlés továbbra is működésben maradt és kétségkívül egész szeptemberben a következő hónapra tervezett felkelést szervezte. Az udvart nem zavarták ezalatt az idő alatt.

A király a flandriai ezredet hozatta ki Versaillesba. Sajnos, összebarátkoztatták az ezred tisztjeit a testőrökkel, akik meghívták ujonnan érkezett bajtársaikat vacsorára, a versaillesi kastély nagy színháztermébe.

Sokan páholyokból nézték végig a katonák mulatságát.

A királynő említette, hogy némelyek azt tanácsolják, hogy jelenjék szintén meg a katonák között, de a fennforgó körülmények között úgy érzi, hogy megjelenésével többet ártana, mint használna. Azonkívül sem tartja helyesnek, hogy akár a király, akár ő, ilyen színezetű ünnepségen részt vegyenek. Miheztartás végett megparancsolta, hogy menjek le a nagyterembe, szemlélődjem alaposan, azután tegyek jelentést a tapasztaltakról.

A színpadon terítettek vacsorához. Minden testőrtiszt mellett egy-egy flandriai tiszt ült.

Zenekar játszott a teremben és a páholyok zsúfolásig megteltek nézőközönséggel.

„O Richard! O mon roi!” kezdetű dalt játszották és percekig tartó kiáltás hangzott fel: „Éljen a király!”

Unokahugommal és még egy fiatal leánnyal, aki a királyi hercegnőkkel együtt nevelkedett, sétáltam végig a termen.

A fiatal lányok szintén lelkesen és teletüdővel éljeneztek a királyt. Abban a pillanatban egy polgári képviselő, akit soha életemben nem láttam azelőtt, reájuk szólt az egyik páholyból és szemrehányásokkal illette őket a lelkes éljenzésekért. Kijelentette, hogy nem tartja szép és fiatal francia nőkhöz méltónak ilyen népies ordítózásokban részt venni... éltetni egyetlen embert, akit indokolatlan rajongással még saját hozzátartozóiknál is többre becsülnék. Ha amerikai nők látnák viselkedésüket, egészen bizonyosan megvetést éreznének a fiatal korukban ennyire megrontott francia nők iránt.

Unokahugom meglehetősen erélyes választ adott. Kértem a képviselőt, hogy ne folytassa hasztalanul a beszélgetést, mert úgy én, mint társaim életünkkel és ragaszkodásunkkal kizárólag a királyt szolgáljuk.

Alig fejeztem be a kínos beszélgetést, legnagyobb meglepetésemre a királyt, a királynőt és a dauphint pillantottam meg.

Luxembourg úr tanácsára a királynő megváltoztatta véleményét.

Általános elragadtatással ünnepelték a királyi pár és a kis trónörökös megjelenését.

A zenekar most egy dezertördalt játszott: „Peut on affliger ce qu'on aime?” ami mély hatást keltett a hallgatóságban.

Dicsérő szavak röpködtek a levegőben. Mindenki szerette és sajnálta öfelségeiket a kiállott szenvedésekért. Szünni nem akaró kiáltás hallatszott: „Éljen a király! Éljen a királynő! Éljen a dauphin!”

Sokan azt állítják, hogy fehér kokárdákat tűztek volna kalapjaik mellé. Ki kell jelentenem, hogy ez nem igaz. A nemzetőrség néhány fiatalabb tagja kifordította háromszínű kokárdáját a fehér visszájára.

A katonák felállottak helyeikről és lakosztályáig kísérték a királyi családot.

A nagy örömmámort valóságos mámor tetőzte be. Hóbortos dolgokat követtek el. Táncoltak a király ablakai alatt, sőt, a flandriai regiment egyik katonája felmászott a király erkélyére, hogy annál közelebből harsoghassa fülébe: „Éljen a király!”

Később úgy hallottam néhány tisztől, hogy éppen ez a buzgón éljenző katona lett a legveszedelmesebb forradalmár október ötödikén és hatodikán.

A nagy multság éjjelén az ezred egy másik katonája szíven szúrta magát kardjával. Egyik rokonom, a királynő káplánja, ott találta a díszter egyik sarkában fekvő. Közelebb lépett hozzá, hogy segítséget nyújtson és a haldokló utolsó sóhajával meggyőnta, hogy a király ellenségei megvesztegették, de mióta szemtől szembe láthatta a királyi párt és a dauphint, annyira furdalta a lelkiismeret, hogy nem bírta túlélni alattvalói hűtlenségét.

A multságról bizakodó hangulatban tértem haza és boldogan mondtam el férfivendégeimnek a királyi pár ünnepeltetését. Egyik barátunk, arrasi képviselő, fagyos arccal hallgatta végig elbeszélésemet és végül kijelentette, hogy rettenetes mindaz, ami történt. Ismerve a nemzetgyűlés hangulatát, el lehetünk készülve az esti jelenet legszomorúbb következményeire. Ő maga is most rögtön hazamegy és alapos megfontolás tárgyává teszi: mi lesz jobb? Holnap kivándorolni az országból, vagy pedig a szélső balpárthoz csatlakozni?

Csakugyan a szélső balpárthoz csatlakozott és azontúl került társaságomat.

Október másodikán, a vacsora folytatásaképen, a testőrök kaszárnijában reggelit adtak, állítólag arról esett szó, hogy a nemzetgyűlés ellen vonuljanak.

Közelebbi részleteket erről a reggeliről sohasem sikerült megtudnom.

Ettől a pillanattól kezdve nem csitultak el a háborgások Párisban.

Minduntalan izgatott tömegek verődtek össze, éles támadások hangzottak el és mindenáron Versailles ellen akartak vonulni.

A király és a királynő nem tartottak attól, hogy a nép keresztül is viszi szándékát. Semmi előkészület nem történt.

Október ötödikén este, a király Meudonban vadászott, a királynő pedig egyedül sétálgatott a trianoni kastély kertjében. A katonaság már elvonult Párisból.

Mária Antoinette komoly gondolatokba merülve ült barlangjában, mikor Saint Priest gróftól levél érkezett, amelyben kéri, hogy haladéktalanul térjen vissza Versaillesba.

Ugyanabban az időben Cubières is felkereste a királyt, hogy hagyja abba a vadászatot és jöjjön a kastélyba.

A király engedett a kérésnek, de igen lassan lovagolt hazafelé.

Néhány pillanat múlva jelentették, hogy hatalmas asszonytömeg tart Versaillesba. Már Chavilleig, a párisi fasor bejáratáig érkeztek.

A kenyérinség és a testőrség pazar lakomája szolgáltatott állítólag okot az október ötödiki és hatodiki zavargásokra.

Mindazonáltal köztudomású dolog, hogy már szeptember eleje óta híresztelték a nép körében, hogy a király családjával és minisztereivel biztos helyre akar menekülni. Minden népgyűlésen uszították a népet, hogy tömörüljön Versaillesba, kerítse hatalmába a királyt. Kétségtelen tehát, hogy ez az újabb merénylet is az uszítók gondosan előkészített terveinek műve volt.

Eleinte csak nők jelentek meg Versaillesban.

A kapukat bezárták és a testőröket, valamint a flandriai ezredet felállították a dísztéren.

A lezajlott eseményeket untig elégszer írták le, ezúttal csak azt kívánom megjegyezni, hogy a kastély belsejében nagy fejtelenség és megdöbbenés uralkodott.

Aznap éppen nem teljesítettem szolgálatot a királynő mellett, de apósom éjjel két óráig mellette maradt. Mikor távozni készült, a királynő jóságosan lelkére kötötte, hogy nyugtasson meg engem, mondja el, hogy nem történt semmi baj és La Fayette éppen most jelentette ki, hogy a királyi család térjen nyugodtan pihenőre, felelősséget vállal a párisi seregért, nem lesz semmi bántódásuk.

A királynő alapján véve nem hitt a La Fayette ragaszkodásában, de azt hitte, hogyha a király és számos tanu jelenlétében kijelenti, hogy jótáll a párisi seregért, kétségkívül biztos a dolgában és nem kockáztatja parancsnoki becsületét. Abban sem kételkedett, hogy a sereg feltétlenül engedelmeskedik La Fayette-nek, viszont nem hitte el, hogy csak a tömeg erőszakos kívánságának engedve vonult Versailles ellen.

A párisiak közeledésének hírére Saint Priest gróf azonnal üzenetet küldött Rambouilletba, hogy intézkedjenek a királyi család és kíséretének fogadására. Már a kocsik is előállottak, de abban a pillanatban néhány kiáltás hangzott: „Éljen a király!” mintegy válaszul a királynak a zavargó asszonytömeghez intézett szavaira.¹

¹ Saint-Priest gróf így mondja el a történeteket: Este hét óra felé gyűlevész had érkezett Versaillesba. Rosszul felfegyverzett férfiak és nők. Megálltak a miniszteri udvar bezárt, rácsos kapuja előtt és követelték, hogy néhány asszonyt engedjenek be a királyhoz, írásba foglalt kívánságaik átadására.

Őfelsége elrendelte, hogy hat asszonyból álló küldöttséget vezessenek be és engem bizott meg, hogy hallgassam meg óhajaikat.

Az egyik nő, - később sikerült megtudnom - közönséges utcai leány, elmondta, hogy Párisban éhinség ütött ki és a nép a királyhoz akar fordulni segítségért.

Azzal válaszoltam, hogy a király máris minden tőle telhető eszközzel igyekezett a nyomoron segíteni. A kenyérhiány kétségkívül nagy szerencsétlenség, de épp oly türelemmel kell a bajt elszenvetni, mint a szárazságot. Térjenek csak nyugodtan vissza Párisba és biztosítsák polgártársaikat a király szeretetéről és gondoskodásáról.

Jelentést tettem a királynak az asszonyokkal folytatott tárgyalásról.

A király összehívta éjjel az államtanácsot. Alig ültünk össze, La Fayette levelet küldött szárnysegédével, amelyben jelenti, hogy a párisi nemzetőrséggel és a lakosság egy részével, amely beszélni óhajt a királlyal, útban van Versailles felé. Felelősséget vállal azért, hogy nem lesz zavargás.

A La Fayette kijelentése ellenére is, bebizonyosodott, hogy a tömeg kényszerítette arra, hogy Versailles felé tartson velük.

Később kijelentette előttem, hogy ő is illendőbbnek tartaná, ha a király ezidőszerint Versaillesban székelne, kétségkívül a nép más módot is választhatott volna arra, hogy a királyt Párisba hívja.

A La Fayette hozzám címzett levelét felolvastam a minisztertanácsban és ismételtam ugyanazt, amit már a délután folyamán indítványoztam, hogy t. i. a király haladéktalanul menjen családjával és kíséretével Rambouilletba.

Necker hevesen vitatkozott velem. Ecseteltem a veszedelmet, amelyben a király forog családjával együtt, ha nem utazik el azonnal. Kifejtettem azt is, hogy Rambouilletban feltétlenül védettebb helyen lesz, mint Versaillesban és nyíltan megmondtam a királynak:

- Felség, ha holnap Párisba viteti magát, koronája elveszett!

A király meghatottan állott fel, hogy megbeszélje a dolgot a királynővel, aki ezuttal szintén az elutazás mellett foglalt állást.

Necker mindezek ellenére azt írja emlékirataiban: „Kizárólag a királyon állott a határozás joga. Ugy határozott, hogy Versaillesban marad. Csak egyetlen egy ember beszélt rá az elutazásra.”

Necker téved, mert az urak közül többen voltak velem egy véleményen. Azt a körülményt is elhallgatja, hogy a király, mikor belépett a minisztertanácsba, elrendelte, hogy intézkedjem, hogy a kocsik készenlétben álljanak. Azonnal siettem a király parancsát teljesíteni, sőt megjegyeztem, hogy feleségemet előre küldöm Rambouilletba és magam is igyekszem, mihelyt tehetem, oda, hogy a király érkezésénél jelen legyek.

Lakásomra siettem, hogy személyesen tegyem meg a szükséges intézkedéseket.

Míg feleségem útielőkészületeit végezte, lóra ültem, nagy köpenybe burkolózva, nehogy felismerjenek. Alig lovagoltam egy félóránnyira, feleségem kocsija utolért. A grófnő közölte velem, hogy a király, legújabb határozat alapján, mégsem utazik el Versaillesból, ő azonban mindenesetre rendelkezéseimhez híven Rambouilletba megy.

Kivánságomra a grófnő folytatta útját, én azonban visszatértem Versaillesba és a kerteken keresztül, egyenesen a király szobái felé vettem utamat.

Éppen akkor érkezett La Fayette is. Szó szerint elismételte mindazt, amit már levelében kifejtett és azután, minden további óvintézkedés nélkül, lefeküdt, hogy napi fáradalmait kipihenje.

A király elrendelte gárdakapitányának, hogy embereit minden tettelegességtől tartsa távol.

Sohasem tudhattam meg, hogy ki ingatta meg a királyt elutazási szándékában.

Aggódó lélekkel tértem nyugalomra. Tetőtől talpig felöltözve hevertem ágyamon, de egy pillanatra se hunytam be szemeimet, olyan zajt vert Versailles utcáin a párisi csőcselék.

Hajnaltájban dolgozószobámba mentem. Az ablakok a miniszterudvarra nyitak. Abban a pillanatban a rácsos kapu feltárult és valóságos rablóbanda özönlött be az udvarra, fűtykösökkel, bunkókkal, karddal, puskával felszerelve. Végigrohantak az udvaron és teljes erejükből rohantak a hercegi udvaron át, egyenesen őfelségeik lakosztályához vezető lépcsőkhöz.

A nagy horda közvetlenül ablakom előtt rohant el, de nem vettek észre.

Néhány percre vártam. A csőcselék egy része visszatért az udvarra. Körülbelül tizenkét gárdaőr cipelt magukkal a királynő előszobájából és a dísztéren akarták legyilkolni őket. Szerencsére La Fayette mihamar megjelent közöttük őrségével és megmentette a katonákat hóhéraik karmaiból.

Tudvalevő, hogy a csőcselék egyenesen a királynő szobája felé tartott. A testőrök, a király parancsához képest, nem tanúsítottak ellenállást; beengedték a garázdálkodókat. Ellenben a királynő hálószobájának ajtaját őrző testőrök útjukat állták, legalább is arra az időre, míg a lakájok a belső szobákban alvókat felköltötték és az ajtókat szekrényekkel, székekkel eltorlaszolták.

A királynő a zajra felébredt és a belső, összekötő szobákon át, a királyhoz menekült.

A banditák betörték a királynő szobájába, minthogy azonban nem találták ott zsákmányukat, nem tettek kárt a szobában.

Két testőrt legyilkoltak, többet megsebesítettek.

A király parancsának ez lett az eredménye.

La Fayette egyenesen a királyhoz sietett, de zárva találta előszobájának ajtóit. Alkudozásokba bocsátkozott a gárdistákkal, kijelentette, hogy a királynőnek semmi bántódása nem lesz, így végre ajtót nyitottak neki.

Az ajtókhöz megint öröket állítottak és elzárták, hogy a királyi pár biztonságban legyen mindaddig, míg el nem indulnak Párisba.

Magamra borítottam köpenyemet és az udvart ellepő tömegén keresztül igyekeztem a királyhoz.

Nejével és a dauphinnal együtt hálósobája erkélyén állott, a La Fayette védelme alatt. La Fayette időről-időre beszélni próbált a tömeghez, de minden szavát elnyelte a fülsiketítő ordítás: „Párisba! Párisba!”

Puskalövések is ropogtak az udvaron, de szerencsére senkiben sem tettek kárt. A király időnként bement szobájába pihenni. Leirhatatlanul kábult, megtört állapotban volt. Igyekeztem lelkére beszélni, hogy most már minden habozás veszedelmessé válhatik, tegyen kötelező ígéretet, hogy feltétlenül Párisba megy, csak így szabadulhat meg a banditáktól, akik minden pillanatban végletekre vetemedhetnek, hiszen felbujtóknak nincs hiány.

A király egyetlen szóval sem felelt rábeszélésemre. A királynő kétségbeesve mondta: „Miért is nem utaztunk el tegnap este!?” Nem állhattam meg, hogy ki ne jelentsem: „Nem az én hibám volt, felség!”

Tizenegy óra tájban végre elhatározták, hogy megigérik a népnek, hogy a király áttesz székelyét Párisba.

Ujból „Éljen a király!” kiáltások hallszottak. A csócselék kitakarodott az udvarból és Páris felé indult. Utközben kenyérfogókkal találkozott. Párisból küldték nekik, hogy éhségüket csillapítsák.

Elbúcsúztam a királytól és Saint Cloudon át akadálytalanul mentem a Tuileriákba, hogy őfelségeik érkezését megelőzzem.

A király bevonulása Párisba rendkívül sokáig tartott. Kocsija előtt a legyilkolt két gárdista fejét vitték, dárdára szúrva. A kocsit csirkefogók és sehonaiak vették körül. Durva kíváncsisággal bámészkodtak a királyi családra.

Lefegyverzett gárdisták követték gyalog és alázatosan a kocsit. Mindennek betetőzésül pedig, miután hat óra hosszat tartott az út Versailles-től Párisig, őfelségeiket mindenekelőtt a városházára vezették, hogy mintegy bocsánatot kérjenek. Nem tudom, hogy kinek a parancsára történt.

A király felment a városházára és kijelentette, hogy szabad elhatározása folytán fog ezután a fővárosban lakni. Minthogy kissé halkán beszélt, a királynő átvette a szót és hangosan kiáltotta: „Mondja meg nekik kérem, hogy a király önként határozta el, hogy ezután a fővárosban fog lakni!”

A tények azonban éppen az ellenkezőjét bizonyították. A király soha életében sem cselekedett oly kevésbé szabad elhatározás folytán, mint akkor.

Tíz órákor érkeztek a Tuileriákba. Mikor a király kiszállt a kocsiból, megjegyeztem, hogy ha tudtam volna, hogy előbb a városházára megy, ott vártam volna. „Én sem tudtam, hogy odamegyek!” válaszolta a király szomorúan.

Másnap elbocsátották a testőrséget. La Fayette minden szolgálatot nemzetőrökkel teljesített és így a királyi család az ő védelme alatt állott.

Igy teljesedett be, amit két nap előtt jósltam a királynak, hogy t. i. ha Párisba viteti magát, elveszti koronáját. Akkor azonban még magam sem sejtettem, hogy a szerencsétlen uralkodó élete is ettől a ballépéstől függ.

Az éljenzések hallatára elállottak az utitervtől és parancsot adtak a csapatoknak visszavonulásra.

Miközben a testőrök a díszterről kaszányájukba vonultak, kövel dobálták őket, sőt néhány lövés is hangzott.

Újabb zavargás kezdődött. A királyi család most megint menekülésre gondolt, el is küldtek a kocsik után, de egy nyomorult színész feltartóztatta a kocsikat a tömeg segítségével. A király elszalasztotta a menekülésre alkalmas pillanatot.

A felkelés főképen a királynő ellen irányult.

Még most is borzongok, ha eszembe jutnak az ordító halkofák, jobban mondvá furiák, amint Mária Antoinettenek a belét akarták kitépni és azt kiabálták, hogy majd kokárdákat szabnak belőle. Borzalmas fenyegetésüket durva, ocsmány megjegyzésekkel hirdették.

Tudatlanság, kegyetlenség zavargások idején a legvadabb ösztönöket ébreszti fel a tömegekben.

A királynő két óra felé lefeküdt és a napi izgalmaktól kimerülten elaludt.

Aludni küldte szolgálattevő hölgyeit is, abban a hitben, hogy ma éjjel már nincs mitől félniök.

A szerencsétlen királynő ezuttal annak köszönhetné élete megmentését, hogy hölgyei merő ragaszkodásból nem engedelmeskedtek parancsának. Nővérem teljesített éppen akkor szolgálatot és tőle tudom az éjjel történetek részleteit.

A szolgálattevő hölgyek és komornáik leültek öfelsége hálósobájának ajtaja elé. Reggel fél öt óra tájban rettenetes zajt és puskaropogást hallottak. Egyikük azonnal berohant a királynőhöz és felkeltette. Nővérem a zaj irányába sietett, kinyitotta a gárdisták termébe nyíló előszoba ajtaját és látta, hogy egy gárdista keresztbe tette fegyverét az ajtó előtt, hogy a verekedő tömeget feltartóztassa. Arcát máris vér borította. Hátrafordult és odakiáltott nővéremnek:

- Madame, mentse meg a királynőt! Meg akarják gyilkolni.

Nővérem becsapta az ajtót a szerencsétlen ember előtt, aki kötelességteljesítésének áldozata lett. Aztán minden ajtó reteszét gondosan előretolva, végigment az összes szobákon és a királynő hálósobájához érve bekialtott:

- Keljen fel, felség, ne öltözködjék... Meneküljön úgy, ahogy van, a király szobájába!

A királynő ijedten ugrott fel ágyából, gyorsan alsószoknyát dobtak reá, annyi idő se volt, hogy megkössék, csak gyorsan átkísérte két hölgy a király lakosztályába.

A királynő öltözőszobájának ajtaja rendesen csak belülről volt bezárva, de most, legnagyobb rémületre, véletlenül kívülről is bereteszelték. Nagy dörömbölésre végre jelentkezett az egyik kamarás komornyikja és ajtót nyit. A királynő belépett XVI. Lajos szobájába, de férjét nem találta ott. Újabb rémület. A király időközben, felesége életéért aggódva, érte ment, de az összekötő ajtó be lévén zárva, kerülnie kellett és így nem találkozhattak szembe. A királynő szobáját akkor már csak a testőrök foglalták el. A király figyelmeztette őket, hogy várjanak, ne kockáztassák életüket. Azután visszatért lakosztályába. Abban a pillanatban jelent meg Tourzel grófnő is a királyi gyermekekkel. Mária Antoinette végre övéi körében lehetett. Szomorú és megható volt a találkozásuk.

Híresztelték egy időben, hogy a csöcselék behatolt a királynő hálósobájába és összeszurkálták kardokkal ágyneműjét, de ez nem felel meg a valóságnak. Csupán a gárdisták foglalták el a királynő szobáját és kétségkívül lemészárolták volna a behatoló merénylőket.

Egyébként, mikor az orgyilkosok betörték az előszobaajtót, a lakájok kijelentették, hogy a királynő nincs már benn a szobában, mire a csöcselék hanyatt-homlok indult az Oeil de Boeuf felé abban a reményben, hogy még útközben elérhetik a királynőt.

Sokan azt állítják, hogy reggel fél ötkor látták az Orleánsi herceget hosszú köpenyben, mélyen szemére húzott kalappal, amint a márványlépcső legfelső fokán állva, kinyújtott kézzel mutatott a gárdisták szobája felé.

Az október ötödiki és hatodiki események tárgyalásán több szemtanú tett ilyen értelmű vallomást.

A párisi nemzetőrök tisztjeinek becsületérzése, valamint a királyi testőrség vezetőinek tapintata kimagyarázkodásokat hozott létre az ellenséges indulattal szembenálló katonák között.

Az Oeil de Boeuf ajtaja t. i. zárva volt és a kívülálló nemzetőrök be akartak hatolni, hogy a testőrséget lemeszárolják. Chevanne önfeláldozó bátorsággal kilépett a nemzetőrök elé, hogy kérdőre vonja őket szándékuk felől és szükség esetén életét is feláldozza nekik. A nemzetőrök közt ugyanis hire kelt, hogy a testőrök bizalmatlanok velük szemben és valamennyien fekete kokárdát viselnek.

Chevanne bebizonyította nekik, hogy úgy ő, mint az egész csapat, egyenruhájuknak megfelelő kokárdát viselnek és megígérte, hogy ha kívánják, elcserélik kokárdáikat a nemzetőrök kokárdáival.

A csere csakugyan megtörtént, sőt még kalpagot is cseréltek. A nemzetőrök feltették a testőrök fővegét, viszont a testőrök a nemzetőrökét.

A katonák összelelkeztek, barátságot és békét kötöttek. Lelkesedés váltotta fel a néhány perc előtti meszarlási dühöt, amellyel ki akarták irtani az uralkodóhoz hűséges, utolsó, maroknyi csapatot.

Kiáltások hallatszottak:

- Éljen a király, a nemzet és a testőrség!

A sereg megtöltötte a díszteret, az udvarokat, még a bejáratot is. Követelték, hogy a királynő jelenjék meg az erkélyen. Mária Antoinette, a kívánságnak engedve, kiment gyermekeivel együtt.

- Gyermekek nélkül! - kiabálják minden oldalról.

Lehet, hogy sokan meg akarták semmisíteni a családi kép által keltett meghatottságot; az is lehet azonban, hogy az uszítók titkon azt remélték, hogy valaki a forradalmárok közül lelövi a királynőt és a gyermekeket kimélni akarták.

A szerencsétlen királynő beküldte gyermekeit és ég felé tárt karokkal lépett előbbre az erkélyen, mint aki önszántából halálra szántan áldozza fel magát.

Nemsokára egetverő kiáltás harsogott minden oldalról:

- Párisba! Párisba!

A király, mielőtt végérvényesen határozott volna, tárgyalni óhajtott a nemzetgyűléssel és felszólította, hogy tartsanak ülést Versaillesban. Mirabeau azonban ellenezte.

A tanácskozások ideje alatt egyre válságosabbra fordult a helyzet. Nem lehetett a tömeget féken tartani.

A király most már nem kérdezett senkit, hanem így szólt a néphez:

- Gyermekeim, azt kívánjátok, hogy kövesselek Párisba. Beleegyezem, de csak azzal a kikötéssel, hogy nem kell megválnom feleségemtől és gyermekeimtől!

A király szabad elvonulást követelt testőrségének is.

A nép viharos kiáltásokkal felelt:

- Éljen a király! Éljen a testőrség!

A testőrség kalpagjukat lengették kifelé fordított kokárdával:

- Éljen a király! Éljen a nemzet!

Üdvlövéseket adtak le az általános örömben.

A király és a királynő egy órákor hagyták el Versailles-t. A dauphin, a kis hercegnő, a király fivére, nejével együtt, Elisabeth hercegnő és Turrel grófnő ültek velük a kocsiban.

A következő kocsikban Chimay hercegnő, a palotahölgyek, a király kísérete és a személyzet foglaltak helyet.

A képviselők száz kocsija és a párisi sereg tömegei fejezték be a menetet.

Jóságos Isten, milyen menet volt az!

A halkofák körülfogták a királyi hintót és durván kiabálták:

- Nem lesz több kenyérhiány! Visszük a péket, a péknét és a pékinast.

A kannibálok csapatának közepén, magasra tartva hordozták a két leölt testőr fejét.

A szörnyetegek diadal jelvényként akarták ünnepelni a két fejet. Rémséges ötletük támadt. Kényszerítettek egy sèvres-i fodrászt, hogy fésülje meg és hajporozza be a levágott fejek véres hajfűrtjeit. A szerencsétlen ember nyomban meghalt a borzalomtól.

A menet olyan lassan haladt előre, hogy körülbelül hat óra lehetett, mikor a nép fogságába került királyi család a városházához ért. Bailly fogadta őket.

Trónra ültették a királyt és a királynét, holott elődeik trónját éppen most rombolták le.

A király jóságosan jelentette ki, hogy „örömmel és bizalommal jön kedves Páris városa lakóihoz.”

Bailly ismételte a gyülekezet előtt a király szavait, de kihagyta a „bizalommal” szót, mire a királynő fennhangon kijavította.

A királyi család azután a Tuileriákba vonult. Semmit sem készítettek elő fogadtatásukra.

A lakosztályokban már régóta udvari emberek laktak. Természetesen még aznap sürgősen ki kellett költözniök, bútorikat azonban otthagyták és az udvar megvette.

A király fivére, nejével együtt Luxembourgban helyezkedett el.

A királynő október hatodikán magához hivatott Versaillesba apósommal együtt és reánk bízta legértékesebb dolgait megőrzés végett. Ő maga csak gyémántjait vitte magával.

La Tour du Pin gróf, a versaillesi katonaság ideiglenes parancsnoka elrendelte, hogy a nemzetőrök szabadon engedjenek elvinnünk mindent, amit szükségesnek tartunk a királynő részére.

Alkalmam nyílt a királynővel egy pillanatig négy szemközt beszélni, kabinetjében, mielőtt Versailles elhagyta volna. Könnyek folytak végig arcán, hangja elcsuklott. Megölelt, azután kézcsókra nyújtotta kezét apósomnak és így szólt:

- Jöjjenek mielőbb Párisba. Gondoskodom, hogy a Tuileriákban lakhassanak. Ne hagyjanak el többet. Hűséges emberek ilyen körülmények között értékes barátok. Veszve vagyunk, talán halálba is kergetnek! Fogoly királyok mindenestre közel állanak hozzá.

Szerencsétlenségeink sorozatában gyakran tapasztaltam, hogy a nép sohasem engedelmeskedik állandóan vezetőinek. Kiszabadítja magát befolyásuk alól, mielőtt fölényét érzi, vagy valami más esemény felkelti kötelességérzését. A legdühösebb jakobinusok is, ha alkalmuk nyílt közelről látni a királynőt, ha beszélhettek vele, vagy hangját hallhatták, buzgó híveivé váltak, sőt még, mikor bebörtönözték a „Temple”-ba, sokan azok közül, akik résztvettek börtönre juttatásában, később igyekeztek megmenteni, s ezáltal önmagukat sodorták veszedelembé.

Október hetedikén, ugyanazok az asszonyok, akik előző nap ágyukon ülve, kísérték a királynő kocsiját és szitkokkal halmozták el, eljöttek ablakai alá és mindenáron látni kívánták.

A királynő megjelent előttük.

Ilyen tömegekben mindig akad merészebb, nyelvesebb alak a többinél, aki aztán viszi a szót. Most is az egyik asszony tanácsokat kezdett adni Mária Antoinettenek, hogy távolítsa el köréből az udvari embereket, akik meg szokták rontani a királyokat és szeresse ezentúl jó fővárosát.

A királynő azt válaszolta, hogy Versaillesból is szerette a népet és ugyanazt fogja tenni Párisban is.

- Igen, igen - szólt közbe egy másik asszony, - július tizennegyedikén mégis lövetni akarta a várost és október hatodikán szökni akart.

A királynő jóságosan válaszolta, hogy ezt csak elhitették velük. Éppen ezért szerencsétlen a nép és szerencsétlen a legjobb király.

Egy harmadik asszony németül szólította meg.

A királynő azt mondta, hogy nem ért németül. Francia nő vált belőle és anyanyelvét elfelejtette.

Kijelentését nagy tetszéssel és tapssal fogadták. Azután azt kívánták, hogy kössön egyességet velük.

- Hogy köthetnék veletek egyességet - mondta a királynő, - ha nem hisztek bennem és kötelességeimben, amelyeket boldogulásom szempontjából tiszteletben kell tartanom.

Az asszonyok elkérték a szalagokat és virágokat kalapjáról. A királynő sajátkezüleg bontotta le és adta nekik. Szétosztották maguk között és egy félóráig kiabálták:

- Éljen Mária Antoinette! Éljen a mi jó királynőnk!

A királyi pár Párisba való érkezése után két nappal, a nemzetgyűlés kérést intézett a királynőhöz, hogy jelenjék meg a színházban és bizonyítsa be jelenlétével, hogy úgy ő, mint a király, szívesen időznek Párisban.

Magam vezettem a küldöttséget a királynőhöz, aki azt válaszolta, hogy készséggel fogja óhajtásukat teljesíteni, de még egyelőre néhány napi pihenésre van szüksége, míg az utóbb kiállott izgalmakat kiheverheti. Még mindig maga előtt látja a két hű gárdista fejét, amint kocsija előtt vitték és el se tudja képzelni, hogy ilyen szomorú eseményeket most mulatozások kövessenek. Mindazonáltal élénken emlékszik Párisban töltött, boldog óráira és reméli, hogy mielőtt megerősödik kissé, éppen úgy fogja élvezni párisi tartózkodását, mint régen.

A király és a királynő kizárólag magánéletükben találtak némi kárpótlást a kiállott szenvedésekért.

A kis hercegnő kedvessége, szülei iránt tanúsított ragaszkodása, a dauphin élénk észjárása, Elisabeth hercegnő gyöngéd gondoskodása, egy-egy pillanatra elfeledtették szorongatott helyzetüket.

A dauphin mindennap új bizonyosságát adta eszének, mély érzéseinek. Még nem került férifelügyelet alá, csak éppen tanítását vállalta a kiválóan tehetséges Davout abbé.

A dauphin kitűnő emlékezőtehetséggel birt és szépen szavalt verseket.

Mikor a párisi bevonulást követő napon zaj hallatszott a Tuileriák kertjéből, rémülten borult a királynő nyakába:

- Jaj, Istenem, mama, még ma is tegnap van? - kérdezte ijedten.

Néhány nappal később a gyermek tépelődő arccal közeledett apjához. A király megkérdezte, hogy miben töri fejét. A dauphin azt felelte, hogy szeretne valami igen fontos dolgot kérdezni. Apja biztatására végre előállott vele, hogy tudni szeretné, hogy miért haragszik annyira apjára a nép, holott azelőtt milyen nagyon szerették? Mivel haragította meg alattvalóit?

XVI. Lajos ölébe vette fiát és komoly magyarázatot tartott:

- Még boldogabbá akartam tenni a népet, gyermekem, mint amilyen volt. Pénzre volt szükségem, hogy régi háborúk kiadását fedezzem. Ugyanúgy a néphez fordultam pénzéért, mint ahogy elődeim tették, de a parlament tagjai ellenem szegültek és azt mondták, hogy csak maga a nép határozhatja meg, hogy ad-e pénzt? Ennélfogva összehívtam Versaillesba minden városból a születésüknél, vagyonuknál és tehetségüknél fogva legkiválóbb embereket, ezeket rendeknek nevezték. Mikor összegyűltek, olyan dolgokat követeltek tőlem, amelyeket nem adhattam meg, sem önmagamra, sem reád, utódomra való tekintettel. Gonosz emberek felbőszítették a népet és az utóbbi napok féktelenkedése az ő művük. Mindazonáltal nem szabad haragudni a népre.

A királynő megértette a gyermekkel, hogy úgy a nemzetörökséggel, mint a tisztekekkel, Páris lakóival általában, nagyon barátságosan kell viselkednie.

A dauphin nagyon igyekezett a kapott utasításokat követni és valahányszor beszélnie kellett a polgármesterrel, vagy a községi tanács tagjaival, minden udvarias felelet után, halkan megkérdezte anyjától, hogy helyesen viselkedett-e?

Egy ízben azt kívánta Baillytól, hogy mutassa meg a Scipio pajzsát, amely a királyi könyvtárban van. Bailly megkérdezte, hogy ki tetszik neki jobban: Scipio-e, vagy Hannibál? A kis herceg gondolkodás nélkül felelte, hogy az, aki megvédte hazáját.

Sokszor finom szellemről tanuskodó megjegyzéseket tett. Például egyszer a királynő ókori történelemből kérdezte ki leányát. A kis hercegnő nem emlékezett Karthago királynőjének nevére. A dauphin sajnálta testvérét és habár máskor nem szokta tegezni, most oda sugta: „Dis donc, dis donc à maman, le nom de la reine!”² és ezzel a szójátékkal emlékeztette nővérét a Dido nevére.

Rövid idővel a párisi bevonulás után Luynes hercegnő, egy konstitúciós érzelmű bizottság megbízásából azt tanácsolta a királynőnek, hogy távozzék egy időre Franciaországból, nehogy azzal vádolják, hogy az alkotmány ellen befolyásolja a királyt és csak ha tető alá kerül az alkotmány, akkor jöjjön vissza.

² Tudvalevőleg „dis donc”-ot franciául d i d o n-nak ejtik ki.

A királynő tudta, hogy Luynes hercegnő a legőszintébb jóakarattal figyelmezteti és szándékát feltétlen ragaszkodás sugallta, mégis azt felelte, hogy sohasem hagyja el önként sem férjét, sem fiát. Ha bizonyos lenne abban, hogy kizárólag csak ellene fordul a nép gyűlölete, szívesen feláldozná életét abban a pillanatban, de nyilvánvaló, hogy a trónt akarják kikezdeni, éppen ezért gyávaság lenne, ha cserben hagyná a királyt, hogy saját életét megmentse.

Egy novemberi estén, nagyon későn tértem lakásomra. Poix herceg várakozott reám. Arra kért, hogy segítsek rajta, hogy lelki nyugalmát újból megtalálja. A nemzetgyűlés megnyitásakor őt is magával ragadta az újítás láza, most azonban belátta tévedését, pirul miatta és átkozza a máris oly végzetes következményekkel járó terveket. Örökre szakítani kíván az újítokkal, már be is adta a nemzetgyűlésnek lemondását és szeretné, ha a királynő még lefekvése előtt értesülne szándékairól.

Elfogadtam a megbízást és nyomban teljesítettem kívánságát. Poix herceg azonban nem lelte meg lelki nyugalmát, pedig a legveszedelmesebb körülmények között is éppoly hűségesen szolgált a királyt, mint családjának mindenkori tagjai.

Alighogy berendezkedett a királyi család valamennyire a Tuileriákban, Mária Antoinette megkezdte szokott életmódját.

Délelőttjét a kis hercegnő tanulmányainak szentelte. Minden leckéjét végighallgatta. Egy-idejűleg nagyobb hímzésekbe fogott. Kedélyét sokkal jobban feldúlták a szomorú események és veszedelmek, semhogy olvasással leköthette volna figyelmét. Hímzésben találta egyedüli szórakozását. Dubouquois párisi kereskedőnél még látható egy kis szőnyeg, melyet a királynő és Elisabeth hercegnő együtt hímeztek, a Tuileriák földszinti nagytermében. Joséphine császárnő később megbámulta a szép szőnyeget és elrendelte, hogy gondosan őrizték meg.

Mária Antoinette hetenként kétszer, mielőtt misére ment volna, fogadta az udvart és ezeken a napokon nyilvánosan ebédelt a királlyal.

Minden szabad idejét egyébként családjának, főképen gyermekeinek szentelte. Hangverseny sohasem volt az udvarnál és színházba csak egyetlenegyszer ment, 1791-ben, az alkotmány elfogadása után.

(Polignac hercegnőnek írott egyik levele világosan ecseteli helyzetét a párisi bevonulás után: „Sírtam levele olvasásakor. Bátorságomról beszél! Pedig kevesebb bátorság kell az átélt rettenetes pillanatok elviseléséhez, mint helyzetünknek saját, barátaink és környezetünk mindennapi szenvedésének átéléséhez. Rettenetes teher ez és ha nem fűznék szívemet oly szoros kötelékek férjemhez, gyermekeimhez, barátaimhoz, azt kívánnám, hogy bár pusztulnék bele. De ők még erőt adnak, érzem, hogy tartozom életemmel barátságuknak. Én csupán szerencsétlenséget hozok mindnyájatokra és miattam szenvedtek valamennyien.”)

Lamballe hercegnő még adott néha estélyeket a Tuilerie palotában levő lakásán. Sok ember sereglett a fényes estélyekre.

A királynő eleinte megjelent néhányszor a Lamballe hercegnő estélyein, de hamar belátta, hogy kínos helyzetében nem járhat nagy társaságokba.

Egy este szomorúan jött haza a hercegnőtől. Egy angol lord, aki ugyanannál a játékasztalnál ült, amelynél Mária Antoinette, hosszas vonakodás után egy hatalmas gyűrűt mutatott a Cromwell Olivér hajfűrtjével.

A királynő azontúl otthon töltötte estéit, magánszobájában beszélgetve és kézimunkálva.

Természetesen, majdnem mindig a forradalomról beszélt. Kíváncsi volt a párisiaknak felőle táplált véleményére és főképp arra, hogy vajjon miért vesztette el a nép, sőt a magasabb társadalmi osztályok szeretetét is.

Tudta ugyan, hogy a pártoskodás szelleme, az Orleánsi herceg gyűlölete, a franciák befolyásolhatósága ártott legtöbbet személyének, de azért nagyon érdekelte mindenkinek a magánvéleménye is, aki államügyekbe beavatkozhatott.

Lucner generális már a forradalom kitörése óta, több ízben heves támadásokat intézett ellene. A királynő tudta, hogy találkozom időnként egy hölgygel, aki Lucner generálissal szoros barátságot tart fenn; megbízott tehát, hogy tudakoljam meg, hogy milyen sérelem következtében lett a generális ennyire személyes ellensége.

Csakugyan kérdőre vonták a generálist, aki azt válaszolta, hogy Ségur marsall előterjesztette egy ízben tábori parancsnokságra, de a királynő kitörölte nevét. Ez a törlés még mindig lelkén fekszik.

A királynő megparancsolta, hogy a királynak is mondjam el a generális választát, azután férjéhez fordulva megjegyezte:

- Látja, milyen igazam volt, mikor azt állítottam, hogy miniszterei csupán azért, hogy szabad kezet engedhessenek kegyosztogatásokban önmaguknak, elhitették a franciákkal, hogy mindenbe beleártom magam! Ha sót vagy dohányt adtak el, arra is ráfogták a nép előtt, hogy valamelyik kegyencem javára történt.

- Igaz - felelt a király, - de mégsem hihetem, hogy Ségur marsall ilyesmit mondott volna Lucnernek, hiszen jól tudhatta, hogy nem foglalkozik kegyenyilvánításokkal. Lucner gonosz ember, viszont Ségur derék, becsületes, nem állíthatott ilyen hazugságokat. Abban azonban igaza van önnek, hogy néhány hűséges embere elhelyezéséért, igazságtalanul ráfogták, hogy minden polgári és katonai állást ön tölt be.

A Párisban időző nemesség kötelességének tartotta rendszeresen tiszteletét tenni a király lakosztályában. Nagyon sokan látogatták a Tuilerie palotát. Ragaszkodásukat külsőségekkel is óhajtották jelezni. A nők óriási liliomcsokrokat viseltek ruhájukon és fejükön, olykor fehér szalagokat is és például színházban páholy és földszint között sokszor támadt zavargás, amennyiben azt kívánták, hogy távolítsák el a nép szemében veszedelmes jelvényeket.

Páris minden utcasarkán nemzetiszínű kokárdákat árultak. A nemzetőrök mindenkit megállítottak, akinek nem volt kokárdája. Különösen a fiatalság buzgólkodott a népszokás megerősítésében és mióta XVI. Lajos is alávetette magát a követelménynek, kötelességszerűvé vált.

Heves összeszólalkozások napirenden voltak és szították a háborgás szellemét. A király lépéseket tett a nemzetgyűlésnél, hogy a nyugalmat helyreállítsa. A forradalmárok kételkedtek azonban őszinteségében és sajnos, éppen a royalisták élesztették a bizalmatlanságot, amennyiben úton-útfélen kürtölték, hogy a király fogoly, nem cselekedhetik szabadon, amit tesz, érvénytelen és nem köti a jövőre nézve.

A nézeteltérések olyan nagy mérveket öltöttek, hogy a király legragaszkodóbb emberei sem inthettek óvatosságra senkit. Nyíltan tárgyaltak minden kérdést az asztalnál, mitsem törődve azzal, hogy a felszolgáló személyzet az ellentáborhoz tartozott.

A támadott párt épp olyan meggondolatlanul és könnyelműen viselkedett, amilyen ravasz, merész és kitartó volt a támadó párt.

IV.

1790 februárjában rendkívül nyugtalanította az udvart a Favras szerencsétlen esete.

A marquis több buzgalommal, mint ügyességgel meg akarta szöktetni a királyt és ellenforradalmat akart szervezni.

A király fivérének ugyanabban az időben nagyobb fizetési kötelezettség teljesítése céljából, pénzre volt szüksége és egyesek ajánlatára Favras marquist bizta meg a kölcsön megszerzésével. A két dolgot kapcsolatba hozták és elhíresztelték, hogy a király fivére támogatta a szöktetési és ellenforradalmi terveket.

A király fivére a városházán, a tanács előtt igazolta magát. A király tudott e lépéséről, viszont a királynőnek nem mondták el és igen sokat aggodalmaskodott amiatt, hogy mit fog vajjon a szerencsétlen ember utolsó vallomásában mondani.

Egy megbízható ismerősömet a városházára küldtem tudakozódni. Nemsokára jelentést tett a királynőnek, hogy az elítélt azt kívánta, hogy vezessék utolsó vallomástételre a Notre Dame templomából a városházára. Vallomásában azonban senkit sem leplezett le. Végrendelkezett írásban, azután még egyszer átjavította végrendeletét és hősies hidegvérrel ment a vesztőhelyre. A halálos ítéletet felolvasó ügyész kijelentette, hogy fel kell áldoznia életét a köznyugalomért.

Száltében rebesgették akkoriban, hogy a nép haragjának lecsillapítására áldozták fel Favrast és ezzel mentették meg Besenval bárót, aki hasonló dologgal vádolva ült vizsgálati fogságban.

A Favras kivégzését követő vasárnapon Villeurnoy úr felkeresett és tudtomra adta, hogy a király és a királynő nyilvános ebédje alkalmával be fogja mutatni a marquis gyászoló özvegyét és fiát. A royalisták elvárják, hogy a királynő elhalmozza jótéteményeivel a szerencsétlen áldozat családját.

Mindent elkövettem, hogy Villeurnoy-t lebeszéljem szándékáról. Előre láttam, hogy a bemutatás nagy izgalmakat fog okozni a királynőnek, annyiival is inkább, mert ebédnél mindig a rettenetes Santerre, a párisi nemzetőrbataillon parancsnoka áll a háta mögött és ennél fogva kényszerhelyzetben lesz.

Villeurnoy-t nem tudtam meggyőzni alapos okaimról. A királynő misén lévén, jóformán nem is értesíthettem előzetesen.

Alig ért véget a nyilvános ebéd, kopogtattak az ajtómon és a királynő lépett be. Egy székre vetette magát és azt mondta, hogy nálam akarja kisírni bánatát a royalisták meggondolatlan tulzottsága miatt.

- El kell pusztulnunk - jelentette ki. - Támadóink tehetséges és minden gonosztetre kész emberek, védelmezőink pedig tiszteletreméltó elveket vallanak, de nem ismerik helyzetünket. Most mindkét párt előtt megszégyenítettek, mikor a Favras özvegyét és fiát bemutatták. Hiszen ha szabadon cselekedhetném, annak az embernek a fiát, aki értünk feláldozta magát, kézenfogva vezetem volna asztalomhoz és a király és magam közé ültettem volna, de hóhérokkal körülvéve... ugyanazokkal, akik akasztófára juttatták az apát, jóformán reá se mertem nézni! A royalisták meg fognak szólni, amiért nem mutattam több részvétet szegény gyermek iránt. Viszont a forradalmárok dühöngeni fognak abban a hitben, hogy a royalisták kedveskedni akartak nekem a bemutatással.

A királynő ismerve a Favras özvegyének rossz anyagi helyzetét, meghagyta, hogy másnap, megbízható személlyel, küldjek néhány ötven Louis d'or-os aranytekeracet és tudassam az özvegygel, hogy állandóan gondoskodni fog róla és fiáról.

A királynő akkoriban bizalmas levelet óhajtott küldeni a Turinban időző hercegeknek. A királyhoz hűségesen ragaszkodó emberre volt szüksége és választása a Campan-család egyik rokonára esett.

Bármennyire is örültem volna a megtiszteltetésnek, amely közeli ismerősömet érte volna, habozás nélkül kijelentettem a királynőnek, hogy a kiszemelt fiatalember, sajnos, az új eszmék szolgálatában áll és kértem, hogy válasszon ki másvalakit.

A királynő választása G...-re esett, aki a legmélyebb titoktartással, óvatossággal és buzgalommal intézte a reábizottakat.

Márciusban alkalmam nyílt a király magatartását szökési tervekkel szemben megismerni.

Egy este, Guisdal gróf, a nemesség egyik képviselője lépett be hozzám, hogy igen fontos ügyben, teljesen magánjellegű beszélgetést folytasson velem.

Megtudtam tőle, hogy még aznap éjjel meg akarják szöktetni a királyt. Sikerült megnyerni az őrséget, melyet éppen Aumont vezényel, a közelben megbízható royalisták lovakat tartanak készenlétben. A gróf egyenesen a szökési tervet forraló nemesek gyűléséből jött. Azért küldték hozzám, hogy még éjfél előtt eszközöljem ki a királynő útján a király határozott beleegyezését.

Az összeesküvők véleménye szerint a király ismeri terveiket, de mindig vonakodott határozott nyilatkozatot tenni. Most azonban, a megvalósítás pillanatában feltétlenül döntenie kell.

Guisdal gróf kissé rossz néven vette tőlem, mikor csodálkozásomnak adtam kifejezést afölött, hogy a nemesség ilyen fontos terv keresztülvitelének utolsó pillanatában hozzám, a királynő szolgálattevő hölgyéhez fordul a királyi beleegyezés kieszközléséért, holott addig nem is lett volna szabad semmi tervet kidolgozniok, míg a király állásfoglalásáról e kérdésben bizonyosságot nem szereztek.

Ki kellett jelentenem továbbá azt is, hogy ebben a pillanatban nem mehetek feltűnés nélkül a királynőhöz. A királyi család most éppen játékasztalnál ül és csak akkor van jogom a bizalmas családi körbe lépni, ha egyenes meghívást kapok. Azonban apósom, Campan úr, szabadon bemehet bármikor. Ha tehát hajlandó apósom előtt felfedezni a dolgot, nyugodtan számíthat rá.

Guisdal gróf csakugyan elismételte apósom előtt is a nekem mondottakat, mire apósom nyomban felkereste a királynőt.

A király, a királynő, a király fivére és felesége whistestek. Elisabeth hercegnő az asztal mellett térdelt egy zsámolyon.

Campan elmondta a királynőnek a nálam hallottakat. Mindenki hallgatott.

Végre a királynő, férjéhez fordulva, megszólalt:

- Hallotta, hogy mit mondott Campan úr?

- Igen, hallottam! - felelte a király és tovább játszott.

Provence gróf, a király fivére, aki beszédközben sokszor idézett szindarabokból, odaszólt apósomnak:

- Campan úr ismétlje el mégegyszer „a bájos dalt, ha úgy tetszik!”

A király még mindig hallgatott. Mária Antoinette megjegyezte:

- Valamit csak kell válaszolni Campan úrnak!

A király végre apósomhoz fordult:

- Mondja meg Guisdal grófnak, hogy *én* nem adhatom beleegyezésemet megszöktetésemhez!

A királynő azt mondta apósomnak, hogy szóról-szóra ismétlje el a gróf előtt a király választ.

- Ugy-e megértette? A király nem adhatja beleegyezését megszöktetéséhez.

Guisdal gróf azonban nem volt megelégedve a király válaszával.

- Értem, - mondta távozóban, - azokra akarja már eleve hárítani a felelősséget, akik feláldozzák magukat.

A gróf elment. Azt hittem, hogy feladják a szöktetési tervet.

A királynő éjfélutánig egyedül maradt velem és különböző dobozait rendezte. Megparancsolta, hogy ne feküdjem le. Azt gondolta, hogy a király választ hallgatólagos beleegyezésnek fogják magyarázni.

Nem tudom, hogy mi történhetett éjjel a király szobájában. Annyi bizonyos, hogy a kert üres volt, a kastélyban semmi nesz sem hallatszott... A hajnal pirkadása végképp meggyőzött róla, hogy elejtették a szöktetési tervet.

- Pedig mégis szökéshez kell majd folyamodnunk, - mondta rövid idő múlva a királynő. - Nem lehet előre tudni, hogy mire vetemednek a forradalmárok. Napról-napra növekszik a veszély!

Minden oldalról tanácsokkal és memorandumokkal árasztották el a királynőt. Nehányat magam olvastam fel neki. Sok okos dolgot mondtak benne, de a királynő úgy találta, hogy senki sem mond semmi fontosat helyzetére vonatkozólag.

Monstier gróf is sok utasítást írt a királyi pár magatartására. Emlékszem, hogy többek közt a következőket tanácsolta a királynak:

„Olvassa el Felséged kedvenc ifjúkori olvasmányát, a „Telemaque”-ot. Meg fogja találni benne azon eszmék csiráját, amelyek rosszul alkalmazva, a jelenlegi kitörést előidézték”.

Ségur gróf, Oroszországból visszatérve, némi befolyást nyert a királynőre, dolgai intézése közben, de ez nem tartott sokáig.

La Mark gróf is sokat tárgyalt a pártvezérekkel a király érdekében. Fontages, a toulousei püspökérsek is birta a királynő bizalmát. Ezek az urak sokat tárgyaltak, de nem tudtak kielégítő eredményeket elérni.

II. Katalin cárnő eljuttatta a királyhoz, helyzetére vonatkozó véleményét. A királynő felolvastott néhány részletet a sajátkezüleg írt sorokból. Jól emlékszem a levél befejező részére: „A királyoknak járniuk kell a maguk utját anélkül, hogy a népek ordítózásával törődjenek, éppen úgy, ahogy a hold megy a maga mentén és nem zavartatja magát kutyaugatással”.

Nem kívánom a zsarnok orosz cárnő elveit vizsgálgatni, annyi bizonyos, hogy nem igen volt alkalmazható a fogoly király helyzetére.

Az innen-onnan özőnlő magánvélemények semmiképpen sem hoztak előnyös megoldást az udvarnak.

A forradalmi párt azalatt szilárd léptekkel és akadálytalanul haladt merész vállalkozásában.

A Bécsből, valamint Koblenzből beérkezett tanácsadások különféle befolyást gyakoroltak a királyi család tagjaira. A különböző kabinetirodák tanácsai is eltérően hangzottak.

A királynő kijelentéseiből azt következtethettem, hogy véleménye szerint, ha a koblenzi párt lenne hivatva a rendet helyreállítani, akkor a visszatérő kivándorlók gyámság alá helyeznék XVI. Lajost, ami csak súlyosbítaná szenvedéseiket.

- Ha a kivándorlottak célt érnének - mondogatta a királynő - hosszú időig törvényeket írának elő és lehetetlen lenne bármit is megtagadni tőlük. Igen nagy kötelezettséget vállalnánk magunkra, ha nekik köszönhetnők a koronát.

Ugy vettem észre, hogy Mária Antoinette azt szeretné, ha családja önzetlen szolgálatokkal egyensúlyozná a kivándorlottak érdemeit.

Nagyon félt Calonne-tól és joggal. Bizonyítékai voltak, hogy a hajdani miniszter esküdt ellensége lett és a legaljasabb, legelítélendőbb eszközöktől sem riad vissza, hogy a királynő jellemét befeketítse.

Tanuságot tehetek amellet, hogy láttam a királynő kezében egy Londonból érkezett kéziratot, a semmirevaló Lamotte grófnő emlékiratait, melyekben az udvari körökben járatlanságra valló, durva tévedéseket Calonne sajátkezűleg javította ki.

Az október hatodikán megsebesült gárdistákat a versaillesi kórházban ápolták. Életük megmentését Voisin főorvos lélekjelenlétének köszönhatték. Tudniillik a csócselék be akart törni a kórházba is, hogy a gárdistákat felkoncolja. Voisin az előcsarnokban fogadta a vad tömeget, borral vendégelte meg őket és időközben ügyesen értesítette az ápoló apácák főnöknőjét, hogy vitesse a gárdistákat a szegények kórtermébe és öltöztesse őket kórházi ruhákba. Az irgalmas nővérek tüneményes gyorsasággal teljesítették a parancsot. Mire a gyilkosok kiitták borukat, a gárdisták már védett helyen voltak. Átkutatták ugyan az egész kórházat, de azt hitték, hogy csak ingyenes betegeket látnak. Így menekültek meg a gárdisták.

Két elválhatatlan jó barát a sebesült gárdisták közül: Miomandre de Sainte Marie és Bernard felgyógyulásuk után a leghevesebb üldöztetéseket szenvedték.

A királynő jónak látta eltávolítani őket Párisból. Megbizott tehát, hogy hívjam magamhoz Miomandre de Sainte Mariet este nyolc órakor és közöljem vele kívánságát, hogy t. i. szeretné biztonságban tudni. Ha Miomandre hajlandó elutazni, akkor nyissam meg előtte a királynő pénztárát és mondjam meg, hogy szolgálatát ugyan nem lehet aranyakkal megfizetni és egyelőre csak reménykedve gondolhat a boldog időre, melyben érdeme szerint megjutalmazhatja, mindazonáltal úgy ajánlja fel pénztárát, mint testvér a fivérének, ha hasonló helyzetbe kerül és kéri, hogy fogadjon el tőle annyi pénzt, amennyivel párisi adósságait kifizetheti és utiköltségét fedezheti.

Ugyanezt a megbízást kellett teljesítenem Bernarddal szemben is.

A két gárdista pontosan megjelent a meghatározott időben és ha jól emlékszem, száz vagy kétszáz aranyat fogadtak el. A következő pillanatban a király, a királynő és Elisabeth hercegnő jelentek meg szobámban. A király háttal a kandallóhoz támaszkodott, Mária Antoinette és a hercegnő karosszékekbe ültek egymás mellé. Én a királynő háta mögött álltam. A gárdisták szemben a királlyal.

A királynő kijelentette, hogy a király látni kívánta a két derék embert, akik alattvalói hűségüknek és bátorságuknak olyan szép tanujelét adták. Miomandre meghatott szavakkal köszönte meg a megtiszteltetést.

Elisabeth hercegnő is ecsetelte a király résztvevő érdeklődését, azután megint a királynő kérte őket, hogy utazzanak el mielőbb.

A király egyetlen szót sem szólt, de szemelláthatólag izgatott volt és könnyezett.

A királynő felállott, a király és Elisabeth hercegnő kimentek a szobából.

Mária Antoinette az ablakhoz huzott és halkán mondta:

- Sajnálom, hogy idehoztam a királyt. Ha csak negyedrészt is elmondta volna mindannak, amit most szívében érzett, ezek a derék emberek el lennének ragadtatva tőle, de nem tudja leküzdeni elfogultságát.

József császár meghalt. A királynő nem bántódott túlságosan miatta. Kétségkívül elhidegült bátyjától, holott régen nagyon büszke volt reá és gyöngéden szerette. Kiméletesen ugyan, de gyakran szemére hányta a császárnak, hogy a kor filozófiájának alapelveit túlságosan magáévá tette és talán azt is sejtette, hogy a francia zavargásokat inkább, mint császár és nem mint a francia királynő testvérbátyja szemlélte.

Emlékszem, hogy József császár egy ízben egy rézkarcot küldött a királynőnek, amely kázmza nélküli szerzeteseket és apácákat ábrázolt. Az apácák ujdívatu ruhákat próbálgattak, a szerzetesek fésültették fejüket. A rézkarc felakasztatlanul hevert a királynő egyik szobájában. Végre elrendelte, hogy vitessem el. Nem szereti látni, hogy a filozófusok milyen nagy befolyást gyakorolnak a király eszére és cselekedeteire.

Mirabeau még mindig nem adta fel a reményt, hogy az elnyomott udvar utolsó támasza lehet és akkoriban többször közlekedett a királynővel.

Arról volt szó, hogy miniszteri tárcát kapjon. A dolog azonban kipattant és a nemzetgyűlés rendeletet adott ki körülbelül éppen akkor, hogy képviselő nem foglalhat el királyi miniszteri széket, csak két évvel nemzetgyűlési kötelességei teljesítése után.

A királynő busult a határozat miatt és azt mondta, hogy ezáltal hatalmas segítségtől fosztották meg az udvart.

Nyáron nagyon kellemetlen a tartózkodás a Tuileriákban. A királynő Saint-Cloubba vágyódott. Akadálytalanul nyélbe ütötték az utazást. A nemzetőrség Saint-Cloubba is követte a királyi családot.

Ujabb szökési terveket kovácsoltak. Akkoriban nagyon könnyen megszökhettek volna. Megengedték, hogy a király őrség nélkül, mindössze La Fayette egyik adjutánsának kíséretében sétálhasson. A királynőt, úgyszintén a dauphinet is mindig személyzetüknek csak egy tagja kísérte.

A király és a királynő gyakran délután négy órakor kikocsiztak és csak este nyolc vagy kilenc órakor jöttek haza.

Elmondom az egyik utitervet, amely csalhatatlannak látszott. A királynő közölte velem.

Arról volt szó, hogy a királyi család menjen egy erdőbe, Saint-Cloudtól négy kilométernyire. Megbízható személyek kísérik a királyt. Udvarmestere és apródjai amugy is mindig vele voltak.

A királynő jöjjön valamivel később leányával és Elisabeth hercegnővel.

A királynő és a hercegnő apródjai és udvarmesterei szintén feltétlenül megbízható emberek voltak.

Azután a dauphin is megérkezett volna Tournel grófnővel a megjelölt helyen.

Egy nagy berlinikocsi és egy cséza elegendő lett volna az egész családnak.

Az adjutánsukat esetleg meg is nyerhették, - de szükség esetén kényszerítették volna.

A király levelet hagyott volna asztalán, a nemzetgyűlésnek címezve.

A kastély személyzete gyanútlanul várta volna a királyi családot kilenc óráig is, mert hiszen gyakran jöttek ilyenkor haza.

A levél tíz óra előtt nem került volna Párisba, de ebben az időben a nemzetgyűlés már nem szokott ülést tartani. Amíg a nemzetgyűlés elnökét megtalálják itt vagy ott, éjfél is elmulna. Mire a nemzetgyűlés összeülne és küldöncöket menesztene a királyi család után, már messze járnának, hat-hét órai előnnyel.

Akkoriban még minden különösebb nehézség nélkül lehetett utazni Franciaországban.

A királynőnek nagyon tetszett a terv, de nem mertem kérdezősködni. Ugy gondoltam, hogy úgyse tudatná velem a szökés idejét.

Egy júniusi estén, kilenc óra után, a kastély emberei nyugtalanul jöttek-mentek az udvarokon. A király még nem jött haza. Nyugtalan vágyódással gondoltam, hogy bárcsak elutazott volna! Lélegzeni is alig mertem izgalmamban. Sajnos kocsirobogást hallottam hirtelen... Bevallottam a királynőnek, hogy bizonyosra vettem, hogy elmenekültek. Mária Antoinette azt válaszolta, hogy várniok kell, míg előbb a hercegnők távoznak Franciaországból és azután meg kell tudakolni azt is, hogy vajjon a szökési terv összeegyeztethető-e külföldi tervekkel.

V.

Julius 14-én, a Bastille bevételének évfordulóján, a nép Párisba sereglett. Négyszázezer ember tódult a fővárosba. Talán kétszáz sem akadt közöttük, aki ne hitte volna szent meggyőződéssel, hogy a király a meghonosított, új rendben éri el boldogsága és dicsősége tetőpontját.

Őszinte ragaszkodással szerették valamennyien, kivéve azokat, akik bukását tüzték ki célul. Különösen a vidék érintetlenül őrizte meg lelkesedését. Tévedésükről lehetetlen lett volna felvilágosítani őket. Épp úgy szerették a királyt, mint az alkotmányt és az alkotmányt éppen úgy, mint a királyt. Sem szívükben, sem eszükben nem lehetett volna a kettőt különválasztani.

A föderáció után az udvar visszatért Saint Cloubba.

Egy Rotondo nevű gonosztevő belopódzott a kertbe azzal a szándékkal, hogy a királynőt megölje. Szerencsére egész nap esett az eső és a királynő nem ment le sétálni.

La Fayette tudomást szerezvén a gyilkos szándékáról, szigorú parancsot adott az őrségnek és mindenütt közzétette a merénylet pontos személyleírását. Nem tudom, hogy mégis hogyan kerülhette el büntetését?

A király rendelkezése alatt álló ellenrendőrség egyidejűleg rájött, hogy a királynőt meg akarják mérgezni.

Mária Antoinette a legcsekélyebb felindulás nélkül beszélt az esetről velem és első orvosával: Vicq d'Azyrral.

Ugy az orvos, mint én, rögtön szigorú óvintézkedéseket tettünk. Az orvos bizott a királynő rendkívüli mértékletességében, mindazonáltal azt tanácsolta, hogy tartsak magamnál állandóan édes mandulaolajat, időről-időre cseréljem fel frissel, hogy szükség esetén kéznél legyen. Tejjel vegyítve a legjobb ellenszer maró mérgek ellen.

Volt a királynőnek egy szokása, amely Vicq d'Azyrt rendkívül nyugtalanította. T. i. szobájának fiókos szekrényén mindig állott cukorpor és gyakran, ha inni akart, sajátkezűleg tett ivóvizébe egy kanál cukorport.

Megbeszéltük tehát, hogy állandóan tartok szobámban meglehetősen cukorporkészletet, sőt munkatáskámba is viszek mindig magammal, hogy ha egy-egy pillanatra egyedül maradok öfelsége szobájában, naponta háromszor-négyszer is friss cukorport tehessek a tartóba.

Tudtuk, hogy a királynő megakadályozott volna minden óvintézkedést, de nem tudtuk, hogy miért.

Egyszer rajtakapott, mikor éppen kicseréltem a cukorport és megjegyezte, hogy tudja ugyan, hogy Vicq d'Azyrral együtt állapítottuk meg ezt az óvintézkedést, de igazán ok nélkül fáradozok.

- Meglátja, - mondta, - egy szemernyi mérget sem fognak használni ellenem. A Brinvilliers ideje lejárt! Manapság rágalommal ölnek, az minden méretnél hathatósabb, engem is azzal fognak sirba vinni!

A szomorú hírek és gonosz támadások nagyon leverték a királynőt. Viszont még sokszor nyílt alkalma tapasztalni a személye iránt érzett legőszintébb ragaszkodást. Látott könnyeket, melyeket szenvedései csaltak az emberek szemébe. Olykor kedves reményekkel áltatta magát.

Egy napon igazán megható jelenet tanuja voltam. Akkoriban nem beszéltünk róla senkinek.

Délután négy órakor, az őrség még nem vonult fel, aznap senki sem jött ki Saint Cloubba, egyedül ültem a királynővel egy erkélyes, udvari szobában. A királynő himzőramájára hajolva dolgozott, én felolvastam neki.

Hirtelen tompa zaj ütötte meg fülünket. Elfojtott hangok susogása.

A királynő parancsára félrehúztam a muszlin-függönyöket és kinéztem az utcára.

Körülbelül ötven idősebb és fiatalabb parasztruhás asszony, öreg Lajos lovagok, fiatal máltai lovagok és papok állottak az erkély alatt.

Jelentettem a királynőnek, hogy kétségkívül a szomszédos falvakból összeverődött társaság látni kívánja.

A királynő felállott, kinyitotta az ajtót és kiment az erkélyre.

A derék emberek halkán és egyszerre mondták:

- Merítsen bátorságot, felség! A jó franciák sokat szenvednek felségedért és felségeddel; imádkozunk érte, az ég meg fogja hallgatni imádságunkat! Szeretjük, tiszteljük felségedet és nagyrabecsüljük erényes királyunkat!

A királynő szeméhez szorította zsebkendőjét és sirva fakadt.

- Szegény királynő, sir! - mondták a leányok és asszonyok.

Féltem, hogy úgy őfelsége, mint a ragaszkodásukat nyilvánító emberek bajba kerülnek és hirtelen ötletnek engedve, megragadtam a királynő kezét, jelezve, hogy vissza óhajtom vezetni szobájába és értésére adtam a gyülekezetnek, hogy óvatosságból kell így cselekednem.

Megértették szándékomat.

- Igaza van a hölgynek! - mondogatták.

- Éljen boldogul, felség! - búcsúztak olyan meleg, fájdalmas érzéssel, hogy ma, husz év múlva is, meghatottság fog el, ha rágondolok.

Néhány nap múlva bekövetkezett a nancyi felkelés, melynek tulajdonképpeni okát nem igen tudták. Módomban állott volna tudomást szerezni az egésztől, de izgatott lelkiállapotomban elmulasztottam odafigyelni, mikor alkalmam nyílt rá.

Szeptember első napjaiban a királynő megparancsolta lefekvésnél, hogy küldjem el egész személyzetét, csak én maradjak mellette.

Mikor magunkra maradtunk, így szólt:

- Éjfélkor idejön a király. Tudja úgy-e, hogy mindig kitüntette magát? Ma különösebb tanujelét fogja adni bizalmának, amennyiben magát szemelte ki arra, hogy a nancyi eseményekről szóló jelentést, tollbamondása szerint, leírja. Több másolatra van t. i. szüksége.

Éjfélkor csakugyan belépett a király a királynő szobájába és mosolyogva mondta:

- Ugy-e nem hitte volna, hogy valaha titkárom lesz... és ráadásul éppen éjjel!

Bevezetett a miniszteri tanácssterembe. Papir, tinta, toll már elő volt készítve. Azután leült mellém és tollba mondta a Bouillé marquis jelentését, amelyet velem egyszerre, sajátkezűleg is leírt.

Ugy reszketett a kezem, hogy alig birtam írni. Izgalmamban nem tudtam figyelemmel hallgatni a király szavait. A nagy asztal, a bársonyszőnyeg, a miniszteri székek, a helyiség hajdani rendeltetése és mostani célja, a körülmény, hogy a király női munkát vesz igénybe, a női foglalkozással semmiféle kapcsolatban nem álló dolgok elvégzésére; a szerencsétlenség, amely a királyt ebbe a helyzetbe kényszerítette, az uralkodócsalád aggódva sejtett jövője... minden együtt olyan mély hatást gyakorolt reám, hogy mikor a királynő szobájába visszatértem, egész éjjel sem aludni, sem az iratok tartalmára visszaemlékezni nem tudtam.

Minél inkább szerencsés lehettem uralkodóim hasznára válni, annál inkább igyekeztem hallgatni a belém helyezett bizalomról, nehogy eláruljam bárki előtt is. Ugyyszólván csak családommal érintkeztem.

Az udvarnál azonban semmi sem maradhat titokban és nemsokára igen sok ellenség vett körül.

Könnyű valakit fejedelmi kegyből kiturni, akkoriban még könnyebb volt, mint máskor, mert ha valakit csak meggyanúsítottak is azzal, hogy a forradalom hiveivel érintkezik, már megfosztották a király és királynő bizalmától.

Szerencsére a királynővel szemben tanusított viselkedésem megvédett a rágalom ellen.

Két napig távol voltam Saint-Cloudtól, mikor a királynőtől a következő tartalmú levelet kaptam: „Jöjjön azonnal Saint-Cloubba. Közölni akarok magával valamit, ami érdekelni fogja!”

Nyomban teljesítettem; parancsát. A királynő kijelentette, hogy áldozatot kíván tőlem. Azt feleltem, hogy máris meghozottnak tekintheti.

Arról volt szó, hogy szakítsam meg az érintkezést egy állítólagos barátommal, még ha reám nézve kellemetlen volna is a dolog, de saját érdekemben elkerülhetetlenül szükséges. A királynő megjegyezte, hogy ami őt illeti, neki igazán nem lenne kifogása az ellen, hogy egy tehetséges, eszes képviselő járjon házamba, mert hasznát vehetné az összeköttetésnek, de ezuttal az én érdekemet tartja szem előtt. Palotahölgyeitől hallotta előző napon, hogy Artois nemesi képviselője, Beaumetz, aki nemrégiben a nemzetgyűlés balpártjához csatlakozott, mindennapos nálam.

Teljesen alaptalan feltevással igyekeztek kellemetlenséget okozni nekem. Mosolyogva válaszoltam, hogy nem hozhatom meg öfelségének a kívánt áldozatot, mert Beaumetz úr, okos ember létére, bizonyára nem azért csatlakozott a nemzetgyűlés balpártjához, hogy aztán a királynő szolgálattevő hölgyénél töltse szabad idejét és újra elveszítse a nép kegyét. Egyébként 1788 október eleje óta nem is láttam, ha csak nem színházban, vagy sétaközben, de soha nem szólított meg, amit természetesnek is találtam, mert akár a népnek óhajt tetszeni, akár az udvarral óhajtja megnyeretni magát, nincs mit beszélnie velem.

- Igaza van! - mondta a királynő. - Rossz alkalmat kerestek arra, hogy magának ártsanak! Mindazonáltal vigyázzon minden tetteire. Láthatja, hogy bizalmunk miatt igen sok ellenségre tett szert.

A titkos összeköttetés Mirabeau és az udvar között végül arra a pontra jutott, hogy a királynő fogadta Mirabeaut Saint-Cloud kertjében - és nem a szobájában, ahogy azt Lacreteille úr emlékirataiban elmondja. Sokkal ismertebb alak volt Mirabeau, semhogy a kastélyban észrevétlenül megjelenhetett volna. A királynő a kertnek magasan fekvő, kerek tisztására ment, teljesen egyedül és ott találkozott Mirabeauval, aki Párisból lóháton távozott azzal az ürüggyel, hogy meglátogatja egyik barátját falun. A saint-cloudi kert kapujánál azonban megállott, ott már várta valaki és bevezette a kert legmagasabb pontjára, ahol a királynővel találkozott.

Mária Antoinette később elbeszélte nekem, hogy így szólította meg:

- Közöséges ellenséggel, olyan emberrel szemben, aki a monarchia vesztére esküdött anélkül, hogy a nép előnyeire gondolt volna, jelenlegi lépésem csak ártana, de ha az ember egy Mirabeauhoz fordul, stb....

Szegény királynő úgy örült ötletének, hogy Mirabeaut a többiek fölé helyezte és miközben az összejövetel minden részletét elmesélte, megjegyezte többek között:

- Tudja-e, hogy nagyon hizelgett neki, hogy azt mondtam: „*mikor az ember egy Mirabeauhoz fordul...*”?

Véleményem szerint nem is lehetett hizelgőnek minősíteni a királynő nyilatkozatát, amennyiben Mirabeau eszével és tehetségével sokkal több bajt okozott, mint amennyit valaha jóvá tehetett volna.

A búcsunál lelkesen jelentette ki a királynőnek:

- Felség, a monarchia meg van mentve!

Ugy látszik, hogy Mirabeau nemsokára tekintélyes pénzösszegeket kapott. Fokozott költekezése elárulta. Már hírek keringtek arról is, hogy szükségesnek tartja a forradalom uszítóinak elfogatását.

Egy izben meghívták valahova ebédre a királynő egyik hűséges emberével együtt, aki, mikor értésére jutott, hogy Mirabeau is jelen lesz, lemondta a meghívást. A ház ura és urnője szántszándékkal elbeszéltek Mirabeaunak, de legnagyobb meglepetésükre, Mirabeau dicséretekkel halmozta el a távolmaradt vendéget és kijelentette, hogy ő is úgy cselekedett volna helyében. Majd hat hónap múlva hívják őket megint össze, meg fogják látni, hogy milyen szívesen fog együtt ebédelni a monarchia helyreállítójával.

Mirabeau elfelejtette, hogy könnyebb bajt okozni, mint jót. Azt képzelte magáról, hogy politikában második Atlas.

A forradalmárok minden alkalmat megragadtak gúnyolódásra és sértegetésekre.

Szokás volt újév reggelén szerenádot adni az uralkodó ablaka alatt. 1791. újesztendő napján megjelent a nemzetőrség zenekara. Vonatkozással a nemzetgyűlésnek az államadósságok likvidálására kelt határozatára, kizárólag az „Adósságok” című opera egyik dalát játszották célzatosan.

Ugyanaznap megjelentek a „Bastille elfoglalói” is, a párisi gárda gránátosai katonai zenekarral és újévi ajándékkul átnyújtottak a dauphinnek egy kockajátékot, amely az állami börtön köveiből és márványdarabjaiból készült.

A királynő ideadta megőrzés végett a szerencsétlen játékot, mert majd egyszer igen érdekes lesz a forradalom történetének szempontjából.

A játék fedelére rossz verseket véstek körülbelül ilyen értelemben: „Azon falak kövei, melyek között önkényes erőszak ártatlan áldozatokat fogva tartott, játékká lettek átalakítva, hogy önnek, legkegyelmesebb herceg, a nép szeretetéről és hatalmáról tegyenek tiszteletteljes tanúságot”.

A királynő véleménye szerint La Fayette annyira áhitozta a nép kegyét, hogy minden meg gondolatlan óhajtását vakon teljesítette. Ellenszenve napról-napra fokozódott a generálissal szemben, ugyannyira, hogy mikor a forradalom vége felé La Fayette a megingott trónust támogatni látszott, a királynő nem fogadta el szolgálatait.

A kivándorlás következtében nagyon sok hű embert vesztett az udvar. Olyanok, akik azelőtt sohasem mertek volna fontosabb állásra igényt tartani, a király ügyéhez való ragaszkodás leple alatt, megkíséreltek most közeledni a Tuileriák belsejéhez.

Sokat ismertem az ujonnan felbukkant alakok közül. Némelyek nyomorult cselszövők voltak, mások jó szándékot árultak el, de nem bírtak elég körültekintéssel ahhoz, hogy hasznosíthatták volna magukat.

J. a hadsereg vezérkarának egyik ezredese, aljban a szerencsében részesült, hogy több, igen fontos szolgálatot is tehetett a királynőnek és megbízatásait mindig a legnagyobb titoktartással és becsülettel végezte el.

A királynő fogsága alatt, mint lámpagyújtogató, rongyos, piszkos ruhákban lopózkodott a „Temple”-ba és továbbra is teljesítette a reábizottakat anélkül, hogy bárki is rájött volna.

A királyi pár feltétlenül megbízott benne, habár tudták róla, hogy csupa óvatosságból, a nyilvánosság előtt, mint a konstitúció alapelveinek követője szerepelt.

Turini küldetése alkalmával igen sok fáradságába került, míg a hercegeket lebeszélte kalandos tervükről. T. i. Lyonon keresztül akartak igen gyenge hadsereggel bevonulni Franciaországba. Reggel három óráig tartó tárgyaláson igyekezett meggyőzni a hercegeket arról, hogy tervük veszedelmes a királyra nézve.

Az alacsonyabb rangú tisztviselők között, akiket válságos időkben, fontosabb államügyekbe beavattak, volt egy Goquelat nevű igen ügyes rajzoló is. Annak idején Saint-Cloudra és Trianonra vonatkozó tervrajzokat is készített a királynőnek.

A forradalom kezdetén Valenciennesbe küldték, mint Eszterházy gróf szárnysegédét. Főképpen azért jutott rangjához, hogy Versaillesból eltávolítsák, mert buzgalmában kellemetlenségeket okozott a királynőnek. Minduntalan kiállott a szónoki emelvénnyel, hogy a királyi családhoz való ragaszkodását bebizonyítsa és fennhangon szidta a képviselők javaslatait, azután visszatért a királynő előszobájába és elmesélte mindazt, amit hallott és amit elég meggondolatlanul ő maga mondott.

Figyelmeztettem a királynőt, hogy a Goquelat hóbortos viselkedése rossz vért szül. A királynő is osztotta véleményemet, el is távolíttatta Goquelat-t, de sajnos, továbbra is megmaradt abban a hitben, hogy nagy veszedelmek idején, mikor önfeláldozó hűségre van szükség, igen jó hasznát lehet venni. 1791-ben azután megbízták, hogy Bouillé marquissal egyetemben, működjék közre a király szökésében.

Egész sereg tervvel igyekezett bejutni Mária Antoinettehez, azonkívül Elisabeth főhercegnő is érintkezést tartott fenn magánemberekkel, akik valamennyien az udvar magatartására vonatkozó terveket dolgoztak ki. A királynő rossz szemmel nézte ezeket az embereket és attól tartott, hogy a hercegnő véleményét a királyi pár nézeteivel ellenkező irányban befolyásolják.

A királynő gyakran fogadta kihallgatáson La Fayetteet. Egy izben szárnysegédei, generálisukra várakozva, fel és alá járkáltak a nagyszobában, ahol a személyzet tartózkodott.

Fiatalkor, meggondolatlan asszonyok célzatosan és jó hangosan, hogy a tisztek is meghallhassák, olyasmit jegyeztek meg, hogy nyugtalanító érzés a királynőt egyedül tudni egy lázadóval, egy rablóvezérrel.

Bosszantott az ostoba beszéd és hallgatásra intetem az asszonyokat. Az egyik azonban továbbra is emlegette a „rablóvezért”. Megjegyeztem, hogy La Fayette kétségkívül megérdemli a rebellis elnevezést, de a történelem mindeddig pártvezérnek nevezte azt, aki körülbelül negyvenezer ember, a főváros és az egész környék fölött rendelkezik. Igen gyakran tárgyaltak királynők pártvezérekkel és ha a királynő ugyanezt teszi, nekünk nem lehet más szavunk, mint eljárást tisztelni.

Következő napon a királynő jóságos hangon, de nagyon komolyan kérdőre vont, hogy mit mondtam La Fayette-ről? A hölgyek azt állították, hogy elhallgattattam őket, mert nem nyilatkoztak róla kedvezően és védelmembe vettem.

Szóról-szóra elismételtem a történeteket és Mária Antoinette kijelentette, hogy igazam volt.

Valahányszor megvádoltak előtte, merő irigységből, mindig jóságosan tudomásomra hozta. Ilyenformán nem ingathatták meg belém vetett, megtisztelő bizalmát, amelyet még életem veszélyeztetése árán is igazoltam.

A király nagynénjei 1791 elején elutaztak Bellevueből. Berthier, a versaillesi nemzetőrség parancsnoka elősegítette utazásukat, amiért később a jakobinusok megfosztották állásától, sőt még élete is veszélyben forgott.

Elbúcsúztam fiatal éveim nemesszívű pártfogójától. Nem hittem volna, hogy utoljára látom életemben. Egyedül fogadott szobájában és reményének adott kifejezést, hogy nemsokára visszatér Franciaországba.

- Nagyon sajnálatraméltók lennének a franciák, - mondta, - ha a forradalom olyan mérveket öltene, hogy sokáig kellene miatta távolmaradnom.

A királynőtől hallottam, hogy a hercegnőknek azért kellett távoznia, hogy a király szabadon mozoghasson, ha szükségesnek találja menekülni családjával.

A papság ujjaszervezése ellentétbe került a hercegnők vallásos meggyőződésével és mindenki azt hitte, hogy azért utaznak Rómába.

A nemzetgyűlést azonban nem lehetett félrevezetni, a királyi család minden egyes tettét gyanakodva mérlegelték és a hercegnők elutazása óta éberekkel figyelték, mint valaha, hogy mi történik a Tuileriákban.

A hercegnők Elisabeth hercegnőt is magukkal akarták vinni Rómába, de az erőslelkű hercegnő feláldozta személyi biztonságát, hogy a keresztény egyház fejénél találjon védelmet Rómában, - a király iránt érzett ragaszkodásának.

Az egyház ujjaszervezése, a papoktól követelt eskütétel, szakadást idézett elő a francia egyházban. A szakadást csak fokozták a királyt környékező veszélyek.

Mirabeau egy egész éjszakát töltött Saint-Eustache plébánosánál, a király és királynő gyóntatójánál, hogy rávegye a kívánt eskütételre.

Őfelségeik nyomban más gyóntatót választottak, akinek kilétét nem árulták el.

Mirabeau, az olcsó demokrata és royalista bérenc néhány hónap múlva befejezte életét és pályafutását.

A királynő nagyon sajnálta halálát. Sajnálkozásán ő maga is csodálkozott. Azt remélte, hogy Mirabeau, aki elég ügyes és erős volt ahhoz, hogy mindent összezuzzon, a szerencsétlen tehetségével okozott bajokat jóváteszi.

Sokat beszéltek a Mirabeau haláláról. Cabanés, orvosa és jó barátja, tagadta, hogy megmérgezték volna.

Felboncolták hulláját és Vicq d'Azyr azt mondta a királynőnek, hogy a boncolási jegyzőkönyv értelmében épp úgy okozhatta halálát igen nagy mértékben használt, erős gyógyszer-adag, mint mérgezés. A szakemberek jelentése teljesen hű és megbízható, mindenesetre okosabb a természetes halál megállapítását elfogadni, mert Franciaország jelenlegi, válságos helyzetében, a népbosszú igen könnyen ártatlanokat ejtene áldozatul.

VI.

1791 tavaszán, a király megunva a Tuileriákat, megint Saint-Cloudba óhajtott menni. Udvara már útnak is indult előre és ebéddel várta a királyt, aki egy órákor kocsira ült.

Az őrség ekkor felzudult, bezárta a rácsos kapukat és kijelentette, hogy nem engedi távozni.

Az újabb csiny kétségkívül titkos feljelentések következménye volt. Attól tartottak, hogy a király szökni akar.

Két emberrel, akik közeledni mertek a király kocsijához, csunyán elbántak. Az örök apósomat is megragadták és elvették kardját.

Igy kényszerítették a királyt, hogy családjával együtt kiszálljon a kocsiból.

A király alapjában véve nem vette túlságosan lelkére a dolgot, amennyiben most már a nép szemében is igazoltnak látta magát, ha mielőbb keresztül viszi menekülési szándékát és elhagyja Párist.

A királynő március óta foglalkozott uti előkészületekkel. Közelében töltöttem az egész hónapot és teljesítettem az előkészületekre vonatkozó titkos parancsait.

Aggódva láttam, hogy milyen fölösleges, sőt egyenesen veszedelmesnek mondható beszerzésekkel foglalkozik. Alkalomadtán értésére is adtam, hogy a francia királynő, bárhova megy, mindenütt fog elegendő inget és ruhát találni. Minden megjegyzésem kárbaveszett. Teljes kelengyét akart magával vinni Brüsszelbe, úgy a saját, mint gyermekei részére.

Nagyon sokat kellett járkálnom Párisban, hogy a kelengyét megvásároljam, illetve csináltassam. Sokszor álruhába öltöztem.

Egyik fehérneműkereskedésben, a másikban is megrendeltem hat-hat inget, ruhákat, fésülködő köpenyt stb.

Nővérem, a leánya mértékére teljes kelengyét csináltatott a kis hercegnő részére, én meg a fiam mértéke szerint rendeltem ruhákat a dauphinnek.

A ruhákat kofferbe csomagolva, a királynő parancsára egyik udvarhölgyéhez küldtem Arrasba, aki bizonytalan időre kapott szabadságot, hogy szükség esetén Brüsszelbe, vagy más jelzett helyre utazhassék nyomban a titkos parancs kézhezvétele után.

Az udvarhölgynek birtokai voltak Flandriában, tehát feltűnés nélkül távozhatott Arrasból.

A királynő csak egyetlen szolgálattevő hölgyet szándékozott elvinni magával és azt mondta, hogyha elutazásának napján történetesen nem én lennék szolgálatban, intézzem úgy a dolgaimat, hogy minél előbb követhessem.

Utikészletét is magával akarta vinni és tanácskozott velem, hogy milyen módon távolíthatná el feltűnés nélkül azalatt az ürügy alatt, hogy Christine főhercegnőnek, Németalföld helytartónőjének küldi ajándékba.

Minden erőmmel küzdöttem a terv ellen és igyekeztem megmagyarázni, hogy mikor annyi ember kémleli minden mozdulatát, könnyen feltételezhető, hogy akad majd közöttük elég sok éleslátó, aki gyanítani fogja, hogy utikészletét még elutazása előtt külföldre viteti.

A királynő mindenek ellenére megmaradt elhatározásánál és csak éppen annyit érhettem el, hogy meglevő utikészlete továbbra is szobájában marad, ellenben megbeszélem az osztrák ügyvivővel, hogy alkalmilag, az egész személyzet jelenlétében, kérje meg, hogy csináltasson Christine főhercegnő részére egy teljesen hasonló utikészletet.

Minden így is történt és a királynő ugyancsak személyzete jelenlétében megbízott, hogy rendeljem meg a kívánt utikészletet.

Teljesedésbe ment tehát a királynő óhaja, mindössze ötszáz arany felesleges kiadása nehezítette meg kissé a dolgot. A gyanut azonban látszólag sikerült elhárítanunk.

Azért fektetek olyan nagy súlyt az utikészlet történetének legapróbb részletére, mert sajnos minden részlet fontossá vált, amennyiben egy asszony, akinek jelleme már régóta gyanus volt előttem, sőt akinek kémkedésétől is tartottam, felfedezte az első készülődéseket.

Ruhatárosnő volt a királynő mellett házasságának első pillanata óta. Mária Antoinette megszokta és szerette, mert ügyes és gondos volt.

Jó anyagi körülmények között élt. Fizetése, mellékjövedelmekkel együtt, évi tizenkétezer frankra ment fel. Csinos megjelenésű asszony volt. Polgári képviselők jártak hozzá a királynő szobái alatt levő lakásába. A La Fayette szárnysegédével, Guvionnal volt viszonya.

Május közepe felé, az utikészlet megrendelése után körülbelül egy hónappal, a királynő érdeklődött, hogy vajon nemsokára elkészül-e? Azonnal küldtem a műasztalosért, akinél megrendeltük, de csak hat hét múlva tudta szállítani. Jelentést tettem azonnal a királynőnek, aki azt válaszolta, hogy nem várhatja meg, míg elkészül, mert már június közepén szándékozik elutazni. Miután azonban mindenki tudtával testvére részére rendelte az utikészletet, azt fogja mondani, hogy a főhercegnő sürgeti, megunta a várakozást, tehát hozzák rendbe az övét és adják át az osztrák ügyvivőnek, hogy továbbítsa.

Egészén nyíltan teljesítettem parancsát. Minden titkolózás nélkül.

Elrendeltem a ruhatárosnőnek, hogy üritse ki a neszeszert, főképpen a parfümillatot, amely talán kellemetlenül hatna a főhercegnőre, távolítsa el belőle és hozza minél hamarább rendbe, hogy el lehessen küldeni.

Óvintézkedésünk épp oly fölösleges, mint veszedelmes volt. Sajnos, csak későn tudtam meg!

Mikor a királyi családot visszahozták Varennesből, a polgármester átnyújtott a királynőnek egy május 21-ről keltezett feljelentést, amelyben a ruhatárosnő elmondja, hogy a Tuilerieken utielőkészületek folynak. Azt hitték, hogy senki sem fogja kitalálni, hogy a királynő testvérenek ajándékba küldött utikészlet csak mese és hogy mi az igazi ok. Különben is őfelsége sokkal jobban ragaszkodott utikészletéhez, semhogy megfosztotta volna magát tőle. Többször hangoztatta, hogy milyen jó hasznát lehet venni az uton.

A feljelentés arról is említést tett, hogy egy egész estét bezárkózva töltöttem a királynővel és gyémántjait csomagoltuk. Szétszórva találta az ékszereket a királynő pamlagán, vatta között.

Csak a feljelentés olvasása után jött reá a királynő, hogy a ruhatárosnőnek alkalmasint kulcsa lehetett magánszobájához.

Csakugyan egy este, hét óra tájban, abbahagytuk a gyémántok rendezgetését, mert a királynőnek a játékszobába kellett mennie. Bezárta szobáját és lehúzta kulcsát. Azt mondta, hogy holnap reggel, mielőtt felkelt, folytathatjuk a csomagolást. Nem történhetik semmi baj, mert hiszen ablaka alatt ő áll és szobája kulcsát magával viszi.

Ugy látszik azonban, hogy még aznap este, vagy esetleg másnap korán reggel felfedezte a nyomorult nő titkos előkészületeinket.

A gyémántokat tartalmazó ékszerdobozt Leonard, a királynő fodrásza, aki Choiseul herceggel együtt utazott el, Brüsszelbe vitte és ott biztonságba helyezték.

Őfelségéék a koronagyémántokat, amelyeket azelőtt használtak, átadták a nemzetgyűlés kommisszáriusának. A királynő csak a saját, külön ékszereit küldte át a határon.

Az úti előkészületek közepette a királynő közölte velem, hogy még egy igen drága kincset kell reám bíznia, szemeljek ki becsületes, független és megbízható hűséges embereket, akiknek átadhatná a szóbanforgó irattáskát.

Választásom Vallayer Coster festőnőre esett, aki a Louvreban lakott és akiben éppúgy megbíztam, mint férjében.

Hűségesen őrizték az irattáskát és csak 1791-ben, a konstitúció elfogadása után, adták vissza nekem.

A ruhatárosnő erről is tett jelentést. Előadta, hogy látott egy irattáskát az egyik karosszéken heverni, holott annak nem volt ott a helye; a királynő az irattáskára mutatva, halkán beszélt velem. Az irattáska nemsokára eltűnt.

Bailly, aki a feljelentést megmutatta a királynőnek, nem használta ki a királynő ártalmára.

Mária Antoinette úgy intézkedett, hogy gyémántjai leányára d'Angoulème hercegnőre szálljanak, ő maga csak néhány gyöngysort és egy körtealakú gyémántfüggőt tartott meg. Ezek az ékszerek a királynő szobájában maradtak és kétségkívül a Tuileriet augusztus tizedikén megszálló komisszió birtokába kerültek.

A fentemlített úti előkészületekkel kapcsolatban még néhány titkos megbízatást kellett teljesítenem.

Párisból való távozásom előestéjét apósomnál töltöttem. A királynő, attól tartva, hogy távozása szertelenségekre fogja ragadni a népet és bosszujukat majd azokon töltik ki, akik hozzá legközelebb állottak, megbeszélte orvosával, hogy küldje apósomat Mont d'Orba, az ottani fürdők használására.

Kifejezést adott sajnálkozásának, hogy nem utazhatom vele egyszerre el és ideadott ötszáz louis d'ort utiköltségre, hogy minél hamarább követhessem.

Kétségkívül igen nagy szükségem lett volna pénzre akkoriban, de tudva, hogy a királynőre nézve milyen fontos, hogy minél több pénz legyen nála, nem fogadtam el.

A király csak a határig szándékozott utazni, hogy onnan tárgyaljon a nemzetgyűléssel és csak abban az esetben hagyta volna el Franciaországot, ha a tárgyalások nem vezetnek eredményre.

A királynő számított a nemzetgyűlés egyik pártjára, amelynek tagjai, tudomása szerint, már kigyógyultak első lelkesedésükből.

Június elsején utaztam el Párisból, hetedikén érkeztem Mont d'Orba és napról-napra vártam a királynő elutazásának hírére.

Végre megjött a hír. Utazásomat gondosan előkészítettem, de a nemzetgyűlés megnehezítette a forgalmat őfelségéék elutazása után és sokkal több nehézséggel kellett megküzdenem, mint ahogy a királynő gondolta volna.

Éppen indulni készültem azonban, mikor hírnök érkezett Besseből és örömmel közölte Mont d'Or lakosságával, hogy sikerült a királyt és a királynőt feltartóztatni.

Még aznap este megerősítették a hírt és két nap múlva levelet kaptam a királynőtől, egyik hűséges és feltétlenül megbízható embere közvetítésével.

„Fürdőmből iratok magának. Legalább fizikai erőmet akarom visszanyerni. Lelkiállapotomról nem tudok beszélni. Még élünk! Ez minden! Ne jöjjön addig vissza, míg levelet nem kap tőlem. Ez nagyon fontos!”

A levél nem volt lepecsételve és a királynő visszaérkezésének napjáról keltezték.

Mélyen meghatott, hogy a szerencsétlen királynő ilyen izgalmas napon is gondolt reám.

A levél vétele után Clermontba mentem, ahol a nemzetgyűlés által kirendelt felügyelőbizottság le akart tartóztatni. Minthogy azonban beigazolódtott, hogy apósom csakugyan betegen utazott el Párisból, elállottak szándékuktól.

Augusztus elején a királynő kívánságához képest visszatértem Párisba.

A király és a királynő menekülési kíséretéről tehát csak annyit tudok, amennyit a királynőtől és visszaérkezésük néhány tanujától hallottam.

A király Fersen grófra, akit mint idegent kevésbé gyanúsítottak és veszélyeztettek, bízta az elutazás keresztülvitelének gondjait.

Fersen gróf maga rendelte meg a kocsit és útlevelet állíttatott ki a királynőnek, egy ismerőse: madame Korf nevére. Sőt, mint kocsis utazott a királyi családdal Bondyig. Ott szállottak át az utasok berlinerükbe. Brunier és Neuville udvarhölgyek itt csatlakoztak a főkocsihoz.

A király fivére, feleségével Luxembourgból indult, más úton. Őket is felismerte a határon az utolsó francia postamester, de feláldozta magát a hercegért és ő maga is a bakra ülve, mint postakocsis, elhagyta a francia földet.

Thibaut asszony, a királynő szolgálatttevő hölgye minden baj nélkül elérte Brüsszelt. Akadálytalanul utaztak át a határon Cardon asszony Arrasból és Leonard, a királynő fodrásza, ugyan-csak Varennesen át.

A sors csak a szerencsétlen uralkodó útjába halmozott akadályokat.

Az utazás eleinte simán folyt le. Csupán Páristól tizenkét kilométernyire kellett rövid ideig állaniok, kocsijavítás miatt. Később a király gyalog kívánt megmászni egy hegyet. A két, csekélységnek látszó körülmény következtében, a jelzett időnél éppen három órával később érkeztek Varennes elé, ahol Goquelat vezénylete alatt álló csapat várta őket.

A csapatot egy állítólagos pénzküldemény kíséretére rendelték ki, de a környékbeli parasztság nyugtalankodva nézegette a katonaságot és nemsokára bunkókkal felfegyverkezve kérdezgette szándékaikat.

Goquelat hiába várta a kocsi érkezését és összetűzéstől félve, két csapatra osztotta embereit, szerencsétlenségére letérítette őket az országútról és mellékutakon indította őket Varennes felé.

A király Saint Menehouldnál kidugta fejét a kocsiból és kérdezősködött az útról. Drouet postamester, akinek vészthozó nevét nem fogja elfelejteni a történelem, felismerte a királyt, sőt a királynét is. Természetesen sejtette, hogy a többi utasok is a királyi családhoz tartoznak; azonnal lóra ült, mellékutakon megelőzve a menekülőket, Varennesbe érkezett és mindenkit fellármázott.

A királynő hirtelen félni kezdett. Aggodalmát még növelte, hogy egy idegen vágatott el kocsija mellett és behajolva a kocsi ablakán, bekiáltott: „Felismerték!”

Dobogó szívvel érkeztek Varennes kapuihoz. Egyetlen lovassal sem találkoztak, aki kísérte volna őket. Azt sem tudták, hogy hol találják meg a váltólovakat. Feleslegesen pazaroltak el megint néhány percet.

A két udvarhölgyet vivő könnyű kocsi a berliner elé került, de már a hidat talyigákkal és bútorokkal eltorlaszolva találták.

Az egész polgárság fegyveres készenlétben állott.

A király végre berobogott Varennesbe, most már Goquelat is megjelent csapatával és megkérdezte a királytól, hogy erőszakkal is törjön utat neki?

Szerencsétlenül intézett kérdés!

XVI. Lajos a forradalom kitörése óta, a legválságosabb pillanatokban sem tudott vérontásra vezető parancsot adni.

- Vajjon heves küzdelem lenne? - kérdezte.

- Alkalmasint nem fog másképp menni, Sire! - felelte Goquelat.

A király nem akarta veszélybe sodorni családját. Leszálltak a kocsikról és Varennes polgármesteréhez, egy fűszereshez, mentek.

A király elfogatásának hírére óriási tömeg verődött össze.

Goquelat még utolsó kísérletképen megkérdezte a dragonyosoktól, hogy akarják-e fedezni a király továbbutazását? A katonák zúgolódtak és leengedték kardjukat. Egy idegen Goquelatra lőtt, de nem sebesítette meg. Abban a pillanatban megérkezett Romeuf, a La Fayette szárnysegéde. Október hatodika óta rendszeresen szolgálatot teljesített a királynő mellett.

Mária Antoinette keserű szemrehányásokkal illette az elvállalt küldetésért:

- Ha így akart hírnévre szert tenni, úgy sajátságos és gyűlöletes eszközöz folyamodott. Nem is maradhatnak el szomorú következményei.

Romeuf igyekezett sürgetni a visszatérést Párisba. Viszont a királynő, aki titkon még mindig azt remélte, hogy Bouillé marquis kimenti kínos helyzetéből a királyt, mindenáron el akarta odázni az indulást, hogy minél tovább vesztelgelhessen Varennesben.

A királynő azzal indokolta reménységét, hogy rendkívüli félelmet árultak el az emberek, akik elfogták őket.

Az indulást azonban nem lehetett tovább halasztani. Vad, kárörvendő nemzetőr csapatok fogták körül a királyi család kocsiját.

A három képviselő: Latour Maubourg, Barnave és Petion, akiket a nemzetgyűlés küldött eléjük, csak Epernay környékén csatlakoztak hozzájuk.

Mikor a királyi családot visszahozták Varennesből a Tuileriebe, a királynő személyzete csak nagy ügyel-bajjal juthatott szobájaig.

A kémkedő ruhatárosnő látta el testvérével és leányával a királynő körüli szolgálatot.

A ruhatárosnő pontos személyleírását kifüggesztették a királynő lakosztályába vezető lépcső aljára, hogy az őrség más nőt ne engedjen fel hozzá.

Mihelyt a királynő tudomást szerzett a megalázó intézkedésről, elmondta a királynak, aki el sem akarta hinni és rögtön leküldött valakit a lépcső aljára, hogy meggyőződjék a dologról.

Azonnal magához hívatta La Fayettet és teljes szabadságot követelt úgy a saját, mint felesége lakosztályára nézve. Elrendelte azt is, hogy a ruhatárosnőt távolítsák el a palotából, mert La Fayette kívül senki sem bíz benne. A generális kénytelen-kelletlen beleegyezett a király akaratába.

Az őrségnek adott parancsot, hogy senkit fel ne engedjen a királynőhöz, maga a nép szegte meg, ami fényesen szemlélteti az összeomlások által előidézett fegyelmezetlenséget.

Aznap, mikor a szerencsétlen utasokat visszavárták Varennesből, egyetlen kocsi sem robogott Páris utcáin.

A királynő öt vagy hat udvarhölgye, akik hasztalan kértek bebocsáttatást a Tuileriebe, minden kapunál visszautasítottak, végre összetalálkoztak nővéremmel, aki szintén a királynő szolgálatában állott. A Feuillans kapunál erőlyesen követelték, hogy az őrség bocsássa be őket. A

halkofák feldühödve az őrséggel szemben tanúsított ellenszegülésükön, reájuk támadtak. Egyikük már megragadta nővérem karját és durván rákiáltott, hogy az osztrák asszony rabszolgája. Nővérem nyugodt, kemény hangon válaszolt:

- Tizenöt éves korom óta állok a királynő szolgálatában. Kelengyét kaptam tőle, férjhez adott, boldogságában és dicsőségében mellette voltam, most hagyjam el, amikor szerencsétlen.

A furiák igazat adtak neki.

- Jól teszi, ne hagyja el úrnőjét!

Egy szempillantás alatt körülfozták az őrséget, utat törtek maguknak és felvezették az udvarhölgyeket a Feuillans terraszáig.

Egyik furia, akinek kevés biztatás kellett volna az imént ahhoz, hogy nővéremet széttépje, hirtelen pártfogásába vette és tanácsokkal látta el, hogy milyen módon hatolhat beljebb a palotába.

- Mindenekelőtt vegye le lelkem azt a zöld szalagövet, igen élénken emlékeztet d'Artois grófra és annak sohasem bocsátunk meg.

Szigorú és sértő rendszabályokat foganatosítottak a király őrzésére úgy a palota bejáratánál, mint belsejében.

Közvetlenül a királynő hálósobája elé állított bataillon-vezetők parancsot kaptak, hogy állandóan nyitva tartsák az ajtót és éber szemmel figyeljék a királyi családot.

A király egy ízben betette az ajtót, az őrségen levő tiszt rögtön kinyitotta és kijelentette, hogy parancsa értelmében az ajtónak nyitva kell állania és ahányszor beteszi őfelsége, annyiszor ki fogja nyitni, úgy hogy kár fáradni vele.

Még éjszaka is nyitva kellett hagyni az ajtókat, mikor a királynő ágyban feküdt. A szolgálatos tiszt a két ajtó között ült egy karosszékből, őfelsége felé fordított fejjel.

Mindössze annyi módosítást lehetett elérni, hogy mikor a királynő felöltözött, vagy levetkezett, akkor becsukhatták az ajtót.

A királynő szolgálattelvő hölgye ágyát közvetlenül saját ágya mellé állíttatta, hogy ennek függőnyei eltakarják a tiszt szeme elől.

Madame Garjaie, aki távollétemben a királynőnél helyettesített, elmondta, hogy egy éjjel, a karosszékből ülő tiszt látva, hogy az udvarhölgy mélyen alszik, viszont őfelsége ébren van, közeledett a királynő ágyához, hogy magatartására és viselkedésére vonatkozó tanácsokat adjon neki.

A királynő kérte, hogy beszéljen kissé halkabban, nehogy felköltse az alvó udvarhölgyet, de már késő volt, madame Garjaie felébredt és majd meghalt rémületében, mikor a királynő ágya mellett megpillantotta a katonát.

Mária Antoinette igyekezett megnyugtatni és kérte, hogy ne keljen fel, a katona derék francia ember, aki téved ugyan helyzetük és gondolkozásmódjuk megítélésében, de kijelentései elárulják, hogy hűségesen ragaszkodik királyához.

A fekete folyosón, amelynek lépcsőjét most kizárólag a király használta, hogy zavartalanul láthassa a királynőt és beszélhessen vele, szintén állott őrség. Elég kellemetlenül huszonnégy óráig kellett itt felváltás nélkül szolgálatot teljesíteni. Egy Saint Prix nevű férfi, a Théâtre Français egyik színésze, gyakran állott őrt saját kívánságára, hogy előmozdíthassa a királyi pár rövid találkozásait és beszélgetéseit a folyosón.

Rendesen eltávozott, hogy együttlétüket ne zavarja és veszély közeledtére azonnal értesítette őket.

Collot, akit a palota belsejében teljesített szolgálatok parancsnokságával bíztak meg, szintén enyhíteni igyekezett a felháborító rendeleteket. Például a királynőt garderobe-szobája ajtajáig kellett volna kísélni, de sohasem tették.

Egy katonatiszt szemtelenül szidalmazta a királynőt, saját szobájában. Collot panaszt akart emelni ellene La Fayette-nél és meg akarta fosztani állásától, de a királynő nem engedte. Okosan és jóságosan beszélt a katonával, aki attól a pillanattól kezdve buzgó híve lett.

Mikor először találkoztam a királynővel a szerencsétlen menekülési kísérlet után, még ágyban feküdt.

Arcvonásai nem változtak a kiállott szenvedésektől, de az első jóságos szavak után levetette főkötőjét és azt mondta, hogy nézzem csak meg, milyen hatást idézett elő haján a bánat és gond. Egyetlen éjszaka alatt megöszült, mintha legalább is hetven éves lett volna.

Nem tudom szavakkal kifejezni szivettépő érzéseimet. Nem is illenék saját szenvedéseimről beszélni, mikor ilyen rettenetes szerencsétlenséget vázolok.

A királynő egy gyűrűt mutatott, melyet fehér hajfürteiből készíttetett Lamballe hercegnőnek, e felirattal: „Gondtól megöszülve.”

Lamballe hercegnő a konstitúció elfogadásakor vissza akart térni Franciaországba, a királynő azonban nem bízva a nyugalom helyreállításában, ellenezte. A hercegnőt mégis elhozta ragaszkodása és hűségéért halállal lakolt.

Mire Párisba visszatértem, a szigorú rendszabályok nagy részét megszüntették.

A kapukat nyitva tartották, nagyobb tiszteletet tanúsítottak a királlyal szemben, tudták, hogy a befejezéséhez közeledő konstitúciót elfogadják és mindenki a rend helyreállítását remélte.

Érkezésem napján magához hivatott a királynő és azt mondta, hogy szüksége van reám, mert összeköttetésbe kíván lépni három képviselővel: Barnave, Duport és Lameth urakkal. Ezek a képviselők, sajnos kissé elkésve, kedvezően változtatták meg véleményüket. Különösen Barnave igen tiszteletreméltó ember.

Nagyon meglepett, hogy a királynő ennyi jóindulattal emlegeti Barnave nevét. Nem titkoltam el véleményemet. A királynő természetesnek találta, mindazonáltal azt felelte, hogy Barnave nagyon megváltozott. Igen eszes és nemes gondolkodású ember, kitűnő nevelésben részesült és csak az igazi érdemből fakadó törekvés vezette félre.

- Bizonyos büszkeség, amelyet nem róhatok meg polgári embernek - jelentette ki a királynő, - arra készítette, hogy mindenhez hozzájáruljon, ami megnyitja a polgári rend útját magas állások, dicsőség felé. Ha valaha visszatér a hatalom kezünkbe, előre is megbocsátást biztosítok neki szívemben.

A királynő azt is hozzátette, hogy a nemesség természetesen más elbírálás alá esik, mert minden előjogot és előnyt élvezhettek, minden út nyitva állott előttük, éppen az alacsonyabb társadalmi osztályok rovására, mégis a forradalom karjaiba vetették magukat. Árulásuk annál is inkább büntetendő, mert születésüknél fogva tulajdonképpen ők voltak a monarchia támaszai.

A királynő jó véleménye Barnaveról egyre nagyobb bámulatba ejtett. Később azt is elmondta, hogy milyen kifogástalanul viselkedett velük szemben, Varennesből visszatérőben, milyen durva és sértő magaviseletet tanúsított ezzel szemben Petion! Ott ült a király kocsijában, piszkosan evett és ivott, a csirkecsontokat kihajigálta a kocsi ablakán, majdnem a király

arcába dobta és mikor Elisabeth hercegnő bort öntött poharába, egy szót sem szólt, csak fel-emeléssel jelezte, hogy elég.

Szántsándékkal viselkedett ilyen modortalanul, mert hiszen ő is jó nevelésben részesült. Barnave is meg volt botránkozva rajta.

A királynő megkínálta Barnaveot is, ez azonban kijelentette:

- A nemzetgyűlés küldöttjei ilyen ünnepélyes alkalomkor csak küldetésükkel foglalkoztathatják öfelségeiket és nem a szükségleteikkel.

Egyszóval, a Barnave tiszteletteljes tapintata, gyöngéd figyelme, beszédmódja nemcsak a királynő, de Elisabeth hercegnő jóindulatát is megnyerte.

A király útközben Franciaország helyzetéről beszélt Petionnal és cselekedetének indokairól. Kifejtette, hogy az alkotmányozó okirat hatásgyakorlása szempontjából szükségesnek tartotta a végrehajtó hatalomnak némi nyomatékosságot adni, mert hiszen Franciaország nem köztársaság.

- Természetesen, még nem köztársaság - felelte Petion, - a franciák még nem elég érettek ehhez!

A kihívó, kegyetlen válasz elnémította a királyt. Párisig egyetlen szót sem szólt többet.

Petion ölében tartotta a dauphint és ujja köré csavargatta szép, szőke fürtjeit és valahányszor élénkebben beszélt, olyan hevesen huzogatta a fürtöket, hogy a kis fiú fájdalmában felkiáltott.

- Adja ide a fiamat! - mondta a királynő. - Gyöngéd bánásmódhoz, tapintathoz van szokva, az ilyen bizalmaskodásokat nem szereti.

Dampierre lovagot, közvetlenül a király kocsija mellett megölték, alighogy elindultak Varennesből.

Néhány mérföldnyire egy meggondolatlan lelkész közeledett a király kocsijához. A kocsit körülvevő kannibálok dühösen rárohantak.

- Tigrisek - kiáltott feljűk Barnave, - megszüntetek franciák lenni? Rablóbandává vált a derék emberek nemzete?

Az erélyes szavak mentették meg a földre tepert pap életét.

Barnave majd kiugrott ennél a jelenetnél a kocsi ablakán. Elisabeth hercegnőt annyira meghatotta a nemes hév, hogy megragadta kabátja szélét, nehogy kiessék.

Mikor a királynő elmesélte a történeteket, megjegyezte, hogy a legválságosabb pillanatokban is sokszor sajátóságos ellentétek kötik le figyelmét. Nagyon furcsának találta akkor is, hogy a vallásos Elisabeth hercegnő milyen ijedten kapaszkodott a Barnave kabátjába.

A hercegnő beszélgetése Franciaország helyzetéről, szelíd, kedves modora, közvetlen és mégis méltóságteljes társalgása mély hatást gyakoroltak Barnavera. Látszott rajta, hogy tévútra került, de nemes érzésekre hivatott lelke elragadtatással adózik a ritka tulajdonokkal rendelkező hercegnő iránt.

A két képviselő viselkedése világosan feltárta az alkotmányos párt és a köztársasági párt között fennálló, mélyen gyökerező ellentéteket.

A szállodákban, ahol megpihentek, a királynő több ízben folytatott magánbeszélgetéseket Barnaveval, aki leplezetlenül feltárta a royalisták baklövéseit a forradalom alatt. Általában az udvar érdekeit oly gyengén és rosszul védettnek látta, hogy sokszor kísértésbe került, hogy felajánljon egy bátor harcost, aki ismeri a kor szellemét és bírja a nép bizalmát.

A királynő megkérdezte, hogy milyen módot és eszközt ajánlott volna az udvarnak.

- A nép szeretetét, felség! - felelte Barnave.

- Hogyan érhettem volna el a nép szeretetét, mikor megfosztottak tőle?

- Higyje el felség, hogy sokkal könnyebb lett volna visszaszereznie, mint nekem elérnem!

A királynő főképen Goquelat-t hibáztatta elfogatásukért. Azzal vádolta, hogy rosszul számította ki, hogy mennyi ideig fog tartani az utazás. Postakocsin tette meg az utat Montmedyből Párisba, mielőtt a király utolsó parancsait kapta volna és ehhez az úthoz viszonyítva állapította meg a királyi család utazásának időtartamát.

Később próbát tettek és kiderült, hogy könnyű kocsival, előfutár nélkül három órával kevesebb időt vesz igénybe az út, mint nehéz kocsival és előfutárral.

A királynő szemrehányásokkal illette Goquelat-t azért is, mert letért a nagy országútról, holott kocsijuknak ott kellett volna a negyven huszárral találkoznia. Továbbá az is hiba volt, hogy nem rohantak reá a maroknyi népségre Varennesben, anélkül, hogy kérdést intéztek volna a huszárokhoz, hogy a király mellett vannak-e, vagy ellene? És különben sem kellett volna előzőleg a királytól parancsokat kérni. Ha Goquelat a király kérdésére azt feleli, hogy heves összetűzésre van kilátás, egészen természetes, hogy a király húsz ellenparancsot ad nyomban. Miért nem értesítették futárral Bouillét? Lett volna elég ideje ahhoz, hogy tekintélyesebb sereggel jöjjön Varennesbe. De még arra sem gondoltak, hogy a király után küldött futárokat feltartóztassák!

A király sokáig beszélgetett a Sauce nevű fűszeressel, akinek üzletében várakozniok kellett. Elmondta az indokokat, amelyek rábírták, hogy Párisból távozzék és igyekezett elhatározásának fontosságát megértetni vele.

A fűszeres-előljáró megmenthette volna a királyt.

A királynő két köteg viaszgyertya között ült és madame Sauce-szal beszélgetett. Észrevette, hogy a férj időről-időre kérdőleg néz feleségére, mint aki tanácsot kér.

Madame Sauce azonban mindössze ennyit mondott:

- Mit kíván, felség? Helyzete kétségtelenül kellemetlen... de látja, férjemnek a fejébe kerülne... Egy asszonynak kötelessége férjére gondolni!

- Az én férjem a maguk királya - válaszolta Mária Antoinette. - Milyen hosszú időn át boldoggá tette magukat - és boldogítaná ezután is.

Madame Sauce rendületlenül tovább beszélt a veszedelmekről, amelyek férjét fenyegetnék, időközben megérkeztek a hadsegédek és a visszautazás kérdése eldőlt.

A dauphin udvarhölgye abban a hitben, hogy késlekedéssel időt adnak Bouillé marquisnak, hogy megjelenjék csapataival, egy ágyra vetette magát és heves görcsökről panaszkodott.

A királynő odalépett hozzá, mire a hölgy titkon megszorította kezét, hogy értésére adja szándékát.

Őfelsége kijelentette, hogy nem hagyhat el ilyen állapotban valakit, aki önfeláldozóan megosztotta vele a veszedelmes út szenvedéseit. Kötelessége ápolni.

Kétségkívül keresztülláttak azonban az ártatlan furfangon és nem tűrtek további halasztást.

Mikor a királynő elmondta nekem a Goquelat ügytelenségeit, biztosra vettem, hogy kegyvesztett lett. Legnagyobb meglepetésemre azonban, a konstitúció elfogadásával kapcsolatban hirdetett amnesztia után Goquelat is kikerülve fogságából, jelentkezett a királynőnél, aki legszívesebben fogadta. Véleménye szerint Goquelat minden tőle telhetőt elkövetett és őszinte ügybuzgalma megérdemli, hogy minden egyebet elfelejtsen az ember.

VII.

Augusztus 25-én tértem vissza Párisba és sokkal nyugodtabbnak találtam a hangulatot semmint reméltem volna.

Mindenki a konstitúció elfogadásáról és az alkalmi ünnepekről beszélt.

A királynő reménye is újra éledt, habár a jakobinusok és alkotmánypártiak július 17-iki össze-tűzése rettenetes órákat szerzett neki. A Mars mezején eldördülő ágyúlövés szomorú sejtéseket ébresztett aggódo lelkeben.

Az alkotmánypárt, amellyel állandó összeköttetést tartott fenn, sok hasznos szolgálatot tett a királyi családnak fogsága alatt.

- Még mindig kezünkben tartjuk a szálakat, amelyekkel a tömegeket irányítani lehet! - jelentette ki Barnave valaki előtt és egy nagy könyvre mutatott, amelyben össze voltak írva mindazok, akiket pénz erejével lehetett tevékenységre bírni.

Abban a pillanatban arról volt szó, hogy tekintélyes összegekkel vásároljanak hangosan nyilvánuló lelkesedést, mikor a király, családjával együtt, az elfogadott alkotmány tiszteletére a színházba érkezik.

Szeptember 14-ike volt az a nap, amelyen látszólag virradt némi új reménysugár. Fényes ünnepeket rendeztek.

A királyi család azonban nyugtalanító események hatása alatt, nem adhatta át magát vigasztaló reménykedésnek.

A törvényhozó gyűlés, amely az alkotmányozó gyűlés helyét elfoglalta, túlzott köztársasági eszméken alapult. Minthogy a nép köréből került ki, teljesen át volt hatva a nép szellemétől.

Szeptember 3-án nyújtották át a királynak a konstitúciót, - később még visszatérek erre az átadásra, mert igen fontos tanácskozásokra adott okot.

A miniszterek, Montmorin kivételével, úgy nyilatkoztak, hogy a konstitúciót a maga egészében el kell fogadni. Raunitz herceg is ezen a véleményen volt. Viszont Malonet azt hangoztatta, hogy a király nyilatkozzék leplezetlenül a konstitúció hibáiról és a hibákban rejlő veszedelmekről. Barnave és Duport azonban, akiket nyugtalanított a jakobinusok klubjában és a nemzetgyűlésen lábrakapó szellem és akiket Robespierre már hazaárulóknak kiáltott ki, fenyegető szerencsétlenséget sejtve, a miniszterekkel és Raunitz herceggel egyértelműen a konstitúció fenntartás nélküli elfogadását sürgették.

A király azonban inkább hajlott a Montmorin és Malonet véleményére, akik komolyan vették a konstitúciót és nem akarták hibáival együtt elfogadni.

Lamett, Duport és Barnave bizakodva a királynőre gyakorolt befolyásukban, remélték, hogy vezethetik a királyt.

Meghallgatták pártokon kívül álló, bölcsbelátású emberek véleményét is. Többek között Dubucq, volt gyarmatügyi intendáns, mindössze ennyit válaszolt a feltett kérdésre: „Akadályozzák meg a zavarok szervezkedését.”

A Dubucq lakonikus véleményét osztotta a nemesség többsége is. Még a jakobinusokat is inkább eltűrték volna, mint az alkotmányt. Azonkívül meg voltak győződve róla, hogy a kényszerhelyzetben elfogadott alkotmány nem igazi szankció és nem tarthatja fenn a kormányt.

Legyen inkább akármilyen fegyelmezetlenség, felfordulás, még mindig megmarad a teljes átalakulás reménye.

Valahányszor a beavatatlanok zúgolódtak és nem ismerve az udvar titkos politikáját, felháborodva szidták a nép túlkapásait, a beavatottak meggyőződéssel felelték:

- Igazi royalista szereti a jakobinusokat.

Sokszor hallottam ezt a feleletet, mikor rémüldözve beszéltem a jakobinusokról. Meglehet, hogy sokan alkotmánypártinak tartottak, holott részint elvből, részint kellő áttekintés hiányában óvakodtam nememhez nem illő politizálástól és csupán arra gondoltam, hogy szerencsétlen királynőmet minél jobban szolgáljam és szeressem.

A király levelet írt a nemzetgyűlésnek, amelyben tudatja, hogy az alkotmányozó okiratot azon a helyen szeretné átvenni, ahol tervezték, tehát szeptember 14-én megjelenik a nemzetgyűlésen.

A királyi levelet nagy elragadtatással fogadták. Többször félbe kellett szakítani felolvasását, olyan erősen tombolt a lelkesedés.

La Fayette keresztülvitte, hogy mindazok, akiket közreműködésükért a király szökési kísérletében letartóztattak, kegyelmet kapjanak, továbbá, hogy úgy a belföldi mint a külföldi forgalmat megbénító szigorú óvintézkedéseket szüntessék be.

Minden indítványt lelkes kiáltásokkal fogadtak el. Hatvan tagú küldöttséget választottak, hogy hírül vigyék a királynak a nemzetgyűlés meglegedését a levélért.

A nagypecsétőr egyhangú helyeslések és tetszésnyilvánítások közepette hagyta el a termet, hogy a királynak bejelentse a küldöttség érkezését.

A király azzal válaszolt többek között a hozzá intézett beszédre, hogy a reggel életbeléptetett dekrétum, mely a Saint Esprit-rendet eltörli és jelvényeinek viselését csak a királynak és a dauphinnek engedélyezi, az ő szemében is értéktelenné teszi a rendet, ha mások nem kaphatják meg, ezért ő sem fogja használni.

A királynő és gyermekei a terem ajtajában állottak, míg a küldöttséget fogadták. A király reájuk mutatva mondta:

- Feleségem és gyermekeim osztják nézeteimet!

A királynő maga is megerősítette a király szavait.

A látszólagos bizalmi nyilatkozat azonban homlokegyenest ellenkezett kedélyállapotával.

- Ezeknek az embereknek nincs szükségük uralkodóra! - mondta. - Hűtlen, de következetesen keresztülvitt taktikájuknak áldozatul fogunk esni. Kőről kőre bontják le a monarchiát.

Következő napon jelentést tettek a nemzetgyűlésnek a küldöttség fogadtatásának lezajlásáról. Zajos tetszésnyilvánítások kísérték a jelentést.

Az elnök megbeszélés tárgyává tette, hogy a nemzetgyűlés ülvé maradjon-e, vagy pedig felálljon, míg a király az esküt leteszi.

- Természetesen ülvé maradni! - kiáltották kevés kivétellel valamennyien. - Viszont a király állva és fedetlen fővel esküdjék.

Malonet felállott és megjegyezte, hogy még sohasem fordult elő a történelemben, hogy a király jelenlétében összegyűlt nemzet ne tekintse fejének és éppúgy megsértik a nemzet iránt kötelező tiszteletet, mint az uralkodót, ha az állam fejét nem részesítik az őt megillető tiszte-

letteljes bánásmódban. Kívánja tehát, hogy ha a király állva tesz esküt, akkor a nemzetgyűlés is állva hallgassa végig.

Egy bretagnei képviselő harsány hangon kiáltott közbe:

- Módosítást ajánlok! Mindnyájan meg lesznek elégedve vele! Határozzuk el, hogy Malonet és mindenki, akinek kedve tartja, szabadon térdreborulhat és úgy fogadhatja a királyt.

A király délben megjelent a nemzetgyűlésen.

Beszédét percekig tartó tetszésnyilvánításokkal ünnepelték. Az alkotmány aláírása után mindenki leült.

Az elnök felállott, hogy beszédét elmondja, de látva, hogy a király nem áll fel, hogy úgy hallgassa végig, megint leült.

Beszéde mély hatást keltett. Újabb bravó-kiáltások hangzottak és minden oldalról zúgott: „Éljen a király!”

Az egész gyülekezet a nép örömrivallgása közben, katonazenével és üdvölvésekkel kísérte a királyt a Tuilerieig.

Végre megint reméltem, hogy úrnőm arcára visszatér a rég nem látott nyugalom.

A királyt egészen a teremig kísérték. A királynő, aki egy páholyból végignézte a gyűlést, gyorsan búcsuzott hölgyeitől és meghatottan vonult vissza szobájába.

A király sápadtan, elváltozott arccal követte, egy karosszékre vetette magát és szeme elé tartotta zsebkendőjét.

- Minden elveszett! Ó, miért nézte végig ezt a gyűlést - kiáltotta a király feleségének, - hogy tanuja legyen megaláztatásomnak?! Ezért jött Franciaországba, hogy ezt lássa?

Zokogás szakította félbe szavait.

A királynő térdreborult előtte és megölelte.

Kábultan állottam a szobában. Nem tudtam, mit tegyek.

A királynő végre felém fordult:

- Menjen... ó, menjen!

Kívülről a nép örömrivallgása hallszott... és benn a palotában az uralkodópár mély kétségbeesése.

Egy fél óra múlva hivatott a királynő. Goquelatért küldött, hogy még aznap éjjel levelet vigyen Bécsbe.

A trón méltóságát ért támadások, a nemzetgyűlésnek még az előző gyülekezethöz is sokkal romlottabb szelleme, továbbá az a körülmény, hogy a királlyal csak egyszerű elnökként bántak és nem részesítették a trónt megillető tiszteletben, világosan elárulta, hogy meg akarják semmisíteni a királyságot.

A királynő nem remélt semmi javulást belülről. A király levelet írt a császárnak. A királynő kijelentette, hogy éjjelkor ő maga hozza szobámba a levelet, adjam át Goquelatnak és nyomban utazzék el vele.

Egész nap embertömegek árasztották el a palotát és a kerteket. Gyönyörű kivilágítást rendeztek. Felszólították a királyt és a királynőt, hogy kocsizzanak végig a Champs Élysée-n, a szárnysegédek és a párisi sereg parancsnokai kíséretében, miután az alkotmányos gárda még nem volt megszervezve.

Mindegyre zúgó kiáltás hallszott:

- Éljen a király!

Valahányszor lecsillapodott kissé a lelkes kiabálás, egy ember, aki egyetlen pillanatra sem maradt el a király kocsijától, tentori hangon kiáltotta a többieknek:

- Nem, ne higgyétek! Éljen a nemzet!

A vészjósló hang megijesztette a királynőt, de nem panaszkodott egy szóval sem.

Néhány nap múlva levelet kaptam Montmorin úrtól, amelyben közli, hogy beszélni óhajtana velem, de fél, hogy feltűnést keltene, ha szobámba jönne, jobbnak találná tehát, ha a királynő nagy szobájában fogadhatnám olyankor, amikor senki más nem tartózkodik ott.

Montmorin, mielőtt látogatása valódi célját szóba hozta volna, néhány megjegyzéssel méltányolta a királynak és királynőnek tett szolgálataimat, továbbá kijelentette, hogy az adott körülmények között még igen sok szolgálatot lesz módom teljesíteni, végül rátért arra, hogy a király állandóan veszélyben forog, beszélt a komplotokról, a nemzetgyűlés rossz összeállításáról és arról, hogy kijelentéseinkben feltétlen ragaszkodást kell mutatnunk az alkotmányhoz.

Azt feleltem, hogy bajos dolog, mert rögtön alkotmánypártinak kiáltják ki az embert a királpártiak, akik büntényt látnak minden mérséklésben. Ha az ember szívében monarchista és szent meggyőződéssel hiszi, hogy csak az uralkodó korlátlan hatalma boldogíthatja a népet és teheti dicsőségesé a királyt, nagyon nehéz alkotmánypárti nézeteket vallani és valóságos nézeteinkkel ellenkező látszatot keltetni.

- Csak nem képzelte - válaszolt Montmorin, - hogy én más rendet kívánok? Kétkedik talán a király iránt érzett ragaszkodásomban és jogainak tiszteletben tartásában?

- Tudom, gróf úr... de nem lehet titok ön előtt sem, hogy általában alkotmánypártinak tekintik.

- Merítsen ön is bátorságot asszonyom meggyőződése eltitkolására. Sohasem volt színlelés szükségesebb, mint a jelen pillanatban. Minden tőlünk telhető módon igyekezzünk a lázítók gonosz szándékait lehetetlenné tenni, de terveinket itt sem szabad elrontaniok és nem szabad mindenféle veszedelmes kijelentéseket tenniök, amelyek körülfutják Páris, mintha a király vagy a királyné szájából származnának.

Megjegyeztem, hogy már igen gyakran aggódtam tehetetlen személyek szenvedélyes kitörése miatt és a királynő szolgálattelvő személyzetét több ízben erélyesen elhallgattattam, de mindig kellemetlenségem volt miatta.

- Tudom - felelte a gróf, - a királynő elmondta. Most is éppen azért jöttem, hogy megkérjem, hogy igyekezzék óvatosság és okosság szellemét terjeszteni. Szükségesebb, mint valaha.

Míg a király és királynő lakosztályában a legnagyobb nyugalanság uralkodott, Párisban egymást érték az alkotmány tiszteletére rendezett ünnepek.

Őfelségéék az Operába mentek. Majdnem kizárólag királpártiak voltak jelen és legalább néhány óráig örülhettünk, hogy a királyt hűséges alattvalók körében láthatjuk.

Ezúttal igazán őszinte ünneplésben részesítették.

A Théâtre Français-ban véletlenül „A megjavult kacér” című darabot adták, főképen Contat színésznő kedvéért, aki legnagyobb sikereit aratta benne.

A magam részéről tapintatlannak találtam a darab megválasztását, ismerve az összefüggést a darab címe és a királynő ellenségeinek véleménye között.

Sokáig haboztam, hogy milyen módon adjam nézetemet tudtul a királynőnek. Őszinte ragaszkodás bátorságot ad. Elmondtam meggyőződésemet, a királynő hálás volt érte és a „Gouvernante” című darabot tűzette műsorra.

A királynőt, leányát és Elisabeth hercegnőt a Théâtre Français-ban is melegen fogadták, minthogy már előzőleg úgy intézkedtek, hogy a nézőteret ebből az alkalomból lehetőleg királypártiakkal töltsék meg.

Az olasz színházban viszont a jakobinusok ellenkező intézkedéseket tettek, ugyannyira, hogy nagy zavargást idéztek elő.

Gretrynek egy darabját adták: a Váratlan események-et.

Madame Dugaron szerencsétlenségre a királynő felé fordulva énekelt: „Ah, comme j’aime ma maitresse!”

Abban a pillanatban legalább húsz hang kiáltotta a földszintről:

- Nem kell úrnő! Szabadság kell!

A páholyokból és az erkélyről visszafelelt néhány hang:

- Éljen a király, éljen a királynő! Mindörökre éljen a király és a királynő!

A földszinten újra felharsant:

- Nem kell parancsoló! Nem kell királynő!

Heves összetűzés keletkezett. A földszint két táborra oszlott, verekedtek, a jakobinusok húzták a rövidebbet. Fekete hajcsomók röpködtek a teremben.

Az őrség sietve megérkezett, az egész Faubourg Saint Antoine talpra kerekedett az olasz színházbeli botrány hírére és a színház ellen akartak vonulni.

A királynő nemes nyugalommal viselkedett. A katonaság parancsnokai körülfogták és megnyugtatták. Nekik köszönhető, hogy nagyobb szerencsétlenség nem történt.

Ezen az estén volt a királynő utoljára színházban.

Miközben futárok bizalmas leveleket vittek a királytól külföldi uralkodókhoz, a nemzetgyűlés felszólította a királyt, hogy hívja haza a hercegeket Franciaországba.

A király megbízta Montesquiou abbét, hogy fogalmazzon ilyen tartalmú levelet.

A levél egyszerű, szívélyes hangon volt írva, XVI. Lajos modorában és igen alapos indokkal magyarázta a konstitúció előnyeit.

A király reám bízta a levél másolatát megőrzés végett.

A nemzetgyűlés akkoriban útlevelet adott a Provence gróf egyik házi intendánsának, hogy állítólag valami sürgős átépítés megbeszélése végett felkereshesse urát. A királynő egyuttal kiszemelte arra is, hogy a király levelét magával vigye és személyesen akarta átadni neki a megbízást.

Csodálkoztam választásán, de a királynő megnyugtató, hogy egyenesen számít az intendáns fecsegésére, hadd kerüljön nyilvánosságra a királynak fivéreire írott levele.

A hercegek kétségkívül értesítést kaptak magánúton a levél érkezéséről.

A királynő nagyon sokat aggódott és joggal amiatt, hogy futárjai francia könnyelműséggel, mihelyt túl vannak a határon, nyíltan hirdetik a király gondolkozásmódját és elveit, ha másért nem, csak azért, hogy külföldi udvaroknál eldicsekedhessenek a beléjük helyezett biza-

lommal. A forradalom vezetői viszont ügynököket küldenek mindenfelé, akik látszólag a király ügyének védelmét képviselik és így könnyen értesülést szerezhetnek mindenről.

Az alkotmány elfogadása után a király polgári és katonai udvarának megszervezésével foglalkoztak.

Brissac herceg lett az alkotmányos gárda főparancsnoka. A tiszteket és a legényeket részint a régi hadseregből, részint a nemzetőrségből válogatták össze.

A király teljesen meg volt elégedve ezzel a hadtesttel, amely azonban tudvalevőleg nem sokáig létezett.

Az új konstitúció töltötte be a tiszteletbeli hivatalokat és az ezekhez kötött előjogokat.

Duras hercegnő leköszönt palotahölgyi állásáról, mert nem akarta elveszíteni zsámolyját az udvarnál.

A királynőt elszomorította, hogy elvesztett előjogokért faképnél hagyják, holott saját jogait olyan erőszakosan megnyirbálták. Igen sok hölgy távozott az udvartól ugyanazon oknál fogva.

A király és királynő nem akarták polgári udvarukat megalakítani, attól tartva, hogy új kinevezésekkel megerősítik a régi méltóságok megszüntetését, másrészt pedig nem akartak magas állásokat méltatlan emberekkel betölteni.

Egy ideig komolyan foglalkoztak a kérdéssel, hogy az új udvart udvarhölgyek és udvari lovagok nélkül alakítsák-e meg, vagy sem.

A királynő alkotmánypárti tanácsadói azt állították, hogy a nemzetgyűlés, amely elegendő civillistát szavazott meg, rossznéven venné, ha a király csak katonai udvart fogadna el és nem képezne egyszersmind civiludvart is a konstitúció új tervei értelmében.

„Hogy akarja felséged az emberek bizalmatlankodó kételyeit szétoszlatni - írta Barnave a királynőnek, - ha most, amikor katonai és civil udvartartást ajánlanak fel, úgy tesz, mint Achilles a Lykomedes leányaival, mohón kapkod fegyver után és nem veszi igénybe azt, ami csak díszül szolgál!”

A királynő azonban nem akart civil udvartartást.

- Ha polgári udvart alakítunk - jelentette ki, - egyetlen nemesember sem marad a közelünkben. És ha az állapotok valamikor megváltoznak, el kellene bocsátani mindenkit, aki a nemesek helyét elfoglalta... Lehet - tette hozzá később, - hogy talán megmenteném a nemességet, ha lenne elég bátorságom ahhoz, hogy egy ideig megsértsem. De ehhez nincs bátorságom. Mihelyt kieroszakolnak tőlem valamit, ami a nemességre nézve sérelmes, duzzognak velem. Senki sem jön játékasztalomhoz és a király egyedül fekszik le. Senki sem akarja a kényszerhelyzetet megérteni. A saját szerencsétlenségünkért is minket büntetnek.

A királynő majdnem egész nap írt és az éjszaka nagy részét olvasással töltötte. Bátorsággal támogatta fizikai erejét. A szerencsétlenség legkevésbé sem keserítette el jellemét, sohasem lehetett rosszkedvűnek látni. A néppel azonban elhitették, hogy valósággal dühöng, valahányszor a korona jogait támadják.

Egy napon szobájában álltam, az ablak mellett. Egy papot láttunk, nagy tömeg közepette. A királynő azt hitte, hogy talán be akarják dobni a Tuilerie medencéjébe. Gyorsan kinyitotta az ablakot és leküldött egy komornyikot, hogy nézze meg, mi történik a kertben.

Grégoire abbét vitték a karzat asszonyai és férfiai nagy diadallal haza, a királyi kormány ellen, a nemzetgyűlésen tett javaslatáért.

A demokratikus lapok másnap közölték, hogy a királynő tanuja lévén ablakából a diadalmenetnek, méltatlankodó taglejtésekkel adott kifejezést bosszúságának a hazafias abbé ünnepléséért.

A királynő siffrirozva levelezett a külfölddel. Az írás kulcsára a világon senki se jöhetett volna reá, de bámulatos türelmet igényelt. A levelezőknek egy és ugyanazon kiadású könyvvel kellett birniok. Mária Antoinette a Paul és Virginiet választotta. Megbeszélte jelekkel utaltak a lap és sorszáma, melyben a keresett betűk vagy egytagú szavak foglaltatnak. Gyakran segítettem betűket kikeresni, vagy pedig lemásoltam, amit jelekkel felírt, anélkül, hogy a levél tartalmáról halvány sejtelmem lett volna.

Állandóan működtek Párisban titkos bíróságok, amelyek közölték a királlyal a forradalmi uszítók lépéseit és igyekeztek a nemzetgyűlés egyes bizottságaira befolyást gyakorolni.

A királynő Bertrand de Molleville-lel állott szoros összeköttetésben, a király Talont vette igénybe.

Sok pénzt költöttek a titkos felvilágosításokra, de a királynő nem igen bízott bennük.

Laporte, a királyi ház minisztere igyekezett fizetett röpiratokkal befolyásolni a közhangulatot, de ezeket a röpiratokat legfeljebb csak a királypártiak olvasták, azokat meg nem kellett hangolni.

Laporte külön rendőrséget is szervezett és igen értékes hírszolgálatot teljesített.

Szilárd elhatározásom következtében odaadással teljesítettem kötelességemet, de sohasem vegyültem intrikákba. Elegendőnek tartottam, ha pontosan teljesítem a királynő parancsait.

Gyakran küldtem futárokat külföldre és sohasem kerítették őket kézre, olyan óvatosan jártam el.

Általában egész egzisztenciámat félénk tartózkodásomnak köszönhettem. Sohasem fogadtam képviselőket házamnál és elhárítottam minden összejövetelt, amelyet a legkitüntettebb emberek kértek tőlem. Úgy véltem, hogy állásomhoz és nememhez legméltóbban így viselkedem, még így is sok rosszindulatú támadásban részesültem.

Egy és ugyanazon a napon azt írta rólam Prudhomme a forradalmi lapba, hogy még a Gracchusok anyjából is arisztokrata nő válna társaságomban, míg Gauthier a royalista lapban „monarchikus- és alkotmánypárti” meggyőződésének mondott és azt állította, hogy veszedelmesebb vagyok a királynő érdekeire nézve, mint egy jakobinus.

Abban az időben egy rajtam teljesen kívül álló esemény is kellemetlen helyzetbe hozott.

Genet, a fivérem, igen szerencsés körülmények között kezdte meg diplomáciai pályafutását. Előbb Bécsben, majd Angliában volt követ. Az angol kereskedelmi szerződésekre vonatkozó memorandumában élesen kikelt néhány veszedelmes pont ellen és ezzel magára haragította Calonne minisztert és Raynevalt. Amíg Vergennes élt és fivéremet hathatósan támogatta ellenségeivel szemben, nem árhattak neki, de Vergennes halála után feloszlatták a hivatalát, melynek élén fivérem állott és kiküldték Oroszországba. Előbb követségi titkár, majd francia ügyvivő volt Szentpéterváron.

Fivérem megtört szívvel hagyta el a sérelem után Versailles-t és Oroszországból érkező levelei egyre világosabban értésemre adták, hogy az új eszmék igen nagy hatást gyakorolnak reá.

Aggódó kérdezősködéseimre minden kétséget kizáró levél érkezett. Bevallotta, hogy nem titkolhatja előttem tovább, hogy az alkotmányozó párthoz csatlakozott. A király maga is elfogadta az alkotmányt, ő a király példáját parancsnak tekinti és szilárdan fogja támogatni ezt az irányzatot. Minden ravaszkodás e téren igen szomorú következményekkel járna. Világos,

hogy ha a külföldi hatalmak segítséget nyújtanának a királynak, viszonzásul legelévültebb érdekeiknek is érvényt szereznének. A király és a királynő tehát nem számíthatnak külső segítségre, csak belülről jöhet a segítség, ha minden rendelkezésükre álló eszközzel igyekeznek a nép aggodalmát eloszlatni és a kedélyeket megnyugtatni. Ő az alkotmányos királyt éppoly híven fogja szolgálni, mintahogy régen szolgálta, még mielőtt a forradalom szükségszerűsége új törvénykönyvet adott volna Franciaországnak. Végül arra kért, hogy legbensőbb meggyőződését tudassam a királynővel is.

Nyomban megmutattam a királynőnek fivérem levelét, figyelmesen átolvasta és így szólt:

- Ezt a levelet egy fiatalember írta, akit elégületlenség és törekvés megtévesztett. Tudom, hogy maga másképpen gondolkozik. Ne féljen attól, hogy bizalmunkat elveszti.

Meg akartam szakítani minden levelezést fivéremmel, de a királynő ezt veszedelmesnek tartotta. Arra kértem tehát, hogy a jövőben olvassa el a fivéremnek írott és tőle kapott leveleket. A királynő beleegyezett.

Meglehetősen nyomatékka adtam következő levelemben kifejezést véleményemnek, fivérem magatartása fölött. Megbízható futárok útján juttattam hozzá a levelet. Fivérem rendes postaúton felelt és attól kezdve kizárólag családi ügyekről írt. Egyetlenegyszer adta értésemre, hogy egyáltalán nem válaszol többet, ha államügyekről írok.

„Szolgáld úrnódet a vele szemben kötelező határtalan odaadással. Mindketten megtesszük a magunk kötelességét. Csupán arra akarlak figyelmeztetni, hogy Párisban a Szajna kigőzölgései akadályozzák a mérhetetlen város tiszta látképének szemlélését, Pétervárról sokkal tisztábban látok.”

A királynő e levelet olvasva, megjegyezte:

- Lehet, hogy igaza van. Ki tekintheti át mostani szerencsétlen helyzetünket teljesen?

Aznap, mikor fivérem első politikai hitvallását kézhez vettem, több udvarhölgy kihallgatásra jelentkezett, csupán csak azért, hogy elmondhassák a királynőnek, hogy fivérem alkotmányos-érzelmű és kimondott forradalmár. A királynő nyugodtan válaszolta:

- Tudom, éppen most hallottam madame Campantól.

Egyesek irigysége és túlzása igen sok bosszúságot okozott nekem továbbra is, minek következtében engedélyt kértem a királynőtől, hogy az udvart elhagyhassam.

A királynő magánkívül volt, rámutatott, hogy mennyire ártanék önmagamnak vele és kijelentette, hogy úgy saját érdeke szempontjából, mint az enyémből, sohasem egyezne bele távozásomba.

Leborultam a királynő előtt és könnyeimmel áztattam kezét, azután visszavonultam szobámba.

Néhány pillanat múlva egy komornyik a következő tartalmu cédulát hozta:

„Mindig kitüntettem és úgy magával, mint övéivel szemben tanujelét adtam rokon-szenvemnek. Írásban is ki akarom jelenteni, hogy úgy hűségében és becsületében, valamint egyéb jó tulajdonságaiban szilárdan bízom és továbbra is számítok buzgalmára és belátására.”

Abban a pillanatban, mikor a királynő sorait kézhez vettem, La Chapelle lépett be hozzám. Azt tanácsolta, hogy tekintettel arra, hogy a palotát a csöcselék június 20-án megtámadta és a levél nincs biztonságban nálam, bízzam reá; elviszi, a szerencsétlen királynő szobáinál biztosabb helyre.

Csakugyan magával vitte a levelet és eldugta a hivatalszobájának falán függő kép mögé.

Augusztus 10-én azonban letartóztatták La Chapellet, a jóléti bizottság foglalta el hivatalát és innen bocsátotta ki halálos ítéleteit.

Laporte-ot ugyanabban az időben egy semmirevaló szolgája feljelentette, hogy titkos iratokat rejteget szobájában, a padló alatt. Az iratokat megtalálták és Laporte-ot vérpadra küldték. „Elárulta az államot, amennyiben uralkodóját szolgálta”, így hangzott ellene a vád.

La Chapelle csodálatos módon élve került ki a szeptember 2-iki mészárlásból. Megengedték neki, hogy bemenjen régi hivatalszobáiba és elvigye ott levő értékeit. A királynő levelét ugyanazon a helyen találta, ahova rejtette. Örömeiben, hogy nem kerültem veszedelembe a levél miatt, nyomban elégette.

Mikor a levél vétele után a királynőhöz indultam, hogy hálámat kifejezzem, közeledő lépteket hallottam a folyosón. A király állott előttem. Észrevette meglepetésemet és jóságosan mondta:

- Ügylátszik megijesztettem, madame Campan, pedig azért jöttem, hogy megnyugtassam. A királynő elmondta, hogy mennyire sérti az emberek igazságtalansága. Miért csodálkozik és miért panaszkodik rágalmakért? Hiszen láthatja, hogy mi is áldozatul estünk. Szolgálattevő társai részéről irigység az egész, az udvar részéről aggodalom. Olyan kellemetlen a helyzetünk, annyi hálátlant és annyi árulót láttunk, hogy megbocsáthatónak találjuk híveink aggodalmát. Mindenesetre megnyugtathatnám őket, ha elmondanám, hogy ön naponként mennyi titkos szolgálatot tesz nekünk, de nem akarom. Csupa jóindulatból másoknak is elmondanák és önnek akkor vesztett ügye lenne a nemzetgyűlés előtt. Sokkal jobb önre nézve is, meg reánk is, ha alkotmányos érzelműnek hiszik. Már legalább húszszor mondták előttem és sohasem ellenkeztem. Szavamat adom azonban önnek, hogyha valaha abba a szerencsés helyzetbe kerülünk, hogy megérjük a dolgok jobbrafordulását, fivéreim és a királynő jelenlétében fogom elmondani mindazokat a fontos szolgálatokat, amelyeket nekünk tett. Úgy ön, mint fia, meg fogják kapni jutalmukat.

Kezet csókoltam a királynak.

- Nos, tehát, ne bosszankodják többet - folytatta jóságosan, - a királynő szereti önt és bízik érzelmeiben, éppen úgy mint én.

Titkos szolgálatokra minden pillanatban adódott alkalom.

A három képviselő közül, akikkel a királynő titkos összeköttetést tartott fenn, Barnaveval még egyetlenegyszer sem beszélt személyesen a varennesi út óta. Sokkal jobban féltették, mint bárki mást, a nemzetgyűlés kémjeitől.

Az alkotmány elfogadásáig lehetetlen lett volna titkon bevezetni a palotába, de mióta a belső örvénytől megszabadultunk, a királynő üzenetet küldött neki, hogy beszélni szeretne vele.

Csupán rendkívüli óvintézkedésekkel titkolhatta el Barnave a világ szeme elől, hogy összeköttetést tart fenn a királylyal és a királynővel. Két óra hosszat kellett várakoznia a Tuilerie egyik folyosóján. Első nap, mikor titkos kihallgatásra érkezett, egy gyanus emberrel találkozott a palota udvarán. Nehogy gyanút keltsen, megállás nélkül végigment az udvaron és mindenki szemeláttára a kertben sétálgatott.

Megbízást kaptam, hogy a félemelet egyik ajtajánál, kezemet a kilincsre téve, várjam Barnave-ot. Már egy óra hosszat várakoztam így. A király minduntalan jött érdeklődni és aggódva emlegetett egy túlzottan hazafias érzelmű lakájt. Nehány perc múlva megint lejött és megkérdezte, hogy nem hallottam-e a Decret ajtaját nyílni? Megnyugtattam, hogy senki se járt a folyosón.

A király nagyon félt, nehogy Barnavehoz való viszonyát felfedezzék.

- Súlyos vádra adna alkalmat, ha megtudnák - mondta, - és a szerencsétlen ember el lenne veszve.

Megjegyeztem, hogy ha neszét vennék, hogy a királyon kívül más is tud a titkos összeköttetésről, a Barnave emberei nem éreznék többé felelősnek magukat és könnyen kipattanhatna a dolog. Nem tartom helyesnek, hogy jelenlétemmel eláruljam, hogy én is be vagyok avatva.

A király hirtelen faképnél hagyott és néhány pillanat múlva a királynővel együtt jött vissza.

- Adja át nekem a helyét, magam fogom Barnave-ot várni. Meggyőzte a királyt. Felesleges szaporítani azoknak a számát, akiket beavatottaknak hisznek.

A Laporte titkosrendőrsége 1791 vége felé jelentette, hogy a király régi konyhaszemélyzetének egyik embere, aki időközben a Palais Royalban telepedett le mint pástétomsütő, újból el fogja vállalni állását az udvarnál. Dühös jakobinus és kijelentette, hogy jótétemény lesz Franciaországra nézve, ha megrövidítik a király életét.

Süteményeket készít a király konyháján és habár a főszakácsok felügyelete alatt áll, mégis keverhet egy észrevétlen pillanatban mérget a király ételébe.

Az udvarnál elhatározták, hogy a királyi pár ezentúl csak sültet egyék saját konyhájából, kenyeret Villedavray fog beszerezni és borról is ő gondoskodik.

A király szerette a süteményeket, tehát engem bízta meg, hogy hol ennél, hol annál a sütőnél rendeljek saját nevemre süteményt.

A király, a királynő és Elisabeth hercegnő együtt ebédeltek, a szolgaszemélyzetből senki sem volt benn. Ő felségeék mellett egy-egy kis mahagoniasztal állott és csengettek, ha valamire szükségük volt.

Villedavray úr személyesen hozta el mindig a kenyeret s a bort, én pedig elzártam a király földszinti szobájának egyik szekrényébe.

Mihelyt a király asztalhoz ült, vittem a süteményt és a kenyeret. Mindent eldugtunk az asztal alá, nehogy véletlenül valamelyik szolgáló meglássa.

A király úgy vélte, hogy nemcsak sérelmes, de veszedelmes lenne, ha megtudnák, hogy szükségesnek tartják ennyire védeni személyét és hogy bizalmatlanságot árulnak el a konyhaszemélyzettel szemben.

Asztalnál sohasem ivott egy egész üveg bort, tehát a megmaradt borhoz áttöltöttük azt, amit a pohárnokok szolgáltak fel. Étkezés után sajátkezüleg vittem el a tele üveget.

A királyi család nem evett ugyan más süteményt, mint amit hoztam, de a látszat kedvéért úgy tettek, mintha a konyhából felküldött süteményből is ennének.

Három vagy négy hónap múlva értesítést küldött a titkosrendőrség, hogy mérgezéstől már nem kell tartani, megváltoztatták tervüket. Az ezután következő csínyek ép úgy fognak a trón, mint öfelsége személye ellen irányulni.

A királynő abban az időben nagyon sokat töprengett afölött, hogy vajjon a híres Pittnek mi a véleménye a francia állapotokról.

- Hátamba áll a hideg, valahányszor a Pitt nevét kiejtem, - mondta olykor. - Halálos ellensége Franciaországnak. Kegyetlen bosszút áll most, amiért Versaillesból támogatták annak idején az amerikai felkelést. Birodalmunk bukásánál akarja hazája tengeri hatalmát erősíteni, mert nagyon jól tudja, hogy a király mennyire törekedett tengerészetét emelni és hogy milyen szép eredményeket ért el, az bebizonyosodott az utolsó háború alkalmával. Azt is jól tudja, hogy a király nemcsak politikából, de személyes hajlamból foglalkozott különösen tengerészettel. Pitt

első pillanattól kezdve támogatta a forradalmat és kétségkívül utolsó pillanatig támogatni fogja. Kíváncsi vagyok, hogy hová akar juttatni bennünket. Éppen azért Londonba fogok küldeni valakit, aki régen szoros összeköttetésben állott Pittel és sokszor beszélt vele a francia kormányról. Szeretném, ha végre megszólaltatná, már amennyire egy ilyen embert meg lehet szólaltatni.

Rövid idő múlva közölte velem a királynő, hogy titkos megbízottja visszajött Londonból és mindössze annyit tudott meg az aggasztóan tartózkodó Pittől, hogy nem fogja veszni hagyni a francia monarchiát, mert egész Európa békéjére nézve hátrányos lenne, ha megengednék a forradalmi szellemnek, hogy Franciaországban köztársaságot szervezzon. Pitt a monarchia megmentését hangsúlyozta csak, az uralkodóról mélyen hallgatott. A királynő vészjóslónak tartotta a Pittel folytatott beszélgetést végeredményben.

- Meg akarja menteni a monarchiát - mondta, - de minket veszni hagy! Vajjon lesz megfelelő módja és ereje hozzá?

1792. március elsején Leopold császár meghalt.

A királynő éppen kikocsizott, mikor a halálhír a Tuileriebe érkezett. Visszatértekor rögtön átadtam a jelentést hozó levelet. A királynő felkiáltott, hogy bizonyára megmérgezték a császárt! Emlékszik rá, hogy olvasta egy ujságban, sőt el is tette az ujságot, hogy mikor Leopold császár késznek nyilatkozott résztvenni a Franciaország elleni szövetségben, a jakobinusok gyűlésén kijelentette valaki, hogy „egyetlen pástétom” hamar rendbe hozza a dolgot. A szabadság és egyenlőség terjesztőinek szólásmódja!

A királynő nagyon fájlalta fivére halálát, azonban bízott Ferenc császárral, akit József császár nevelt. Remélte, hogy örökölte nagybátyja vonzalmát, bátorságát és meg fogja tudni örözni koronáját.

Akkoriban Barnave minden levelet átnézett, amelyet a királynő írt. Félt, hogy a magánlevelezés esetleg káros hatást fog gyakorolni az általa előírányzott tervre. Ebben a pontban nem is bízott teljesen a királynő őszinteségében.

Az udvar bukását feltétlenül gyorsította a sokféle tanács és főképen az a körülmény, hogy szükségyszerűen eleget kellett tenni valamennyire a tanácsadóknak: az alkotmányérelműeknek, a francia hercegeknek, sőt a külföldi udvaroknak is.

A királynő meg akarta mutatni Barnavenak a Ferenc császárhoz intézett részvétlevelet. Nem akart beleírni egyetlen szót sem, ami ellenkezésbe kerülne a Barnave és két társa terveivel, viszont a más oldalról a császárhoz juttatott titkos érzelmeivel sem akart ellenmondásba keveredni.

- Üljön ehhez az asztalhoz - mondta nekem - és írjon egy levéltervezetet. Vegye alapul, hogy unokaöcsém a II. József neveltjét látom. Ha levele jobban sikerül az enyémnél, lediktálhatja nekem.

Megírtam a levelet, a királynő figyelmesen elolvasta:

- Igen! Ez az! Sokkal közelebbről érintett a dolog, semhogy a helyes mértéket megtalálhattam volna.

Mikor a hercegek tudomására jutott, hogy az alkotmánypárt romjai és a királynő között közeledés jött létre, rendkívül nyugtalankodtak.

Viszont a királynő állandóan félt a hercegek pártjától és igényeiktől. Véleménye szerint a párt nem jár el d'Artois gróf érzelmei szerint. Calonne szerencsétlen befolyást gyakorol rájuk. Heves szemrehányásokat tett Eszterházy grófnak, akit elhalmozott kegyével és ennek ellenére a Calonne pártjához csatlakozott, úgyannyira, hogy kénytelen ellenségének tekinteni.

A kivándorlottak rosszálták az alkotmánypártiak közeledését az udvarhoz. Még a jakobinusokat is szívesebben látták volna, mert ezekkel még csak szóba se kellene állaniok, ha kimentenék a királyt és családját mostani veszedelmes helyzetükből.

Gyakran kellett felolvasnom Barnavenak a királynőhöz intézett leveleit. Egyiken különösen meglepődtem, tartalmára még most is elég híven emlékszem. Azt írta, hogy nem bízik az alkotmánypárt töredékének erejében, habár lobogójukon még most is az „alkotmány” szó látható. Remélhetőleg visszakapja még teljes erejét, ha a király és barátai hűségesen kitartanak mellette. Az alkotmány kezdeményezői, belátva tévedéseiket, még magasra emelhetik lobogójukat és visszaadhatják a trón régi fényét. Ne higgye a királynő, hogy a jakobinusok általános közkedveltségnek örvendenek. Kétségkívül most erősek és ezért a gyöngék valamennyien hozzájuk csatlakoztak. A közvélemény azonban még mindig az alkotmány mellett foglal állást. A francia hercegek pártjára nem lehet számítani, sajnos, amennyiben a külföldi udvarok politikája köti őket. A kivándorlottak máris sokat veszítettek az irántuk nyilvánuló érdeklődésből helytelen viselkedésük miatt. A külföldi hatalmakban nem lehet bízni, mert csak legszűkebb kabinetpolitikájuk szavára hallgatnak, nem a vér szavára. A birodalom integritását csakis belülről lehet megoltalmazni. Levelét azzal végezte, hogy őfelsége lábai elé teszi az egyetlen nemzeti pártot, amely még létezik s amelyet fél megnevezni... de jusson eszébe, hogy a külföldi hatalmak nem segítették IV. Henriket államai visszahódításában és katolikus trónra lépett, miután protestáns párt élén harcolt.

Barnave és barátai túlbecsülték erejüket. Kimerítették már jóval előbb, azáltal, hogy az udvar ellen fordultak. A királynő jól tudta ezt és ha bízni is látszott bennük, valószínűleg politikából tette, de ez a politika, bevallom, szükségképen csak romlást hozhatott reá.

VIII.

1792. elején egy igen tiszteletre méltó lelkész óhajtott beszélni velem. Tudomást szerzett Lamotte grófnő újabb gyalázó iratairól. Londonból hozták a kéziratot, hogy Párisban nyomtassák ki és pénzt csikarjanak ki vele. 1000 louisdorért szívesen eladnák a kéziratot, ha akadna a királynőnek egy hűséges barátnője, aki a királynő nyugalma szempontjából kész lenne anyagi áldozatot hozni. A lelkész reám gondolt és ha megkapná az említett pénzösszeget, átadná a kéziratot.

Említettem a dolgot a királynő előtt, de hallani sem akart róla. Azt mondta, hogy válaszoljam a lelkésznek azt, hogy még abban az időben is, mikor módjában állott volna az ilyen szennyíratokkal házalókat megbüntettetnie, olyan utálatosnak és valószínűtlen hazugságnak tekintette az egészet, hogy eszébe sem jutott bármilyen eszközzel megakadályozni forgalomba hozását. Ha most elég gyönge és oktan lenne ahhoz, hogy ilyesmit megvásároljon, a jakobinusok éber kémei hamar tudomást szereznének róla, annál inkább kinyomatnák a gyalázó röpiratot és sokkal veszedelmesebb fegyverré válna, ha a közönség körében elhíresztelnék, hogy a királynő milyen eszközökkel igyekezett nyilvánosságra kerülését megakadályozni.

Aubien báró, a király udvari lovagja, kitűnő emlékezőtehetséggel bírt és világosan, egyszerűen szokta közölni velem a nemzetgyűlésen elhangzott vitákat, tanácskozásokat és határozatokat, amelyekről aztán naponként jelentést tettem a királynőnek és a királynak, aki valahányszor megpillantott, felkiáltott:

- Itt jön a Postillon de Calais! (Egy akkori cigány címe volt.)

Aubier egyszer azt újságolta, hogy a nemzetgyűlés tüzetesen foglalkozott a sévresi porcellángyár munkásainak feljelentésével, a Mária Antoinette állítólagos életrajzának röpiratait tették az elnök asztalára.

Az elnök nyomban magához hívatta a gyárigazgatót, aki kijelentette, hogy parancsot kapott, hogy a gyár kohóiban égettesse el a röpiratokat.

A király mélyen elpirult, míg jelentésemet leadtam és lehajtott fejjel nézett tányérára.

A királyné megkérdezte:

- Talán van tudomása róla?

A király nem felelt. Elisabeth hercegnő kérte, hogy magyarázza meg az összefüggést. A király tovább is hallgatott. Eltávoztam. Nehány perc múlva bejött hozzám a királynő és elbeszélte, hogy a király csupa jóindulatból megvásárolta a fentemlített kézirat nyomtatott példányait és Laporte nem tudott a röpiratok megsemmisítésére alkalmasabb módot találni, mint a sévresi gyárban, kétszáz munkás és ezek között legalább nyolcvan jakobinus szemeláltára elégetni.

A királynő titokban tartotta a király előtt elkeseredését, mert amúgy is nagyon megdöbben és különben sem szólhatna ellene, mert hiszen gyöngédség és jóakarat vezérelték.

Valamivel később Montmorint vádolták meg a nemzetgyűlés előtt azzal, hogy negyven sürgönyt kapott Genet-től, az oroszországi követtől és egyetlenegy sem bontott fel közülök, csupán azért, mert Genet alkotmánypárt-érelmű és abban a szellemben cselekszik.

Bármilyen kellemetlen is volt reám nézve erről az ülésről jelentést tenni a királynak, meg kellett tennem. Nem említettem azonban fivérem nevét, csupán mint „szentpétervári követ”-ről beszéltem róla. A király helyeselte eljárásomat, a királynő is lekötélő szavakat mondott, ugyannyira, hogy jóindulatuktól meghatottan távoztam.

A mindennapos jelentéseket azonban úgy megutáltam, hogy néhány nap múlva, éppen mikor a király elismerően nyilatkozott jelentéseimről, megragadtam az alkalmat és megjegyeztem, hogy kizárólag Aubier urat illeti elismerés, ő vesz részt az üléseken állandóan, ő közli velem a történeteket és tulajdonképen őt illeti a dicsőség, hogy a királynak mindennap személyesen referálhasson. Olyan hűséges alattvalója őfelségének, hogy ma, mikor annyian árulták el hűtlenül királyukat, ez a derék ember igazán megérdemelné, hogy őfelségéhez közeledhessék. Ha a királynak nincs kifogása ellene, Aubier úr szobáimon keresztül jöhetne minden alkalommal a királynő lakosztályába.

A király beleegyezett. Azóta Aubier bejáratos lett a palota belső szobáiba és bebizonyította a király előtt buzgalmát, ragaszkodását és körültekintését.

A királyi pár nem vett részt nyilvános istentiszteleten husvétkor, mert nem akartak sem a konstitúciós papság mellett, sem ellene állást foglalni.

A királynő 1791-ben tartott ugyan husvétit ájtatosságot, de velem egyedül ment az udvari kápolnába és egyik rokonommal, aki udvari káplánja volt, reggel öt órakor olvastatott misét. Még sötét éjszaka volt. Őfelsége belém karolt és viaszgyertyával világítottam neki. A kápolna ajtajában egyedül előre ment. Csak virradat után tért vissza szobájába.

A közönségnek nem igen tetszett a titkos husvétit ájtatosság, de annál jobban tanuskodott a királynő vallásossága mellett.

Napról-napra nőtt a veszedelem. A nemzetgyűlés tekintélyét csak növelte a szövetséges seregek és a hercegek seregének ellenségeskedése.

A királynő majdnem naponta írt a hercegek pártjának. Goquelat közvetítette a levelezést és a királynő a legkiszámíthatatlanabb időkben találkozott vele szobámban.

Valamennyi párt megmozdult, részint, hogy a királyt romlásba döntse, részint, hogy megmentse.

Rendkívül nyugtalannak láttam egy napon a királynőt. Azt mondta, hogy most már igazán nem tudja hányadán van, A jakobinusok vezetői, Dumourier útján felajánlották szolgálataikat. Az is meglehet azonban, hogy Dumourier cserbenhagyta a jakobinusokat és személyes szolgálatait ajánlotta fel.

A kihallgatáson, Dumourier a királynő lábaihoz borult és kijelentette, hogy habár a jakobinus sapkát füléig húzta, lelkében mégsem jakobinus és nem is lesz soha. A forradalmat lecsusztatták a legalantabb csőcselékig, amely csak rabolni kíván és a világon minden aljasságra kész. Rettenetes sereget bocsátanak a nemzetgyűlés rendelkezésére és el fogják pusztítani a megingott trónnak még romjait is a föld színéről.

Dumourier, szenvedélyes szónoklata végén megcsókolta a királynő kezét és felkiáltott:

- Hagyja, hogy megmentjük!

A királynő azonban nem akart hinni fogadkozásainak. Viselkedését annyira köztudomásúnak ismerte, hogy kétségtelenül legokosabbnak tartotta egyáltalán nem hinni benne. A hercegek különben is egyre hangsúlyozták, hogy nem kell hitelt adni a belülről jövő tanácsoknak, a külföldi hadsereg egyre hatalmasabb és bízni kell az Ég védelmében, lehetetlen, hogy a XVI. Lajos igazságos ügyét veszni hagyja.

Az alkotmánypártiak is rájöttek, hogy csak színleg hallgatnak rájuk.

Az alkotmányos gárda ellen feljelentések érkeztek a nemzetgyűléshez és felosztatásuk küszöbön állott. Barnave levélben figyelmeztette a királynőt, hogy mihelyt a gárda felosztatását elrendelő határozat megjelenik, hasson oda, hogy a király nyomban új gárdát szervezzen, még pedig az azokból az emberekből, akiknek nevét mellékelt jegyzéken közli.

Sohasem láttam a jegyzéket, de Barnave meggyőződéssel állította, hogy habár a nevezettek ismert jakobinusok is, ténylegesen mégsem azok és ép úgy aggódnak a királyi hatalom megsértéséért, mint ő. Legalább is két hét beletelik, míg a nemzetgyűlés érzelmeikkel tisztába jön és míg a nép kegyéből kitűrják őket, mindenesetre ez a rövid idő is elég lesz ahhoz, hogy a nevezett személyek kinevezésének első napjaiban a királyi család elmeneküljön.

A királynő nem fogadta meg a jó tanácsot.

Mikor Barnave látta, hogy a királynő nem követi utasításait, hanem minden reménységét külföldi segítségbe helyezi, elhatározta, hogy elhagyja Párist. Utoljára jelent meg kihallgatáson a királynőnél és meghatottan mondta:

- Felsőged szerencsétlen helyzete és az ország előreláthatóan szerencsétlen sorsa indított arra, hogy felsőged szolgálatának szenteljem magam. Ugy látom, hogy tanácsaim nem felelnek meg felsőged szándékainak. Nem jóslok sok szerencsét a tervnek, melyet tanácsadói befolyására követ. Felsőged minden külső segítségtől távol áll és mire a segítség megérkezik, már késő lesz. Kívánom, hogy szomorú jóslatom ne teljesedjék be. Annyit azonban bizonyossággal állíthatok, hogy a felsőged szerencsétlensége iránt érzett érdeklődésemért és a szolgálatokért, amelyeket tenni szándékoztam, fejemmel fogok fizetni. Kárpótlásul részesítsen felsőged abban a megtiszteltetésben, hogy megcsókolhassam kezét.

A királynő könnyes szemmel teljesítette kívánságát és továbbra is a lehető legjobb véleménnyel beszélt Elisabeth hercegnővel együtt a fenkölt gondolkozású képviselőről.

A királynő összeköttetése a három alkotmányos érzelmű képviselővel nem maradt titokban. A három közül csak Alexandre Lameth került el a jakobinusok kegyetlen bosszúját.

A királyi gárda helyét most a nemzetőrség foglalta el a Tuilerieben és durva szidalmakkal illetett mindenkit, aki a királynő szobáiból jött.

A külső fenyegetések a belső lakosztályokig is elhallatszottak. Trónbukást és királygyilkosságot emlegettek. A szidalmak a legutolsó néprétegek durvaságának bélyegét árulták el.

Egy izben hangos nevetés hallatszott a királynő ablaka alatt. Kitekintettem és egy majdnem egészen levetközött embert pillantottam meg, hátsó részével az ablak felé fordulva. Undorodásomat úgylátszik önkénytelen mozdulattal elárultam, mert a királynő felállott és szintén közeledett az ablakhoz. Utját álltam, mondva, hogy egy durva ember goromba sértéseket enged meg magának.

A királyt abban az időben fizikai kimerültséggel határos csüggedés fogta el. Tíz napig egyetlen szót sem szólt, még családi körben sem, kivéve, ha az ebédutáni tric-trak játék közben kénytelen volt a játszámára vonatkozó egy-két szót mondani.

A királynő egy válságos pillanatban, mikor cselekedni kellett, kiragadta apathikus állapotából. Lábaihoz borult és hol rémképeket festett eléje, hol gyöngédséggel halmozta el. Hivatkozott a családjára iránti kötelességére, szeretetére és kérte, hogyha már meg kell halni, haljanak meg becsülettel, ne várják meg, míg földre tiporva megfojtják valamennyiüket.

Június 15-én a király vonakodott két dekrétumot aláírni. Az egyik a papok kiűzésére vonatkozott, a másik pedig egy húszezer emberből álló tábor szervezésére, Páris falai között.

A király, a királynő határozott kívánságára megtagadta a szankciót, amivel a június 20-iki rettenetes eseményeket idézték elő.

Több, mint húszezer ember jelezte, hogy a nemzetgyűlés kapuja előtt szabadságfáját szándékozik felállítani és a királynak kérvényt fognak benyújtani, a papok száműzetésére vonatkozó dekretum ellen emelt veto visszavonására.

A rettenetes sereg végighaladt a Tuilerie-kerteken és a királynő ablaka alatt.

Rongyokba burkolt, ijesztő alakok voltak és borzalmas bűzükkel megrontották a levegőt.

Mindenki megdöbbenve kérdezte, hogy vajjon honnan került elő a rémséges embertömeg, sohasem látott Párisban senki ilyen undorító jelenséget.

Június 20-án még hatalmasabb, fejszékkal, baltákkal, gyilkos szerszámokkal felfegyverkezett, nemzetiszínű jelvényeket viselő tömeg közeledett nagy ordítózással a Tuileriehez:

- Éljen a nemzet! Le a vetoval!

A királynak nem volt őrsége.

Az eszeveszett csürhe egy része berontott a király lakosztályába. Be akarták törni az ajtókat, de a király elrendelte, hogy nyissák ki.

A király első kamarásának szobájában tartózkodó urak: Bougainville, Aubier, Hervilly, Gentil és még néhányan, azonnal öfelsége szobájába siettek.

Bougainville, a felbőszült emberek láttára felkiáltott:

- Vezessék a királyt az ablakmélyedésbe és rakjanak zsámolyokat eléje.

Hat királyi gránátos, a Sanct-Thomas zárda bataillonjából küzdötte keresztül magát a belső lépcsőkön és a zsámolyok elé álltak.

A Bougainville rendelkezése mentette meg a királyt az orgyilkosok halálthozó pengéje elől. Egy Lazusky nevű lengyel szándékozott az első csapást mérni reá.

A derék védelmezők odakiáltották a királynak:

- Ne féljen, felség!

- Tegyük kezüket a szivemre és meglátják, hogy félek-e? - válaszolta a király.

A király mentésére siető gránátosok vezetője: Vanot, kezével hárította el az egyik gonosztevőnek, egyenesen a király személyére irányuló fegyverét. Az egyik Sanct-Thomas zárdai gránátos egy ugyancsak a királyra célzott kardcsapást védett ki.

Elisabeth hercegnő, fivére szobájába sietett. Az ajtó előtt fenyegető ordítózás ütötte meg fülét. A királynő fejét követelték.

- Hitessék el velük, hogy én vagyok a királynő, - szólt környezetéhez a hercegnő, - hadd legyen ideje azalatt menekülni.

A királynő már nem tudott férjéhez jutni. A tanácssteremben tartózkodott, a hosszú asztal mögé állították, hogy a vad csöcselék betolakodása ellen némileg megvédjék.

Nyugodtan, méltóságteljesen viselkedett rettenetes helyzetében. Kezével a dauphint fogta, aki az asztalon ült előtte, leánya mellette állott. Hölgyei vették körül.

Egy nemzetőr háromszínű kokárdát nyújtott át, a királynő fejére tűzte.

A szegény kis dauphinnek, ép úgy mint a királynak, nagy jakobinussapkát nyomtak a fejébe.

A bős had az asztal elé tolongott. A legrémségesebb barbár jelvényeket vitték lobogó gyanánt.

Például többek között egy bitófára akasztott báb volt kezükben, a felírással: Mária Antoinette a lámpavason. Továbbá egy deszkára szegzett ökörszív: „XVI. Lajos szive” felírással. Azután ökörszarv, aljas szavak kíséretében.

Az egyik dühöngő jakobinusnő a királynő elé állott és szidta, átkozta rémségesen. A királynő megkérdezte, hogy látta-e már valaha életében? Vagy vétett ellene valamit?

- Nem, - felelte a bösz asszony, - de szerencsétlenséget hozott Franciaországra.

- Lehet, hogy ezt mondták tinektek, de megtévesztettek! - jelentette ki Mária Antoinette. - Mint a francia király felesége, mint a dauphin anyja, francia nő vagyok. Szülőhazámat sohasem fogom viszontlátni. Csak itt lehetek boldog, vagy boldogtalan! Boldog lennék, ha szeretnétek engem.

A furia sírva fakadt és bocsánatot kért a királynőtől.

- Nem ismertem a királynőt, de most látom, hogy nagyon jó.

Santerre, a külvárosok királya igyekezett eltávolítani alattvalóit. Este nyolc óráig tartott, míg a palota kiürült.

Tizenkét képviselő, a király iránt érzett ragaszkodásuk következtében, mindjárt a felkelés elején öfelsége védelmére sietett.

A nemzetgyűlés küldöttsége azonban csak hat óra után érkezett a Tuileriebe.

A királynő megmutatta nekik a király palotájában véghezvitt rombolást, a betört ajtókat, szóvá tette a durva sérelmet, mellyel a király lakóhelyét a nemzetgyűlés színe előtt bántalmazni merték.

Az egyik képviselő: Merlin de Thionville könnyes szemmel hallgatta a királynő szavait.

- Ön sír, Merlin ur, - fordult hozzá Mária Antoinette, - amiért így bánik a nép királyával, aki mindig azon igyekezett, hogy boldogítsa!

- Igaz, felség, - válaszolt Merlin, - sírok egy ilyen szép és mélyérzésű asszony és családanya keserű során, de ne értsen félre! Egyetlen könnyet sem ontok a királyért és a királynőért, mert gyűlölöm a királyokat és királynőket. Semmi mást nem érzek irántuk, ez a hitvallásom!

A királynő nem tudta megérteni a vad szenvedélyt, de belátta, hogy ilyen fanatikus emberek-től mennyire lehet félni.

Minden remény szétfoszlott. Külföldi segítségre már gondolni sem lehetett. A királynő még mindig könyörgött családjának és a király fivéreinek. Kétségkívül egyre sürgetőbb leveleket írt és aggódott a várva várt segítség késedelme miatt.

Láttam Christine főhercegnő egyik levelét, amelyben közli, hogy külföldön ép úgy aggódnak a király és a királynő veszedelmes helyzetéért, mint ők maguk, de a segítség módjától függ szabadulásuk, vagy pusztulásuk, éppen azért a szövetségesek csak nagy óvatossággal mozoghatnak.

Közeledett július 24-ike, a nemzet függetlenségének évfordulója.

Követelték, hogy a király és a királynő jelenjenek meg az ünnepségen.

Öfelségeék jól tudták, hogy a június 20-iki összeesküvés meggyilkolásukat tűzte ki célul, nem kételkedtek tehát, hogy a nemzeti ünnepre halasztották halálukat.

Azt tanácsolták a királynőnek, hogy csináltasson mellvértet a királynak, hogy legalább az első törszúrástól megvédje és hívei azalatt védelmére készülődhessenek.

Parancsot kaptam, hogy készíttessem el a mellvértet szobámban. Tizenöt rét olasz tafotából állították össze, előrészből és övből állott.

Kipróbálták előzőleg a mellvértet. Törszúrásoknak és több golyónak is ellenállott.

Nagy nehézségekbe ütközött a mellvért felpróbálása, anélkül, hogy valaki észrevegye.

Három napig alsószoknyának viseltem a rendkívül nehéz mellvértet, de nem adódott a próbára alkalmas pillanat. Egy reggel végre találtunk annyi időt, hogy a király levethesse ruháit a királynő szobájában és magára öltse a mellvértet.

A királynő még ágyban feküdt. A király meghúzta ruhámat és igyekezett eltávolítani a királynő ágyától, azután halkán mondta:

- Csak az ő kedvéért egyezem bele ebbe a kényelmetlenségbe. Nem fognak meggyilkolni. Megváltoztatták tervüket. Egészen más módon fogják halálokat okozni.

A királynő észrevette, hogy a király halkán szólott hozzám és mikor magunkra maradtunk, megkérdezte, hogy mit mondott. Nem akartam válaszolni, de a királynő erősködött, hogy ne titkolózzam előtte, mindenre el van készülve.

Közöltem vele tehát a király véleményét, mire megjegyezte, hogy ő is gondolt már erre; a király már régen figyelmeztette, hogy a franciaországi események mindenben utánozzák az I. Károly angol király uralkodása alatti forradalmat. A király állandóan olvassa a szerencsétlen uralkodó történetét, hogy adott esetben több méltósággal viselkedjék.

- Attól tartok - fejezte be szavait a királynő, - hogy vád alá helyezik a királyt. Ami engem illet, meg fognak gyilkolni, mint idegent. De mi lesz szegény gyermekeinkkel?

Forró könnyek hullottak a királynő szeméből. Csillapítószer akartam beadni neki, de elutasította. Azt mondta, hogy csak boldog asszonyoknak lehetnek idegrohamaik, az ő kegyetlen helyzete minden gyógyszerrel feleslegessé tesz.

A királynő régi, boldogabb időkben csakugyan szenvedett görcsökben, de teljesen egészséges lett, mióta lelki erejével igyekezett testének erőt adni.

Tudta nélkül csináltattam az ő részére is a király mellvértjéhez hasonló védőt, de nem akarta használni, hiába sírtam, hiába könyörögtem.

- Ha meggyilkolnak a lázadók, csak szerencsémnek tekinthetem, legalább megszabadulok kínos életemtől! - mondta.

Rövid idővel azután, hogy a király felpróbálta mellvértjét, az egyik belső lépcsőn találkoztam vele. Félreállítottam, hogy helyet adjak neki. A király megállott és megfogta kezem; meg akartam csókolni az övét, de nem engedte. Magához húzott és mindkét arcomat megcsókolta, de egy szót sem szólt. Elismerésének néma bizonyítéka annyira zavarba hozott, hogy később álomnak hittem volna az egészet, ha testvéreim nem állították volna, hogy az esemény után néhány pillanattal közöltem velük a király jóindulatának kifejezését.

Attól tartottak, hogy a nép másodszor is megtámadja a Tuileriet és azért gondosan átnéztek minden iratot. Elégettem a királynő összes leveleit. Családi leveleinek egy részét, a Barnave leveleit, melyeket a forradalom történetének szempontjából fontosaknak tartott, egy irattáskába csomagolta és átadta megőrzés végett valakinek, de az illető sem tudta megőrizni és elégette.

Néhány irat a királynő íróasztalában maradt. Többek között gyermekeinek jellemzése, utasítások a királyi gyermekek főgouvernantejának, a segédnevelőnek képességeinek leírása, Mária Terézia levelei, bölcs tanácsokkal és dicséretes rendszabályokkal. A nemzetgyűlés mindezen iratokat, a király íróasztalában talált iratokkal együtt kiadta nyomtatásban.

A királynőnek, rendes havi pénzén kívül, száznegyvenezer frank megtakarított pénze volt. Az egész ide akarta nekem adni megőrzés végett, de kérésemre ezerötszáz louisdort magánál tartott arra az esetre, ha hirtelen nagyobb pénzösszegre lenne szüksége.

A királynak rengeteg sok írása volt és vesztére azzal a lakatossal, aki tíz év óta dolgozott nála, egyik belső folyosón egy rejtékhelyet csináltatott.

A lakatos árulása nélkül nem fedezték volna fel sokáig a rejtékhelyét.

Még mielőtt a lakatos felfedezte volna a nemzetgyűlés előtt az úgynevezett vasszekrényt, a királynőnek tudomására jutott, hogy ismerőseinek fecseg róla és hogy általában jakobinus érzelmű.

Értesítette a királyt is nyomban hűségesnek hitt embere csalárdságáról és rávette, hogy a fontosabb iratokat csomagolja egy nagy irattáskába és bízza reám.

Jelenlétemben kérte a királyt, hogy semmit se hagyjon a vasszekrényben, mire a király megnyugtatta, hogy mindent kivett belőle.

Az irattáskát azonnal be akartam vinni szobámba, de igen nehéz lévén, nem bírtam. A király maga emelte fel, behozta hozzám, letette legbelső szobámba és azt mondta, hogy a királynő majd közölni fogja velem, hogy mi van benne.

Visszatérve a királynőhöz, kérdezősködtem, mert a király kijelentéséből arra következtettem, hogy ismernem kell az irattáska tartalmát.

- A királyra nézve veszedelmes írárok vannak benne - mondta a királynő, - ha esetleg vád alá helyezik. De benne van a városi tanács egyik ülésének jegyzőkönyve is, amely igazolja, hogy a király a háború ellen foglalt állást. Mindenik miniszterrel aláíratta és arra számít, hogy bűnvádi eljárás esetén hasznát veheti az okmányoknak.

Kérdeztem a királynőtől, hogy kire bízam az irattáskát?

- Akire akarja - válaszolta, - ön felelős érte. De ne távozzék a palotából, még szabadságos hónapja alatt sem, hogy ha esetleg szükségünk lenne sürgősen az irattáskára, rögtön kéznél legyen.

La Fayette most már kiábrándult kedvenc eszméjéből, hogy t. i. az amerikai Egyesült-Államok mintájára köztársaságot szervezzen Franciaországban. Megesküdött az első alkotmány megtartására és mindenáron érvényt akart szerezni neki. Megjelent a nemzetgyűlésen, hogy bátor fellépésével támogassa a húszezer aláírással ellátott interpellációt, melynek tárgyát a király lakásának legutóbbi megsértése képezte.

Az alkotmánypárt azonban teljesen legyöngült és La Fayette maga is elvesztette népszerűségét.

A nemzetgyűlés rosszalta a generális eljárását, a király sem helyeselte és így kénytelen-kelletlen visszasietett hadseregéhez. Valószínűleg a nemzetőrségre számított. A királypárti tisztek azonban kérdést intéztek a királyhoz, hogy egyetért-e La Fayette szándékaival és csatlakozzanak-e tervbe vett lépéseihez. A király visszaüzent, hogy meg ne tegyék. Eszerint La Fayette teljesen magára maradt, a párisi seregnek még az a része is elhagyta, amelyre támaszkodott.

A királynővel is közöltek egy tervet, amelynek értelmében a La Fayette serege egyesült volna a királypárttal és a királyi családot Rouenba szöktették volna.

A terv részleteit sohasem tudtam meg, a királynő mindössze annyit mondott róla, hogy a La Fayette segítségét felajánlották, de jobbnak tartja elpusztulni, semhogy olyan emberrel tárgyaljon, vagy olyan embernek köszönhesse menekülését, aki annyit ártott neki.

Július hónap folyamán le se feküdtem. Minden éjjel támadástól vagy merénylettől féltünk.

A királynő ellen követtek is el merényletet, de sohasem került nyilvánosságra.

Éjszaka egy óra tájban egyedül ültem ágya mellett. Halk lépéseket hallottunk a folyosón, holott a folyosónak mindkét oldala le volt zárva.

Azonnal hívtam a komornyikot, aki kiment a folyosóra. Nemsokára dulakodást hallottunk.

A szerencsétlen királynő belém kapaszkodva kiáltotta:

- Milyen helyzet! Nappal szidalmak, éjjel orgyilkosok!

A komornyik bekiáltott:

- Felség, lefogtam a gazembert, ismerem!

- Engedje szabadon - mondta a királynő. - Azért jött, hogy megöljön és a jakobinusok holnap diadallal ünnepelnék, ha célt ért volna.

Az orgyilkos a királynő lakája volt. Kilofta a folyosó kulcsát a királynő zsebéből. Az erőteljes komornyik lefogta és az ajtóhoz szorította. A nyomorult egyetlen szót sem szólt.

A királynő jóságosan figyelmeztette a komornyikot, hogy veszélyben forog. A derék ember azt felelte, hogy senkitől sem fél és őfelsége védelmezésére állandóan két pisztolyt hord magánál.

Másnap megváltoztatták az összes zárat úgy a király, mint a királynő lakosztályában.

Minden pillanatban hire kelt, hogy a Faubourg Saint Antoine felkerekedett és a palota ellen vonul.

Július utolsó napjaiban, reggel négy órakor is kaptam értesítést. Azonnal kiküldtem két megbízható embert, hogy nézzenek szét a városban. Tudtam, hogy a külvárosi tömeg a Bastille-téren gyülekezik és legalább egy órába beletelik, míg a Tuileriebe érnek. Ráérek tehát mindenkit később felkölteni.

A királynő aludt. A nagy szobában W. generálissal találkoztam és tőle tudtam meg, hogy a tömeg szétoszlott.

A generális a La Fayette példáját követve, mindent elkövetett, hogy a csöcselék tetszését megnyerje. A legutolsó halkofának is olyan mélyen leemelte kalapját, hogy majd a kengyelvasat verte. A nép azonban három év óta megszokta a nagy tiszteletnyilvánításokat és másfajta hódolatot igényelt. Számba se vették szegény W. generálist.

A királyt felköltötték és Elisabeth főhercegnőt is, aki azonnal bátyja szobájába sietett.

A királynőt aznap reggel szokatlanul elnyomta az álom. Kilenc óráig aludt.

A király már átjött egy ízben megnézni, hogy felébredt-e? Elmondtam intézkedéseimet és azt is, hogy féltve őriztem a királynő álmát.

A király megköszönte gondoskodásomat.

- Hiszen én ébren voltam - mondta - és az egész palota szintén, tehát nem fenyegette a királynőt veszély. Jó is, ha pihenhet kissé... Az ő szenvedései megkétszerezik az enyéimet.

A királynő azonban keserves szemrehányásokkal illetett, mikor felébredve, értesült a történetről. Sírt, amiért nem költöttem fel. Hiába ismételtettem, hogy úgyis vaklárma volt az egész és erőre van szüksége, azért hagytam aludni.

- Szó sincs róla - felelte. - Ad a szerencsétlenség elég erőt! Elisabeth a király mellett volt... míg én aludtam... én, aki mellette akarok meghalni! Felesége vagyok és nem akarom, hogy a legcsekélyebb veszedelmet is nélkülem állja ki.

IX.

Július folyamán igen élénk levelezés folyt Molleville és a királyi pár között Marsilly közvetítésével. Első ízben a királynőnek egy levelével jelentkezett nálam.

„Forduljon teljes bizalommal madame Campanhoz, - írta a felséges asszony, - Oroszországban élő fivérének érzelmei egyáltalán nem befolyásolták. Feltétlenül ragaszkodik hozzánk és ha ön szóbeli közléseket óhajtana tenni, számíthat titoktartására és odaadására.”

Az éjszakai zavargások nyugtalanították a királynő hű embereit és kérték, hogy ne aludjék a Tuilerie földszinti szobáiban. Azontul csakugyan felment az első emeletre, a király és a dauphin lakosztálya közötti szobába.

Rendesen már hajnalban felébredt és kérte, hogy ne csukják be az ablaktáblákat, a hosszú, álmatlan éjszakák kevésbé kínosak, ha nincs egészen sötét.

Egy éjszaka a hold éppen besütött szobájába. A királynő egy darabig nézte, azután kijelentette, hogyha még egy hónap múlva is láthatja a holdat, akkor már megszabadul súlyos kötelékeitől és a király is szabad lesz. Külföldön mindenki megindult egyszerre, felszabadításukra. Sajnos, a tanácsadók véleményei igen eltérők, legnagyobb aggodalmára. Vannak, akik felelősséget vállalnak a teljes sikerért, mások viszont leküzdhetetlen akadályokat látnak. Ismeri úgy a hercegek, mint a porosz király útirányát. Tudja, hogy melyik napon lesznek Verdunnél és hogy mikor hol lesznek. Nemsokára ostrom alá veszik Lillet. A reménységekkel szemben viszont J. úr, akinek eszében és tapasztaltságában a király feltétlenül bízik, azt állítja, hogy az ostrom esetleg sok nyugtalanságra, sőt aggodalomra adhat okot, amennyiben, jóllehet a katonai parancsnok királyhű, de a konstitúció nagy hatalmat adott a polgármesterek kezébe, ennél fogva megeshetik, hogy a polgári hatalom legyűri a katonai hatalmat. Azalatt pedig Isten tudja, mi minden történhetik Párisban.

A királynő ugyan mindig tisztelettel és szeretettel beszélt a királyról, dicsérte jó tulajdonságait, de sajnálta, hogy nem elég erélyes.

- Pedig nem félénk ember - mondta, - igen nagy adag passzív bátorság lakozik benne, azonban valami álszégyenkezés, önbizalom hiánya elnyomja. Ez részint nevelési hiba, részint egyéni sajátosság. Nem szeret parancsolni és semmitől sem fél jobban, mint ha tömegekhez kell beszélnie. Körülbelül húsz éves koráig valóságos gyermeki életet kellett élnie XV. Lajos mellett, ez a kényszer tette félszeggé. Mostani helyzetünkben bizony, ha néhány találó szót tudna szólni a párisiakhoz, százszorosán megsokszorozná pártunkat, de sohasem fog ilyesmit mondani. Mit érünk a néphez intézett és nyilvánosan kifüggesztett új kiáltványokkal? Semmit! Újabb becsméréseket. Ami engem illet, tudnám, hogy mit tegyek, lóra is ülnék, ha szükségét látnám. De, ha tettekre ragadtatnám magam, fegyvert adnék a király ellenségeinek kezébe. Egész Franciaország zajongana az osztrák nő és asszonykormány ellen. A király tekintélyét nullára szállítanám alá. Királynő, ha nem regens, nem tehet ilyen körülmények között egyebet, mint tétlenül ülve várni a halált.

A Tuilerie-kert állandóan tele volt őrzőgökökkel, akik szidták, becsmérték az udvart. A királynő ablakai alatt kiáltások hallatszottak: „A Mária Antoinette életét!”

Szégyenletes rézkarcokat valósággal házalva hordtak körül. Az eszeveszett nép fékevesztett örömrivallgása még félelmesebben hangzott, mint vad düh kitörései.

A királynő friss levegőt sem szívhatott gyermekeivel. Végül elhatározták, hogy elzárják a Tuilerie-kertet. Alig léptették azonban életbe az új rendszabályokat, a nemzetgyűlés határo-

zatot hozott aziránt, hogy a Feuillans-terrasz egész hosszában az ő tulajdona és határokat jelöltek ki az úgynevezett „nemzeti tulajdon” és a „koblenzi tulajdon” között. Háromszínű szalagot húztak a terrasznak egyik végétől a másikig. A szalag mellé felhívást szegeztek ki, hogy jó polgár le ne menjen a kertbe, mert különben úgy jár, mint Foulon és Berthier.

Egy fiatalember, nem törődve a kiszögeezett figyelmeztetéssel, lement a kertbe. A nép azonnal összeszalad, ordít, fenyegetőzik. A fiatalember észbekap, látja a fenyegető veszélyt, hirtelen lehúzza cipőjét, kiveszi zsebkendőjét és letörli vele a homokot cipője talpáról. A nép dühe ujjongó örömmé változik: „Éljen a derék polgár!” kiabálják és diadallal vezetik el.

Hiába zárták el a kerteket a nyilvánosság elől, a királynő és gyermekei mégsem sétálhattak benne. Egetverő gúnynevetés hangzott a szomszédos terraszcól és visszakényszerítette őket szobáikba.

Augusztus első felében többen ajánlottak fel pénzt a királynak. A király azonban nem fogadta el a tekintélyes pénzösszegeket, nem akart magánemberek vagyonához nyúlni.

La Ferté általam küldött ezer louisdort a királynőnek, azzal az üzenettel, hogy ilyen válságos időkben sohasem lehet elég pénz nála és minden jó francia embernek kötelessége készpénzt rendelkezésére bocsátani. Mária Antoinette úgy ezt az összeget, mint sokkal tekintélyesebbeket is, visszautasította.

Néhány nap múlva mindazonáltal kijelentette, hogy a királynak nagyobb összeget kell kifizetnie és ebből a szempontból mégis szüksége lenne a La Ferté ajánlatára, hogy százezer frankra kerekíttessen ki egy bizonyos összeget.

Mikor a pénzt elhoztam, a királynő elmondta, hogy Elisabeth hercegnő megismerkedett egy jóindulatú emberrel, aki magára vállalta, hogy Petiont egy nagyobb összeg segítségével megnyeri a király ügyének és ha a vállalkozás sikerül, a képviselő előre megbeszelt jel útján értesíti a királyt.

A király nemsokára fogadta Petiont és a királynő jelenlétében kérdezte meg, hogy meg volt-e Petion elégedve?

- Sem elégedettebb, sem elégtelenebb nem volt, mint máskor! - felelte a király. - Azt hiszem, megcsaltak!

A királynő felvilágosított, hogy Petionnak legalább két pillanatig a jobb szemén kellett volna tartania mutatóját.

- Még az álláig sem emelte fel kezét - jelentette ki a király. - Úgy látszik, hogy csupán pénzt akartak kicsikarni. A csaló azonban nem fog tetteivel dicsekedni s így nem kerül nyilvánosságra a dolog. Beszéljünk másról!

Hozzám fordulva folytatta:

- Az ön apja jó barátságban volt Mandatval, a nemzetőrség jelenlegi parancsnokával. Mondja meg, hogy mit várhatok tőle!

Kifejtettem, hogy Mandat a leghűségesebb alattvalók egyike; feltétlenül becsületes, de korlátolt eszű ember. A konstitúció híve.

- Értem! - felelte a király. - Palotámat és személyemet megvédené, mert az alkotmányozó okirat szövegében így áll és megesküdt az alkotmányra. Viszont a király korlátlan hatalmát kívánó párt ellen küzdene. Jó ilyesmit pontosan tudni.

Másnap reggel Lamballe hercegnő magához hivatott.

A Pont Royalra nyíló ablakkal szemközti pamlagon ült. Akkoriban t. i. a Flora-pavillonban lakott, a királynő szobáival azonos emeleten.

Leültetett maga mellé. Ölében írószereket tartott.

- Sok ellensége van - szólt hozzám, - igyekeztek is a királynő kegyéből kitúrní, de nem sikerült. Tudja-e, hogy egy időben én is bizalmatlankodtam önnel szemben. Persze, még nem ismertem elég jól. Mikor az udvar a Tuileriebe költözött, kémet is küldtem társasága körébe és rendőrt állíttattam ajtaja elé. Azt beszélték, hogy öt-hat veszedelmes érzelmű képviselő is jár önhöz. Kiderült, hogy a ruhatárosnőről volt szó, aki az ön lakása fölött lakott. Egyébként erényes embereknek nem kell félniök rosszindulattól, főképen ha olyan igazságos uralkodót szolgálnak, mint a király. A királynő szereti és jól ismeri önt, mióta csak Franciaországban lakik. A király is a legjobb véleménnyel van önről. Tegnap este családi körben elhatározták, hogy miután a Tuilerie állandóan veszélyben forog, ismerni kellene a királynő szolgálatához tartozó személyek érzelmeit és gondolkodásmódját. A király ugyanígy fog eljárni saját környezetével szemben. Kijelentette, hogy neki is van megbízható embere, akivel a dolgot elintéztetheti; a királynő környezetét illetőleg önhöz kell folyamodni. Már régen próbára tette jellemét és nagyrabecsüli igazságszeretetét.

A hercegnő már összeírta a királynő személyzetének névjegyzékét és minden egyes névhez megjegyzéseket kellett tennem.

Becsületbeli kötelességemnek tartottam ebben a pillanatban minden személyes keserűséget, vagy ráncokt kikapcsolni.

Szerencsére mindenkiről kedvező véleményt mondhattam. Szóba került többek között egy asszony, aki személyes ellenségem volt és nagyon szerette volna, ha fivérem politikai meggyőződéséért felelősségre vonnának. A hercegnő kétségkívül ismerte a helyzetet. Mindazonáltal tudva, hogy az illető asszony rajongásig szereti a királyt és a királynőt és gondolkodás nélkül áldozná fel életét is értük, viszont féltékenysége csupán korlátoltságon és nevelési hiányokon alapszik, dicsérőleg nyilatkoztam róla.

A hercegnő szóról-szóra felírt mindent, amit diktáltam és olykor csodálkozva nézett reám.

Szóba került egy férfi is, aki a királynőhöz közel állott. Elmondtam róla, hogy ellentmondásra született. Demokraták közt arisztokrata, arisztokraták közt demokrata. Egyébként becsületes ember, hű az uralkodóhoz.

A hercegnő megjegyezte, hogy annál is jobban örül jó véleményemnek, mert az illetőnek ő szerzett állást a királynő környezetében.

A királynő kamaraszemélyzete általában kiváló emberekből állott. A forradalom rémséges válságaiban valamennyien bizonyosságát adták odaadásuknak és hűségüknek.

Az előszoba-személyzet viszont három-négy ember kivételével dühös jakobinusokból állott. Csak most láttam, hogy mennyire fontos, hogy uralkodók belső lakosztályának szolgáltságát ne a nép köréből válogassák össze.

Augusztus tizedikét megelőző időkben olyan rosszra fordult a királyi család sorsa, hogy a királynő mindenáron a válság végét óhajtotta, akár jobbra, akár balra fordul is ügyük.

Gyakran kijelentette, hogyha tengerparti toronyba zárva, hosszú időig fogságban kellene sínylődnie, azt is jobban szeretné, mint a mindennapos izgalmakat, az örökös civakodást, a királyságot gyöngyűlése folytán feltartóztatathatatlannal fenyegető katasztrófát.

Őfelségéket nemcsak abban gátolták meg, hogy friss levegőre mehessenek, hanem még az oltár előtt is becsmérezték őket.

A monarchia bukását megelőző vasárnapon, mikor a királyi család a folyosón át az udvari kápolna felé vette útját, a nemzetőrség egyik része azt kiáltotta:

- Éljen a király!

A másik része:

- Nem, nem kell király! Le a vetoval!

Ugyanaznap az énekesek a Magnificat énekelésénél dörgedelmes fenyegetésre emelt hanggal mondták: *Deposint potentes de sede*, mire a felháborodott royalisták, a *Domine salvum fac regem* után, háromszor mennydörögték: *et reginam*. Ebből határtalan zenebona kerekedett istentisztelet alatt.

A rettenetes augusztus tizediki éjszaka is elkövetkezett.

Petion már előző napon jelentette a nemzetgyűlésen, hogy nagy népfelkelés van készülóban, éjfélkor meghúzzák a vészharangot és attól tart, hogy nem áll elég eszköz rendelkezésükre a küszöbön álló események megakadályozására.

A nemzetgyűlés napirendre tért a jelentés fölött. Petion mindazonáltal parancsot adott, hogy erőszakra erőszakkal feleljenek.

Mandat tudomásul vette a parancsot és mint királyhű alattvaló, legnagyobb odaadással látott feladata teljesítéséhez.

Augusztus kilencedikén jelen voltam a király vacsorájánál, különböző parancsokat adott, mikor a szoba ajtaja előtt nagy láрма hallatszott.

Azonnal kinéztem, hogy a zaj okát megtudakoljam. A két ór verekedett. Az egyik azt állította, hogy a király személye is bele van foglalva az alkotmányba, ennél fogva élete kockáztatásával is megvédi; a másik viszont azt erősítgette, hogy a király csak kerékkötője a szabad népet megillető alkotmánynak. A nézeteltérés miatt öldökölték egymást.

Rémült arccal tértem vissza. A király tudni kívánta, hogy mi történik künn. Nem titkolhattam el az igazságot. A királynőt nem lepte meg a dolog. Tudta, hogy az őrség többsége jakobinus érzelmű.

Éjfélkor megkondult a vészharang. A svájci gárda néma sorfalat képezett, éles ellentétben a polgárőrség zenebonájával.

A király elmondta J.-nek a Viomenil generális haditervét. Magánbeszélgetésük után J. így szólt hozzám:

- Vegye minden ékszerét és készpénzét magához. A rendelkezésre álló védelem annyi, mint semmi. Csak a király erélye segíthetne, de ez az egyetlen erény, amely jelleméből hiányzik.

Éjfél után egy órakor a királynő és Elisabeth hercegnő kijelentették, hogy lefeküsznek az udvarra nyíló, egyik félemeleti szoba pamlagára.

A királynő elmondta, hogy a király nem akarja mellvértjét felvenni. Július 14-én beleegyezett, mert csupán ünnepi szertartáson vett részt és orgyilkos törétől kellett tartania, ma azonban, mikor pártja a forradalmárokkal verekszik, aljasságnak tartaná életét ilyen óvintézkedéssel védeni.

Elisabeth hercegnő levetette néhány ruhadarabját, hogy kényelmesebben pihenhessen a kanapén.

Nyakravalójából egy karneol-köves tűt vett ki és megmutatta mielőtt az asztalra tette volna. Liliom volt belevésve e felirással: „Feledni minden sértést. Megbocsátani minden igazságtalanságot.”

- Attól tartok - jegyezte meg a hercegnő, - hogy ezek az elvek nem gyakorolnának semmi befolyást ellenségeinkre. Nekünk mindazonáltal tiszteletben kell tartanunk.

A hercegnő nem vette magához a mellűt, mikor a királynő szobáját elhagyta. Vajjon kinek a kezébe került?

Elisabeth hercegnő mély, vallásos meggyőződése minden cselekedetét fenköltté tette.

Aznap, mikor Szent Lajos méltó dédunokáját kivégezték, a hóhér miközben kezét hátra-kötötte, felemelte kendőjét mellén. A hercegnő teljes nyugalommal és majdnem földöntúli hangon mondta:

- A szemérem nevében takarja be mellemet.

Madame Serillytől hallottam a hercegnő hősies viselkedését. Ugyanaznap ítélték őt is halálra, de a kivégzés pillanatában halasztást kapott.

Azon a rettenetes éjszakán sem a királynő, sem a hercegnő nem tudtak aludni. A királynő maga mellé ültetett és szomorú helyzetéről beszélt.

Hirtelen puskalövés hallatszott. Mindaketten felugrottak a pamlagról.

- Az első lövés! De sajnós, nem az utolsó! - mondta a királynő. - Menjünk a királyhoz.

Több udvarhölgygel együtt követték a királynőt kívánságához képest.

Négy órakor reggel a királynő kijött férje szobájából és kijelentette, hogy most már nincs semmi remény. Mandát a városházára ment újabb parancsokért és útközben legyilkolták. Fejét körülhordják az utcákon.

Már virradni kezdett.

A király, a királynő, Elisabeth hercegnő, a dauphin és a fiatal hercegnő lementek szemlét tartani a nemzetőrség csapatai fölött.

Egy-egy hang hallatszott elvétve:

- Éljen a király!

Az ablak mellett állva, láttam, hogy a tüzérek elhagyják helyeiket, közelednek a királyhoz, öklükkel fenyegetőznek orra előtt és durva szavakkal sértegetik.

Salvert és Briges szorították vissza őket. A király halásápadt lett, mintha már nem is élne.

A királynő visszajövet azt mondta nekem, hogy minden elveszett, a király nem viselkedett erélyesen. A szemle sokkal többet ártott, mint használt.

Társnőimmal a billiárd-teremben tartózkodtunk. Feltornyozott padokon ültünk.

Hervilly érkezett meg kivont karddal és parancsot adott az ajtónállónak, hogy engedje be a francia nemességet.

Mintegy kétszáz ember tódult be közvetlenül a király szobája előtt levő szobába.

Volt közöttük néhány udvari ember, sok ismeretlen alak, néhányan ugyancsak furcsán festettek az úgynevezett nemesség között. A király iránt tanúsított ragaszkodásuk e pillanatban csakugyan nemesekké avatta őket.

Alig voltak felfegyverkezve, sőt még tréfálkoztak is hiányos fegyverzetük fölött. A francia szellem még a legáldatlanabb pillanatban is felüti fejét.

Saint-Souplet udvarmester és egy apród, puska helyett csípővasat vittek vállukon. A király előszobájában találták, kettétörték és osztozkodtak rajta.

Mindössze néhány kard és néhány pisztoly állott rendelkezésre.

Külvárosi fegyveres csapatok özönlöttek időközben a Caroussel-térre és a szomszédos utcákra, élükön a vérszomjas marseilleiekkel, akik ágyút irányítottak a Tuilerie felé.

A király miniszterei végszükségben Dejolyt a nemzetgyűléshez küldték, hogy segítséget kérjen a király részére.

A nemzetgyűlés minden további fennakadás nélkül napirendre tért a dolog fölött.

Nyolc órakor Roederer, a département ügyésze, látva, hogy a forradalmárok magukkal ragadják a palotát védelmező katonaságot is, belépett a király szobájába és beszélni akart vele. A királynő is jelen volt a beszélgetésnél.

Roederer kijelentette, hogy úgy a király, mint családja és környezete menthetetlenül elpusztul, ha öfelsége nem szánja magát reá haladéktalanul, hogy családjával együtt a nemzetgyűlésbe menjen.

A királynő eleinte vonakodott követni a tanácsot, miután azonban Roederer kijelentette, hogy őt fogja terhelni a felelősség a királyi család és a személyzet haláláért, nem ellenkezett tovább.

A király is beleegyezett, hogy a nemzetgyűlésnél keressenek védelmet.

Elmenőben így szólt a miniszterekhez és körülállókhoz:

- Jöjjenek, uraim! Nincs más hátra!

A királynő elbúcsuzott tőlem:

- Várjon reám szobámban, nemsokára visszajövök, vagy hivatni fogom... magam sem tudom hová.

Csak Lamballe és Toursel hercegnők kísérték el a királynőt.

Láttuk az ablakokból, hogy a királyi család a svájci ezred és két más bataillon kettős sorfala között halad.

A tömeg úgy körülfogta őket, hogy útközben ellopták a királynő óráját és erszényét.

Egy rettenetes külsejű, hatalmas növésű ember közeledett a dauphinhez, akit a királynő kézenfogva vezetett és hirtelen mozdulattal felemelte. A királynő rémülten felsikoltott és majd elájult ijedtében, de az ember megnyugtatta:

- Ne féljen, nem bántom!

Ölben vitte a gyermeket a teremajtóig.

A nevezetes nap eseményeit a történelem van hivatva elbeszélni, csak néhány jelenetet kívánok vázolni a Tuilerieben, a király távozása után lejátszódó eseményekből.

Az ostromlók nem tudták, hogy a király családjával együtt a nemzetgyűlés védelmét kereste. Azok sem tudták, akik a palotát az udvar felől védelmezték. Ha tudomást szereztek volna róla, talán nem is történt volna semmi zavar.

A marseilleiek elűzögették lassanként helyeikről a svájciakat, akik vissza is vonultak ellenállás nélkül.

Azonban néhány lövés is elhangzott. A svájciakat elkésérítette bajtársaik elvesztése és abban a hitben, hogy a király a palotában van, tüzelni kezdtek.

A támadók rendetlen csapatokban menekültek és a Caroussel-tér néhány pillanat alatt kiürült.

Nemsokára azonban bosszúvágytól és dühtől tájékozva tértek vissza. A svájciak kénytelenek voltak zárt sorokban a palota belsejébe húzódni. A kapukat néhány perc múlva ágyúlövésekkel szétrobbantják, vagy fejszékkel betörik, a nép minden oldalról beözönlik, a svájciakat majdnem kivétel nélkül lemészárolják. Néhány nemes ember a Louvreba vezető folyosókra menekül, leszúrják, vagy pisztolylövésekkel terítik le őket és holttestüket kidobálják az ablakon.

A király ajtónállóit kegyetlenül leszúrják, mert a tanácstermet védelmezni akarták. A király szolgálái közül sokat felkoncolnak. Két ember, mélyen szemébe húzott kalappal, kezükben karddal hősiesen, de eredménytelenül küzdve kiáltotta:

- Nem akarunk élni! Itt van a helyünk! Itt akarunk meghalni!

Ugyanúgy járt Diet, a királynő hálósobáját védelmezve.

Tarente hercegnő szerencsére kinyitatta az ajtókat, mert különben a rettenetes tömeg, ennyi asszonyt együtt látva, azt hitte volna, hogy a királynő is közöttünk van és menthetetlenül lemészárolt volna.

Vad dühüket nem volt tanácsos ellenállással fokozni.

Mindazonáltal ott pusztultunk volna valamennyien, ha egy szakállas férfi védelmünkre nem siet.

- Kiméljétek az asszonyokat! Ne becstelenítsétek meg a nemzetet!

Véletlenül még nagyobb veszélyben forogtam, mint társaim.

A nagy kavarodásban azt hittem, hogy testvérem nincs ott, a királynő szobájában tartózkodó asszonyok között. Felszaladtam egy félemeleti szobába, abban a hitben, hogy ott találom. Rá akartam beszélni, hogy jöjjön a többiek közé, mert nem tanácsos, hogy egyenként, egymástól szétválasztva találjanak.

Nem találtam meg nővéremet, csak két szolgáltevé nőt és egy szolgát, aki sápadtan ült ágyán.

- Meneküljön - kiáltottam feléje, - a lakájok és a többi emberek már elmenekültek.

- Nem tudok! - dadogta. - Félhalott vagyok a rémülettől!

Abban a pillanatban egy csapat siet felfelé a lépcsőn. A szolgára vetik magukat és megölik.

A lépcső felé szaladok, a két asszony utánam.

A gyilkosok ott hagyják a megölt szolgát és üldözőbe vesznek.

Az asszonyok lábukhoz vetik magukat és megragadják kardjukat.

A gyilkosokat feszélyezi a szűk lépcső, de már érzem, hogy egy kéz ruhámba markol.

Abban a pillanatban valaki megszólal a lépcső alján:

- Mit csináltak ott fenn?

A bős marseillei dörmögött. Sohasem fogom elfelejteni hangját.

- Asszonyokat nem ölnek meg! - kiáltották alulról.

Térdrerogytam. Gyilkosom elengedett és reám ordított:

- Kelj fel, semmirevaló! A nemzet megkegyelmez neked!

Nem törődtem abban a pillanatban semmi mással, csak örültem életemnek és hogy viszontláthatom fiamat és mindenkit, aki kedves nekem.

Az előző pillanatokban nem is a halálra gondoltam, csak arra a fájdalomra, melyet a gyilkos szerszám okozni fog.

Ritkán látja az ember olyan közelről a halált mint én, hogy aztán megmeneküljön tőle.

Öt vagy hat férfi körülfogott mindhármunkat. Kényszerítettek, hogy az ablak elé állított padokra álljunk és kiáltasuk: „Éljen a nemzet!”

Hullákon kellett keresztüllépnünk. Többek között felismertem az öreg Broves vicomte-ot, akit a királynő haza akart küldeni egy másik aggastyánnal együtt az éjszaka folyamán.

A derék emberek azonban megkértek, hogy jelentsem a királynőnek, hogy eddig engedelmeskedtek a király parancsának, még ha életüket kockáztatták is, most azonban nem fognak engedelmeskedni, de a királynő jóságának emlékét szívébe vésik.

A palota rácsához közel, a híd felőli oldalon, megkérdezték vezetőim, hogy hova akarok menni?

Én is megkérdeztem tőlük, hogy vajjon el tudnak-e oda kísélni, ahova menni akarok? Erre az egyik marseillei meglökött fegyverével és reám ordított, hogy még mindig kételkedem-e a nép hatalmában. „Nem!”-mel feleltem és megjelöltem sógorom házát.

A híd lépcsőin testvéremre ismertem. Nemzetőrök kísérték börtönbe.

Kiáltottam feléje és hátra fordult.

A marseillei megkérdezte:

- Akarod, hogy ő is veled menjen?

- Igen! - feleltem, mire szóltak az embereknek és testvérem hozzánk csatlakozhatott.

Csak nagynehezen haladhattunk előbbre. Sok svájcit szemünk láttára öltek meg menekülés közben. Puskaropogás hallatszott minden oldalról.

A vad horda letörte a királynő szobájában levő vízvezetéki csapokat. A vérrel vegyített víz bepiszkolta fehér ruháinkat.

Halkofák kiabálták fülünkbe az utcán, hogy „az osztrák nő” udvarához tartozunk.

Vezetőink megengedték, hogy bemenjünk egy kapu alá és levessük ruháinkat. Rövid alsószoknyákban maradtunk és most azt kiabálták utánunk, hogy asszonyoknak öltözött, fiatal svájci ezredbeliek vagyunk.

Szemközt találkoztunk a Mandat fejét hurcoló kannibál csapattal.

Őrzőink hamar betaszígtak egy kis korcsmába, leültek inni és kényszerítettek, hogy velük igyunk. Megnyugtatták a korcsmárosnét, hogy testvéreik és igen jó honleányok vagyunk.

Szerencsére a marseilleiek eltávoztak tőlünk, hogy visszatérjenek a Tuileriebe. Egyik őrzőnk fülembe súgta:

- Külvárosi gyáros vagyok, kényszerítettek, hogy velük tartsak, de nem értek egyet velük. Nem gyilkoltam meg senkit és megmentettem önt. Nagy veszedelemben forgott, mikor a Mandat fejét vivő dühöngőkkel szembe találkoztunk. A fenevadak kijelentették, hogy október

hatodikáért és Versaillesért bosszút akarnak állani és megesküdtek, hogy sajátkezüleg akarják a királynőt, udvarhölgyeivel együtt megfojtani.

Amint áthaladtam a Caroussel téren, láttam, hogy házam lángokban áll. Az első rémület hamar elmúlt és eszembe se jutott azután személyes veszteségem. Minden gondolatom a szerencsétlen királynő borzalmas sorsával foglalkozott.

Nővérem házához érve, legnagyobb aggodalomban találtuk egész családunkat. Azt hitték, hogy soha többet nem látjuk egymást viszont.

Nem maradhattam azonban sokáig nővéremnél. A csöcselék körülfogta házát és ordította, hogy itt van a Mária Antoinette bizalmasa, fejét kell venni.

Álöltözetben menekültem a Morel házába. Másnap ideküldött a királynő értem. Egy képviselő, akinek érzelmeiben bízni lehetett, közvetítette üzenetét.

Felöltözködtem és testvéremmel együtt a hajdani feuillansok zárdájába mentünk.

Egy irodába vezettek, felírták nevünket és lakásunkat, azután igazoló-jegyeket adtak, hogy felmehezzünk azokba a szobákba, ahol a király és családja tartózkodtak.

Minthogy serdülő korom óta összeköttetésben állottam az udvarral, sokan ismertek, akiket nem ismertem.

A zárda folyosóján végigmenve, egyik-másik katona nevemen szólított. Egyik azt mondta:

- Szegény király, elveszett! D'Artois gróf kihúzta volna magát a bajból!

- Az se járt volna jobban! - felelte a másik.

A királyi családot négy kis cellában helyezték el.

Az első cellában voltak a férfiak, akik a királyt kísérték: Poix herceg, Aubier, Goquelat, stb. A másodikban: a király. Éppen haját fodorították. Két fűrtöt vágott le, egyiket testvéremnek adta, a másikat nekem. Kezet akartunk csókolni, de nem engedte. Mindkettőnket megcsókolt. Egyetlen szót sem szólt.

A harmadik cellában, ágyban feküdt a királyné, leírhatatlan lelki állapotban.

Egy elég tisztességes külsejű kövér asszony ült mellette: a szoba felügyelőnöje. Ő szolgálta ki a királynőt, mert akkor az udvarhölgyek közül még senki sem volt mellette.

Öfelsége felénk nyújtotta kezét:

- Jöjjenek, szerencsétlen asszonyok! Lássanak valakit, aki önöknél is szerencsétlenebb: szerencsétlenségük okozója. Elvesztünk! Odajutottunk, ahova három év óta akartak, minden elképzelhető sérelemmel hurcolni. A rémséges forradalom elbuktatott. Sokan fognak utánunk jönni majd. Mindenki igyekezett romlásunkhoz hozzájárulni, az újítók hóbortból, mások nagyravágyásból, hogy körülményeiket megjavítsák, mert a legdühösebb jakobinusnak is pénz és magas állás kellett. A nagy tömeg fosztogatni óhajt! Az egész aljas hordában egyetlen hazafi sincs. A kivándorlottak saját kabaláik és terveik szerint jártak el, az idegenek igyekeztek hasznot húzni a francia pártoskodásból. Az egész világ hibás szerencsétlenségünkben.

A kis dauphin lépett be a hercegnővel és Tourrel marquise-zal. Mikor a királynő megpillantotta őket, felsóhajtott:

- Szegény gyermekek! Milyen kár, hogy nem kaphatják meg a szép örökséget és nem mondhatjuk, hogy csak velünk végződik minden.

Azután a tuileriebeli eseményekről beszélt és az áldozatul esett emberekről. Még házam leégését is említette. Tulzás nélkül mondhattam, hogy ez a szerencsétlenség szóra nem érdemes. Beszélt a Tuilerieben maradt hölgyekről, főképen Luynes hercegnőt emlegette:

- Az elsők között volt, akiknek fejét elcsavarta az új filozófia, de szíve visszahozta hozzánk és igaz barátnőre találtam benne.

(A rémuralom alatt a Coubertin-palotában laktam. Hányszor jött hozzám Luynes hercegnő és újra, meg újra el kellett ismételnem a királynő szavait. Sokat sírtunk együtt és a hercegnő kijelentette, hogy szükségét érzi annak, hogy gyakran hallja tőlem, amit a királynő a Feuillans-cellában mondott róla.)

Megkérdeztem a királynőtől, hogy mit csinálnak a külföldi követek ilyen körülmények között? Azt felelte, hogy semmit sem tehetnek. Csupán az angol követ felesége adta tanujelét személyes részvételének, amennyiben fehérneműt küldött fiának.

Elmondtam a királynőnek, hogy házam fosztogatása közben kiszórták összes elszámolásaimat a Caroussel-térre. A papírok között sok olyan is volt, amelyet a királynő aláírt, de úgy, hogy még 4-5 centiméteres hely üresen maradt, úgy, hogy most könnyen rosszra használhatják fel aláírását.

A királynő azt mondta, hogy jelentsem be a dolgot a közrendészeti bizottságnál. Azonnal odamentem, de nem értem el semmit. Egy képviselő kijelentette, hogy nem veszi jegyzőkönyvbe panaszomat, mert Mária Antoinette már nem királynő, csak közönséges francia asszony, mint bárki más és ha esetleg valaki visszaélne aláírásával, majd akkor joga lesz óvást emelni és előadhatja a tényállást.

A királynő megbánta, hogy a bizottsághoz küldött és attól tartott, hogy óvatosságával éppen ellenkező célt ért el. Egyenesen megmutatta, hogy milyen úton-módon lehet aláírásával hamisításokat elkövetni. Majd később felkiáltott:

- Aggodalmam ép oly szármalmas, mint a lépés, melynek elkövetésére készítettem. Hiszen nincs már szükségük semmi más eszközre, hogy tönkrementek. Mindent elkövettek.

Körülményesen elmondott mindent, ami azóta történt, hogy a király a nemzetgyűlésnél kért védelmet.

Az események olyan közismertek, hogy felesleges ismételnem őket.

Kiméletes szavakkal mondta el, hogy mennyit szenved lelkileg a király magatartása miatt, mióta itt vannak a kolostorban. A király nem tudja mérsékelni magát bizonyos dolgokban, itt is éppen olyan nagy étvágyal eszik, mint otthon, palotájában; azok akik nem ismerik, el sem tudják képzelni, hogy megadása mennyi lelki nagyságot és vallásosságot takar; a sok evése rossz benyomást kelt, ugyannyira, hogy jóindulatú képviselők figyelmeztették, de hiába, nem lehet ebben a tekintetben semmit sem elérni nála.

Örökké emlékezetes marad előttem a zöld papírral beragasztott zárdai cella, a nyomoruságos ágy, melyről a trónjavesztett királynő felénk nyujtotta kezét, kijelentvén, hogy szenvedéseink növelik szenvedéseit, mert ő okozta.

Itt láttam utoljára könnyezni, itt hallottam utoljára zokogását...

Mária Antoinette születésénél, szellemi képességénél és szívjóságánál fogva minden trónnak dísze, minden népnek boldogítója lehetett volna.

Hány megható kijelentést hallottam a királynő ajkáról, mikor bánkódott, hogy az udvar egy része és a nép azt hiszik, hogy nem szereti Franciaországot. Mindenki megbotránkozott az igaztalan vádon, aki ismerte szívét és gondolkozásmódját.

Kétszer is le akart menni szobájából a Tuilerie-kertbe, hogy beszéljen az odagyűlt, becsmérő, szidalmazó emberekkel.

Fel és alá járkálva szobájában, tépelődött azon, hogy mit mondjon nekik.

- Igen... megmondom: franciák! Elég kegyetlenül elhitették veletek, hogy nem szeretem Franciaországot! Én! A dauphin anyja! E szép ország jövőbeli uralkodójának anyja! Én, akit a gondviselés Európa leghatalmasabb trónjára ültetett! Mária Terézia leányai közül nekem kedvezett legjobban a sors. Ne érezném az előnyöket? Mit találhatnék Bécsben? - Sírokat! És mit veszítenék el Franciaországgal? Mindent, ami dicsőségvágynak, nagyság-szeretetnek hizelegget.

Saját szavait idéztem. Természetes okossága azonban sohasem engedte, hogy szíve szerint elragadtassa magát. Belátta, hogy veszedelmes lenne, ha így beszélne a néphez.

- Mégis csak leszállanék a trónról, pillanatnyi részvét keltéséért és végül az uszítók ezt is ártalmamra használnák fel.

Mária Antoinette nemcsak szerette Franciaországot, de büszke volt hatalmára, nagyságára. Több bizonyítékot is tudnék felhozni, de csak két vonással óhajtom ecsetelni nemzeti büszkeségét.

Egy ízben elmesélte, hogy II. Ferenc császár, koronázása alkalmával, egy kivándorolt, francia generálisnak mutatta katonái pompás magatartását.

- Ezekkel csak megverhetem az önök sansculottejait?!

A generális azt felelte:

- Azt előbb látni kellene, felség!

A királynő kijelentette, hogy nem tudja a derék francia nevét, de igyekszik megtudakolni, mert a királynak is tudomást kell szereznie róla.

Augusztus 10-ike előtt rövid idővel, valamelyik ujság egy fiatal hősről írt, aki lobogóját védve esett el és utolsó kiáltása is „Éljen a nemzet!” volt. A királynő a cikk olvasása közben felsóhajtott:

- Derék fiu! Ó, milyen boldogok lehetnénk, ha ilyen emberek azt kiáltanák: „Éljen a király!”

Mindazok, akik nem éltek a királynő közelében, vagy idegenek, akik főképen csak aljas, becsmérő röpiratokból alkottak maguknak véleményt róla, azt hihetik azok után, amit a legszerencsétlenebb asszonyról és királynőről elbeszéltem, hogy a való igazságot áldozatul hoztam hálámnak, pedig csak azt írtam, amit láttam és hallottam.

X.

Minthogy a királynőtől ellopták óráját és pénztárcáját, mialatt a Tuilerieből a nemzetgyűlésbe ment, testvéremtől kért kölcsön huszonöt louisdort.

(Kihallgatásánál elmondta, hogy testvérem kölcsönzött pénzt neki, mind a kettőnket elfogtak, szerencsétlen testvéremnek ez okozta halálát.)

A nap nagy részét a királynőnél töltöttem, aki közölte velem, hogy kérést fog intézni Petionhoz, hogy ha a nemzetgyűlés kijelölte a helyet, ahol fogva fogják tartani, én is mellette lehessenek.

Még aznap este, kilenc órakor jelentkeztem a kolostorban, de minden ajtónál elutasítottak. Hivatkoztam a délelőtti kiadott engedélyre, de nem vettek tudomást róla. Azt felelték, hogy elegenden vannak a királynő körül.

Testvérem és még egy társam maradtak mellette.

Augusztus 12-én megújítottam kérésemet, de sem könnyeim, sem könyörgésem nem hatották meg az őrséget, sem a képviselőt, akihez fordultam.

Nemsokára megtudtam, hogy a királyt és családját a Templeba zárták. Egy megbízható férfi kíséretében felkerestem Petiont lakásán, de hajthatatlan maradt, sőt börtönnel fenyegetett. Kegyetlenül vigasztalt azzal, hogy akik jelenleg a király és családja mellett vannak, nem maradnak ott sokáig.

Két-három nap múlva Lamballe hercegnőt, Tourrel marquiset és leányát, a királynőt, a dauphin és a hercegnő udvarhölgyeit éjszaka eltávolították és börtönbe vetették.

Testvéremet huszonnégy óráig tartották fogva azokban a cellákban, ahonnan a királyi családot kiköltöztették.

Roland miniszter és a képviselők igen buzgón igyekeztek a király iratait kézrekeríteni. Ásatásokat rendeltek el a Tuilerieken.

A gyalázatos Robespierre azt állította, hogy bizonyára apósomnál, Campannál vannak, halálhírét koholmányoknak tartotta és azt hitte, hogy Franciaország valamelyik zugában rejtőzködik és őrzi a legfontosabb iratokat.

Megtalálták d'Artois grófnak egyik levelét és a dátumból és tartalmából hosszas levelezésre következtettek.

Idősebbik fiamnak régi tanára találkozott egyizben az utcán Robespierre-rel, aki tanuló társa volt. Robespierre, tudva, hogy a tanító összeköttetésben állott családommal, kérte, hogy becsületszávára jelentse ki, hogy bizonyosan tudja-e, hogy apósom meghalt. A tanító megmondta, hogy Campan 1791-ben Bricheben meghalt és jelen volt temetésén is Epinayben.

- Hozd el holnap délig a halotti anyakönyvi kivonatát! Sürgős szükségem van reá - mondta Robespierre.

A tanító közölte velem Robespierre kívánságát és természetesen nyomban kiállítottam az okmányt és elküldtem neki.

Sejtettem, hogy az iratok kutatásában egyre közelebb érnek hozzám és csakugyan én őriztem valamennyit. Éjjel-nappal azon töprengtem, hogy mitevő legyek?

Szorongatott helyzetemben még arról is értesülést szereztem személyzetem útján, hogy házkutatásokat rendeznek mindenfelé és hogy a városrész, amelyben lakom, nagy érdeklődéssel várja a lakásomban végzendő ásatások eredményét.

Hallottam, hogy ötven fegyveres emberrel szándékoznak körülvenni sógorom házát, amelyben akkor laktam.

Éppen mikor a híreket kaptam, a királynak egy hűséges embere, Gougenot lépett szobámba, hosszú, bő köpenyegben. Magával hozta a király irattáskáját, melyet annak idején reábíztam. Lábaikhoz dobta és felkiáltott:

- Visszahoztam a reám bízott kincset. Nem a szerencsétlen király kezéből kaptam, tehát úgy teljesítem köteleességem, hogy átadom önnek.

El akart menni nyomban. Kértem, hogy maradjon és beszélje meg velem a teendőket.

Gougenot szabadkozott és még csak tudni sem akarta, hogy mire határozom magam.

Elmondtam, hogy házkutatást fognak nálam tartani és tudattam vele mindent, amit a királynő az iratokra vonatkozóan mondott.

Mindenre csak azt válaszolta:

- Nézze meg, hogy mit határoz? Én semmiesetre sem akarok tudni róla.

Néhány pillanatig gondolkoztam. Fel és alá jártam a szobámban és hangosan beszéltem önmagammal. Gougenot majd kővé meredt ijedtében.

Ismételtem magamnak a királynő szavait és igyekeztem beleélni magam gondolatmenetébe.

- A királynő azt mondta, hogy az irattáskában igen veszedelmes papírok vannak, de van benne egy dokumentum, amely bünvádi eljárás esetén hasznára lehet a királynak. Ezt az okmányt meg kell menteni, a többit viszont meg kell semmisíteni, miután nem tarthatom magamnál tovább. Most már úgyis minden tervnek végeszakadt. Augusztus 10-ike és a király elfogatása minden számítást keresztülhúzott. Az iratokat nem tudom tovább tartani. Csak nem fogom kiadni kezemből a királyra nézve veszedelmes leveleket? Kinyitom az irattáskát, megkeresem a fontos okmányt és minden egyebet megsemmisítek.

Késsel felvágtam a táska egyik oldalát, de amint hozzákezdünk a király felírásával ellátott iratok áttekintéséhez, nagy zajt hallottunk.

Gougenot eltávozott és rövid idő múlva fegyveres emberek jelentek meg lakásomon, öröket állítottak minden ajtóba, feltörtek íróasztalokat, szekrényeket, virágcserepekben, ládákban turkáltak, átkutatták a pincét. A parancsnok egyre hajtogatta:

- Iratokat keressetek!

Gougenot délután visszajött hozzám. Nála voltak az irattáskából kivett állampecsétek és átadta az elégetett papírok jegyzékét. Provence és d'Artois grófok, Adelaide és Victorie hercegnő levelei voltak benne többek között.

Minden levelezés külön fehér fedőlapba volt burkolva és a király sajátkezű felírásával ellátva.

A legnagyobb iratcsomót a Mirabeau levelei és tervezetei képezték.

Gougenot átnézte a levelezést és rendkívül érdekesnek mondta. A király bizonyára mint értékes történelmi dokumentumot óhajtotta megőrizni.

Átvettem a városi tanács üléséről szóló jegyzőkönyvet is, melyre a király olyan nagy súlyt fektetett, továbbá a d'Artois grófnak írott levél másolatát, amelyben a király, a nemzetgyűlés kívánságára hazahívta a hercegeket, a királynő Brüsszelbe szállított ékszereinek jegyzékét és egy 400.000 frankról szóló elismervényt.

Megállapodtunk abban, hogy Gougenot, akinek Párisban kellett maradnia, magánál tartja a jegyzőkönyvet és az elismervényt és ha mód és alkalom kínálkozik reá, a királyhoz, vagy a királynőhöz juttatja.

Ezek után elutaztam Versaillesba.

Naponként szigorúbb rendszabályokkal nehezítették a királyi foglyok életét.

Beteggé tett a gondolat, hogy nem közölhetem a királylyal az iratok elégetését és hogy nem adhatom át neki a fontosnak tartott jegyzőkönyvet.

Izgalmas állapotomban ráadásul még egy szerencsétlen, ostoba asszony is kínozott mindennap a sajátságos rögeszméjével. Megtanultam, hogy fontos titkokat csakis félelmet nem ismerő, erős lelkekre lehet bízni.

A varrónő, aki lakásomba zárva, egy hétig varrta titokban a király mellvértjét, alapjában véve nagyon ragaszkodott az uralkodó családhoz és azt hittem, hogy nyugodtan számíthatok reá. A szerencsétlen asszony azonban fejébe vette, hogy bajba kergeti férjét és gyermekét, ha nem jelenti be a nemzetgyűlésnek, hogy ebben és ebben az időben a Tuilerieben titkos munkát készítettetek vele.

Minden reggel, alighogy felébredtem, már ott volt nálam és előadta lelkitusáit.

Igyekeztem megnyugtatni, hogy nem kerülhet bajba, mert hiszen ő csak a tű volt, én adtam a munkát neki. Nem is szerezhetsz a dologról tudomást senki, amíg ő fel nem fedezi. De ha kipattanna is, első sorban a szerencsétlen uralkodót vonnák kérdőre és azután engem, de semmiesetre sem őt, aki napszámban dolgozott.

Rendszerint megnyugodva távozott tőlem és másnap reggel megint kétségbeesve jött vissza.

Látomások gyötörték. Szűz Mária azt mondta neki, hogy férjet és gyermekeket senkiért a világon nem szabad feláldozni.

Két hétig tartott már a nyugtalanító vita. Szerencsére az idő kigyógyította a szegény asszonyt rémületéből.

A nemzetgyűlés állandóan olyan színben tüntette fel XVI. Lajost és Mária Antoinettet, mintha egész Páris meg akarták volna gyilkolni; most ha kiderült volna a mellvért-eset, abból is vádat kovácsoltak volna a király ellen, pedig csak felesége könyörgéseinek engedve, mindössze egyszer viselte.

A rettenetes per kezdetét vette. Megengedték, hogy a király nyilvános védőt válasszon. Malesherbes hőiesen dacolva minden veszedelemmel, vállalta a védelmet abban a tudatban, hogy vagy sikerül megmentenie a királyt, vagy vele bukik.

Végre elérkezettnek láttam a pillanatot, hogy a királyt tudassam a levelek elégetéséről és hozzá juttathassam az említett tanácsülés jegyzőkönyvét.

Magamhoz kérttem Gougenot urat és megállapodtunk abban, hogy harmadik személy közbenjárása nélkül, négyszemközt fog beszélni Malesherbes-bel.

Gougenot megvárta a király védőjét lakása előtt és intett neki, hogy beszélni kíván vele. Nehány pillanat múlva egy szolga lejött és bevezette a Malesherbes szobájába.

Gougenot elmondta a rábizottakat és átadta a jegyzőkönyvet, de védője nem tett említést róla soha a per folyamán, úgylátszik nem akarták hasznát venni.

A királygyilkosság lezajlása előtt fejezem be emlékezéseimet. Még csak azt akarom elmondani, amit a király Malesherbes útján üzeni kegyeskedett nekem: „Mondja meg madame Campannak, hogy magam is ugyanazt rendelttem volna el, amit önként tett. Köszönetet mondok érte. Ő is azon kevesek közé tartozik, akik miatt sajnálnom kell, hogy nem jutalmazhatom meg hűséges ragaszkodásukat és szolgálataikat.”

Csak a kivégzést követő napon közölték velem a király üzenetét. Túl sem éltem volna bánatomat talán, ha a király megtisztelő nyilatkozata nem nyújtott volna némi vigaszt.